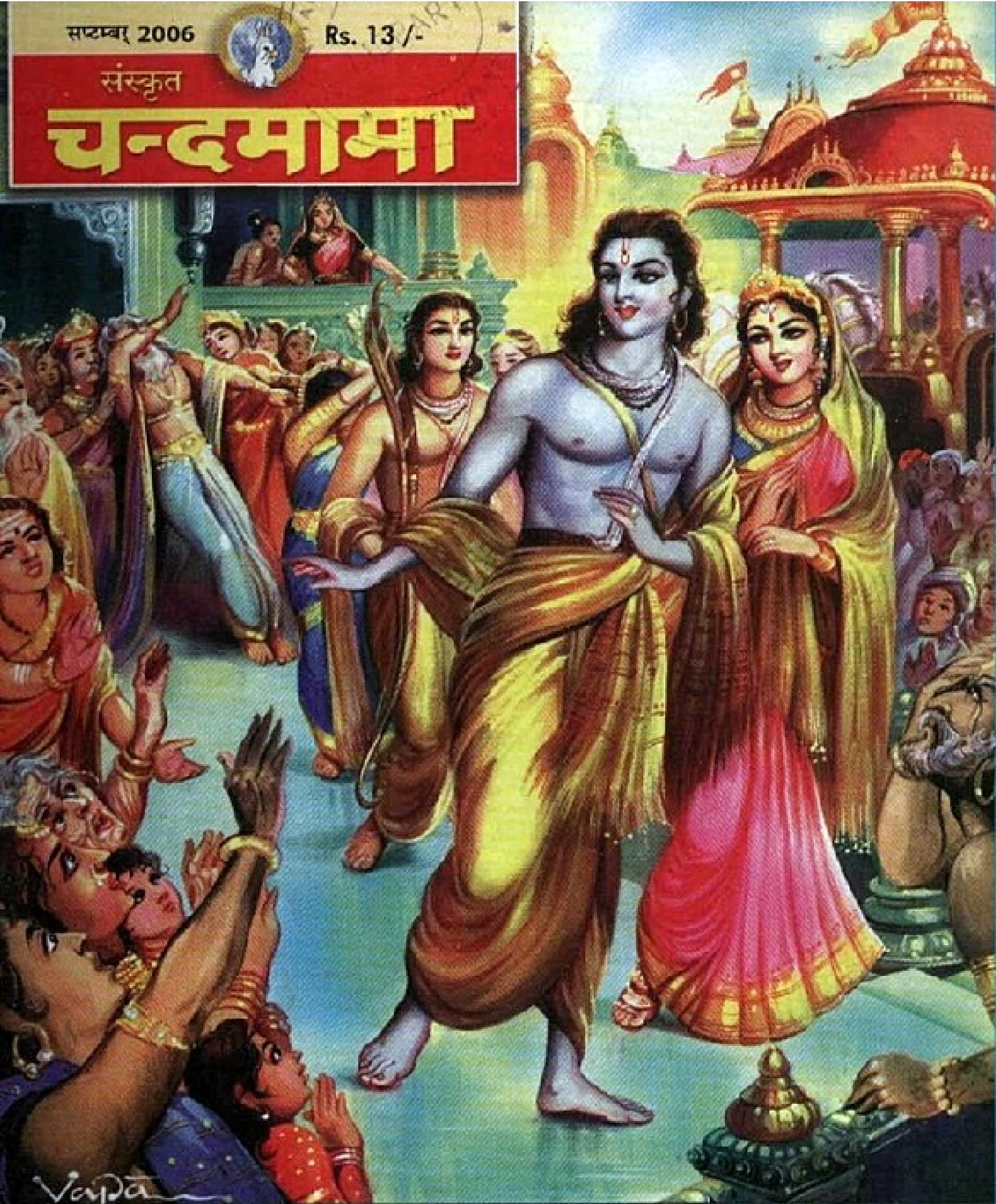

आ षष्टेः वर्षेभ्यः विज्ञानविनोदयोः प्रकाशयित्री प्रसारयित्री च विशिष्टा पत्रिका

चन्दमामा

सम्पुटः - २२ सप्टम्बर् - २००६ सञ्चिका - ०९

एतस्य अङ्कस्य विशेषाः

अन्तरङ्गम्

ग्राहकशुल्कम् -

अमेरिका-केनडादेशयोः कृते

प्रतिकृतिमूल्यम् - $२

वार्षिकं शुल्कं - $२०

भवदीयं धनं 'Chandamama India Limited' नाम्ना प्रेष्यताम् -

Subscription Division

CHANDAMAMA INDIA LIMITED

No. 82, Defence Officers Colony,

Ekkaluthangal, **CHENNAI - 600 097**

E.mail : subscription@chandamama.org

ग्राहकशुल्कविवरणम्

वायुयानेन भारतेतरदेशान् प्रति

वार्षिकं (१२ सञ्चिकाः) - रू.९००/-

भारते रू. १५०/- (बुक्पोस्ट् द्वारा)

भवदीयं धनं D.D.द्वारा धनादेश(M.O.)द्वारा वा

'Chandamama India Limited' नाम्ना प्रेषणीयम् ।

विज्ञापिकादानार्थं सम्पर्क्यताम् -

चेन्नै - *शिवाजी*, Ph - 044-22313637/22347399

Fax: 044-22312447, Mobile: 98412-77347

email : advertisements @ chandamama.org

देहली - OBEROI MEDIA SERVICES, Telefax (011) 22424184

Mobile: 98100-72961, email: a.s.oberoi@indiatimes.com

संस्थापकौ -
चक्रपाणिः, बि. नागिरेड्डिः च

निसर्गविषये दुराचारः

भयोत्पादनस्य अपरः बलिपशुः निसर्गः इति भवन्तः कल्पनां कर्तुं शक्नुवन्ति किम् ? एवं तर्हि, के ते भयोत्पादकाः, ये निसर्गस्य उपरि आक्रमणं कुर्युः ? वस्तुतः वयं मानवाः एव ते भयोत्पादकाः । गतेषु शते दिनेषु जगतः विविधेषु भागेषु किं किं जातमिति आकलयाम । इण्डोनेषियादेशे द्विवारम् भूकम्पाघातः, ततः पुनः तत्रैव सुनाम्याघातः, उत्तरभारते चीनादेशे च प्रवाहः, समग्रे उत्तरभारते अतिवृष्टिः, इण्डोनेषियादेशे लावारसोद्भवः इत्यादयः किमर्थं प्रवृत्ताः ? क्यालिफोर्नियाप्रभृतितिषु स्थलेषु किमर्थं झटिति तापस्य वर्धनं दृश्यते ? निसर्गः किमर्थं स्वस्य कोपं प्रकटयेत् जीविनाम् उपरि ?

एषु दिनेषु जनाः निसर्गवैपरीत्यस्य दुष्परिणामानां विषये चिन्तनम् आरब्धवन्तः सन्ति । वयं जानीमः यत् ओझोन्पटलः दैत्याकारकेभ्यः अल्ट्रावैलेट्किरणेभ्यः अस्मान् रक्षति इति । यदा भूमेः उपरि विद्यमानः ओझोन्-अंशः न्यूनः भवति, तदा अल्ट्रावैलेट्किरणाः महता प्रमाणेन भूमिं प्राप्नुवन्ति, निसर्गे अस्माकम् आरोग्यविषये च हानिं जनयन्ति अपि । ओझोनपटलस्य निर्गाढता वैश्विकोष्णं वर्धयित्वा भौगोलिकस्थितीः व्यत्यस्यति ।

निसर्गस्य महती हानिः जायमाना अस्ति इदानीं, या च इतः पूर्वं कदापि न आसीत् । अतः एव संयुक्तराष्ट्रसङ्घेन सप्टम्बर्मासस्य १६ दिनाङ्कः ओझोन्पटलसंरक्षणदिनत्वेन उद्घोषितः अस्ति । ओझोन्पटलम् अवलम्ब्य एव तिष्ठति अस्माकं सर्वेषां जीवनस्य सुखम् इत्येतत् न विस्मर्तव्यम् अस्माभिः । निसर्गविषये ये दुराचाराः क्रियमाणाः सन्ति ते झटिति स्थगनीयाः, परिसरसमतोलनं रक्षणीयं च ।

सम्पादकः - विश्वम्

वाचकानां पुटोऽयम्

यु.एस्.ए.तः सुधीरजोशी लिखति -

चन्दमामा १९६२ तमात् वर्षात् अस्माकं गृहस्य सदस्या अस्ति । आ गतेभ्यः त्रिंशतः वर्षेभ्यः अहं चन्दमामायाः वाचकः सङ्ग्राहकः च अस्मि । प्राचीनाः सञ्चिकाः अद्यापि पौनःपुन्येन अहं पठामि । भयङ्करखातस्य पुनरारम्भात् अस्मद्गृहसदस्याः सर्वे नितरां सन्तुष्टाः । कृपया कथा न सङ्क्षिप्यताम् । चित्रम् अपि यथापूर्वम् एव प्रकाश्यतां, न तु ह्रस्वीक्रियताम् । धारावाहिनीषु पुटात्मकं चित्रं भवति स्म पूर्वम् । किं तादृशस्य चित्रस्य दर्शनसौभाग्यं वाचकाः न प्राप्नुयुः ? 'शिलारथः' 'शिथिलालयः' चेति उभे धारावाहिन्यौ पुनः प्रकाशनीये इति अभ्यर्थये । 'अमरवाण्याः' अपि पुनः आरम्भः भवतु ।

उज्जयिनीतः परमानन्दजैनः लिखति -

गतेभ्यः आ पञ्चाशतः वर्षेभ्यः ये चन्दमामां पठन्तः सन्ति तेषु अहम् अपि अन्यतमः । मध्ये द्वित्राणि वर्षाणि चन्दमामाप्रकाशनं स्थगितं यत् तस्य कारणम् अन्यपत्रिकासु पठनात् ज्ञातं मया । 'दृढव्रती त्रिविक्रमः' इति शिरोनाम्नः पठनात् जातानि अश्रूणि रोद्धुम् अहं न शक्तः एव । पुनः प्रकाशनं यदा आरब्धं ततः नियततया पठामि अहम् । इदानीम् अहं ६२ वर्षीयः । चन्दमामां पठन्तं मां बहवः पृच्छन्ति 'किम् एतस्मिन् अपि वयसि एतस्याः पठनम् ?' इति । तान् अहं वदामि - 'इह तु आजन्म पठिष्यामि एव । अग्रिमे जन्मनि अपि पठनीयम् इति मम इच्छा । तादृशः अवसरः दीयताम् इति अहं भगवन्तं प्रार्थये' इति । चन्दमामा-पठनात् ज्ञानं प्राप्यते इत्येतत् मम वचनं श्रुत्वा ते मौनेन प्रतिनिवर्तन्ते । एतस्यां पत्रिकायां तादृशाः अपि केचन विशेषाः भवन्ति, येषां च पठनात् ज्ञानं तु वर्धते, विवेकोऽपि । अहम् एकः एव न, मत्कुटुम्बस्य आसन्नचत्वारिंशाः मम पुत्रादयः अपि एतां पठन्ति, अत्रत्याः कथाः स्वपुत्रादीन् श्रावयन्ति अपि । सर्वे बालकाः एतां पठेयुः आनन्दं मनोरञ्जनं ज्ञानं च प्राप्नुयुः इति मम अपेक्षा ।

चन्दमामा, आकाशे प्रकाशमानः चन्द्रः इव आह्लादकरी भवतु, शाश्वतिकी मनोहरी चापि भवतु इति आशासे ।

युवराजस्य अक्षराभ्यासः

सूर्यसेनः विन्ध्यगिरिनामकस्य राज्यस्य राजा । धार्मिकः सः सर्वदा प्रजाहिते निरतः । अतः धनस्य अधिकं भागं जनानां हिताय व्ययीकरोति स्म सः । एतस्मात् कारणात् देशस्य कोशः रिक्तः अभवत् । कोशपूरणाय जनेभ्यः करं स्वीकर्तुं राजा न इच्छति स्म । अतः कोशपूरणे कः उपायः आश्रयणीयः इति सः चिन्तां प्राप्नोत् ।

विन्ध्यगिरिराज्यस्य पार्श्वे विदर्भराज्यं वैशालीराज्यं च अस्ति । तयोः राज्ययोः राजानौ चन्द्रकान्तः महीधरश्च विन्ध्यगिरेः आर्थिकदौर्बल्यं ज्ञातवन्तौ । तौ उभौ अपि स्वराज्यसीमानं विस्तारयितुम् इच्छतः स्म । तयोः आकाङ्क्षा आसीत् यत् प्रथमं विन्ध्यगिरिम् आक्रम्य तत् राज्यं स्वाधीनीकृत्य ततः अन्यस्य राज्यम् अपि वशीकरणीयम् इति । एतदर्थं तौ योजनाम् अपि कुर्वन्तौ आस्ताम् ।

सूर्यसेनेन एषः विषयः गुप्तचरद्वारा ज्ञातः । सूर्यसेनः कुशलः राजनीतिज्ञः । अतः प्राप्तं युद्धं दूरीकर्तुं सः उपायं चिन्तितवान् । तदा उत्तमः कश्चन अवसरः तेन प्राप्तः ।

सूर्यसेनस्य पुत्रः जयन्तः चतुर्वर्षीयः । पुत्रस्य अक्षराभ्यासमहोत्सवः राजपुरोहितेन शुभे मुहूर्ते निश्चितः । एतं प्रसङ्गं सफलं कर्तुम् इष्टवान् सूर्यसेनः । अतः सः शत्रुराजौ चन्द्रकान्तमहीधरौ एतं कार्यक्रमं प्रति निमन्त्रयितुम् ऐच्छत् । द्वाभ्यां सह मैत्रीं सम्पादयितुं तेन निमन्त्रणं प्रेषितम् अपि ।

उभौ अपि एतादृशं समयमेव निरीक्षमाणौ आस्ताम् । येनकेनापि व्याजेन सूर्यसेनेन सह कलहम् उत्पाद्य युद्धघोषणा करणीया इति तयोः चिन्तनम् आसीत् । अतः उभौ अपि युवराजस्य जयन्तस्य अक्षराभ्याससमारम्भार्थम् आगतौ ।

आगतौ अतिथी सादरं सत्कृतवान् सूर्यसेनः । आगमनदिनं स्नेहपूर्णवातावरणेन पूर्णम् आसीत् ।

आतिथ्यानन्तरं विदर्भराजः चन्द्रकान्तः

स्वर्णमयं फलकमेकं ददत् सूर्यसेनम् उक्तवान् - ''अक्षराभ्यासं कर्तुं युवराजः अस्य उपयोगं करोतु'' इति ।

वैशालीराजः महीधरः अपि हस्तिदन्तैः निर्मितमेकं फलकं ददत् - ''सरस्वतीमन्दिरे पूजां प्राप्य आगतं फलकम् इदम् । युवराजः अनेन अक्षराभ्यासं करोति चेत् विद्यावान् भवेत्'' इति उक्तवान् ।

इदानीं समस्या उत्पन्ना । तथापि सूर्यसेनः मृदु हसन् - ''भवतोः उभयोः कृते अपि अहं कृतज्ञतां समर्पयामि'' इति उक्तवान् ।

चन्द्रकान्तः महीधरश्च वासस्थानं गतौ । चन्द्रकान्तस्य मनसि विचारः प्रवृत्तः - 'सूर्यसेनः स्वपुत्रस्य अक्षराभ्यासं महीधरेण दत्ते फलके एव कारयतु । तदा तमेव विषयं स्वीकृत्य मम अपमानः सञ्जातः इति व्याजं कथयन् अहं युद्धघोषणां करिष्यामि' इति ।

महीधरस्य चिन्तनमपि अस्यामेव दिशि प्रवृत्तम् । उभयोः अपि उद्देशः समानः एव - सूर्यसेनेन सह कलहस्य उत्पादनाय अवसरः प्राप्येत इति ।

फलकदानप्रसङ्गेन सूर्यसेनः द्वयोः अपि राज्ञोः उद्देशं झटिति ज्ञातवान् । किन्तु अस्याः परिस्थितेः सम्मुखीकरणं कथमिति सः न ज्ञातवान् ।

अक्षराभ्यासस्य शुभदिनम् आगतम् । राज्यस्य परम्परानुगुणं जनतायाः आशीर्वादं प्राप्तुं राजकुमारः पित्रा सह अलङ्कृतस्य गजस्य उपरि उपविश्य प्रस्थितः । राजमार्गे पार्श्वद्वये अपि जनाः स्थिताः आसन् । ते पुष्पाणि वर्षन्तः युवराजम् आशिषा अनुगृहीतवन्तः ।

तस्मिन् समये राज्ञः दृष्टिः अकस्मात् कस्मिंश्चित् बाले पतिता । पञ्चवर्षीयः सः हस्तेन एकं फलकं गृह्णन् राजकुमारमेव पश्यन् रोदिति स्म । तं सान्त्वयितुं तस्य माता बहुधा प्रयतमाना आसीत् ।

सूर्यसेनः हस्तिपकं सूचितवान् यत् हस्तिनं स्थगयतु इति । हस्तिपकः तथैव अकरोत् । राजा हस्तितः अवतीर्य रुदतः बालकस्य समीपं गतः । राजानं पश्यन्ती बालकस्य माता भीता सती - ''क्षम्यतां महाराज ! अस्मिन् शुभे अवसरे रोदनम् अनुचितम् । किन्तु अहं विवशा अस्मि'' इति वदन्ती क्षमां याचितवती ।

''भीतिः मास्तु । एषः बालः किमर्थं रोदिति ?'' इति पृष्टवान् महाराजः ।

''एषः मां पृष्टवान् - मातः ! राजा युव-

राजश्च किमर्थं गजारूढौ आगतौ ? इति । मया उक्तम् - अद्य युवराजस्य अक्षराभ्यास-महोत्सवः । अतः प्रजाभ्यः आशीर्वादं स्वीकर्तुं तौ आगतौ इति । तत् श्रुत्वा एषः - अहम् एतत् फलकं युवराजाय ददाम्येव इति वदन् फलकं स्वीकृत्य अत्र आगतः अस्ति'' इति ।

एतत् वचनं श्रुत्वा सूर्यसेनः अतीव हृष्टः अभवत् । मनसि एव सः अचिन्तयत् - 'मुग्धः एषः बालः प्रीत्या युवराजाय लेखनफलकं दातुम् इच्छति । एषः महतः आनन्दस्य विषयः । प्रीतिपूर्वकं दानात् ऋते अन्यत् किमपि श्रेष्ठतां न भजति' इति ।

ततः सः तं बालकं प्रेम्णा आहूय पृष्टवान् - ''भवतः नाम किम् ?'' इति ।

बालकः अश्रूणि मार्जयन् - ''सुदामा इति'' इति उक्तवान् ।

''सुदामन् । भवान् रोदनं स्थगयतु । हसन्मुखः सन् भवान् तत् लेखनफलकं युव-राजाय ददातु'' इति सूर्यसेनेन उक्तम् ।

सुदामा महता सन्तोषेण स्वेन आनीतं लेखनफलकं युवराजाय दत्तवान् । राजा सुदाम्नः मातरम् उक्तवान् - ''राजभवने रात्रौ समारम्भः भविष्यति । तदर्थम् अवश्यं पुत्रेण सह भवत्या आगन्तव्यम्'' इति ।

'एतयोः आनयनं भवता करणीयम्' इति कञ्चन अधिकारिणम् उक्तवान् सः ।

शोभायात्रा समाप्ता । राजभवने युव-राजस्य अक्षराभ्यासकार्यक्रमः आरब्धः । राजपुरोहितः युवराजेन अक्षरं लेखयितुं लेखन-फलकं पृष्टवान् । चन्द्रकान्तमहीधरयोः महत्

कुतूहलम् - केन उपायनीकृतस्य लेखन-फलकस्य उपयोगः इदानीं भवेत् इति ।

तदा सूर्यसेनः उत्थाय आगतान् राज्ञः पश्यन् उक्तवान् - ''युवराजस्य अक्षराभ्यास-महोत्सवे भागं ग्रहीतुं विशेषातिथिरूपेण राजा चन्द्रकान्तः, राजा महीधरश्च आगतौ स्तः । मम पुत्रस्य विद्याभिवृद्धिम् इच्छतोः एतयोः एकेन स्वर्णमयफलकम्, अपरेण सरस्वती-मन्दिरे पूजितं हस्तिदन्तनिर्मितं फलकं च दत्तम् । तयोः अहं धन्यवादं समर्पयामि । राज्यपरम्परानुसारं यदा अहं पुत्रश्च जनतायाः आशीर्वादं प्राप्तुं गतौ तदा सुदामनामकः कश्चित् निर्धनबालकः स्वसमीपे स्थितं लेखनफलकं राजपुत्राय दातुम् इष्टवान् । अहं स्वयं तत् लेखनफलकं स्वीकृतवान् । इदानीम् अत्र त्रीणि लेखनफलकानि सन्ति । प्रजानाम् इच्छा एव

अस्माकम् इच्छा । अतः भवन्तः एव वदन्तु - मया कस्य वा लेखनफलकस्य उपयोगः करणीयः एतदवसरे इति'' इति ।

यावत् प्रतिवेशिराजौ किमपि वक्तुम् उद्युक्तौ तावता तत्र सम्मिलितेषु सभासत्सु कश्चन उक्तवान् - ''अस्माकं राजा धर्मप्रभुः । धनिकनिर्धनयोः विषये समाना प्रवृत्तिः तस्य । मुग्धः सुदामा यत् लेखनफलकं दत्तवान् तत्र एव अद्य युवराजस्य अक्षराभ्यासः भवतु इति अस्माकम् इच्छा'' इति । तदा सभा हर्षध्वनिना एतत् कथनम् अन्वमोदयत् ।

राजा सूर्यसेनः इदानीम् आतङ्करहितः अभवत् । 'यदि एकेन राज्ञा दत्तं फलकम् उपयुक्तं स्यात् तर्हि अपरः राजा मह्यं प्रकुप्य युद्धाय सन्नद्धः जातः स्यात् । सुदाम्ना दत्तं फलकम् उपयुज्येत चेत् उभौ अपि राजानौ कुपितौ स्याताम् । किन्तु इदानीं तु प्रजाभिः एव मम मार्गदर्शनं कृतम् अस्ति' इति विचिन्त्य तमेव मार्गम् अनुसृत्य राजा यशः प्राप्तवान् ।

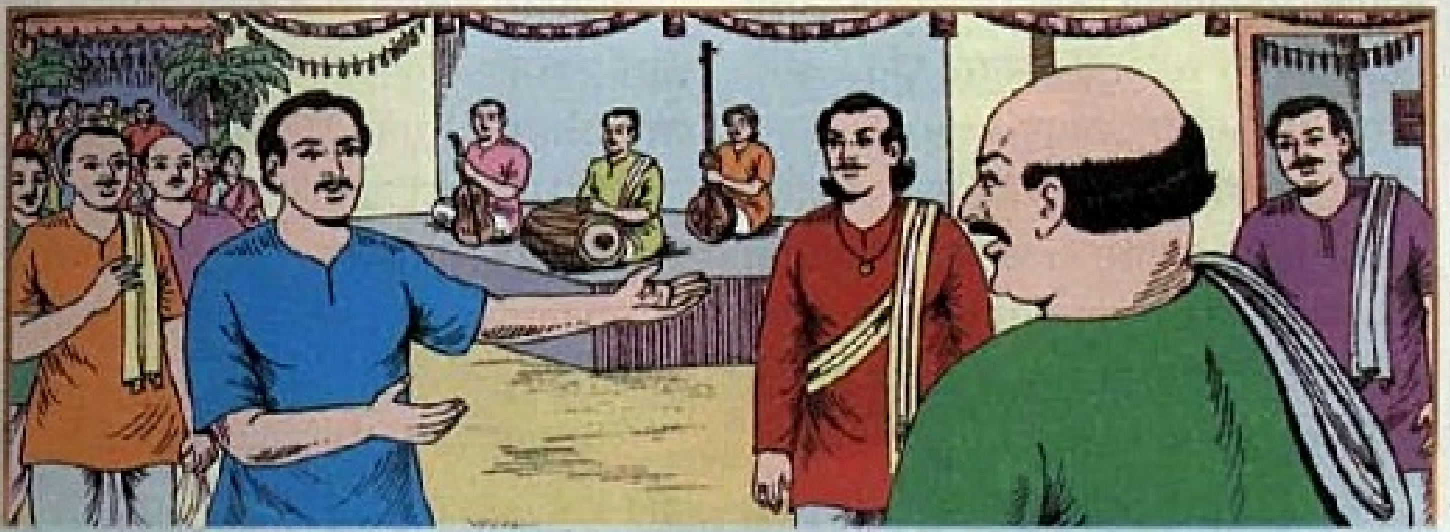
युवराजस्य अक्षराभ्यासः सुदाम्ना दत्ते फलके एव अभवत् ।

चन्द्रकान्तमहीधरौ ज्ञातवन्तौ यत् सूर्यसेनः प्रजासु नीचस्तरे स्थितं जनमपि कथम् इच्छति, प्रजाः अपि महाराजं कियता गौरवेण पश्यन्ति इति । एतादृशम् अनन्यसदृशं प्रेम, आदरं च दृष्ट्वा तौ आश्चर्यान्वितौ अभवताम् । 'राज्ञः आर्थिकबलं, सैनिकबलं च प्रजानां प्रीतेः सम्मुखे तृणप्रायम्' इति तौ ज्ञातवन्तौ । 'सूर्यसेनः स्वप्रजाः पुत्रान् इव पालयति । अतः एव प्रजानामपि राज्ञि तावान् एव आदरः, प्रीतिश्च । एतादृशस्य सूर्यसेनस्य विषये शत्रुत्वं धर्मविरुद्धं नीतिरहितं च' इति चिन्तनम् उत्पन्नं तयोः मनसि । अतः उभौ अपि तस्य मैत्रीम् इष्ट्वा सुहृदौ अभूताम् ।

ततः सूर्यसेनोऽपि विदर्भराजं, वैशालीराजं च योग्यरीत्या सम्मान्य अमूल्यानि उपायनानि दत्त्वा ससन्तोषं तौ प्रेषितवान् ।

सूर्यसेनः पूर्वं चिन्तितवान् आसीत् - समस्या गभीरा अस्ति, अतः तस्याः परिणामः अपि घोरः एव स्यात् इति । किन्तु बालकस्य सुदाम्नः कारणात् समस्या विना क्लेशं परिहृता अभवत् । अतः राजा सुदाम्नः विद्याभ्यासस्य निमित्तं योग्यां व्यवस्थां कारितवान् ।

कामेशस्य सङ्गीतसभा

रामेशः कामेशश्च प्रतिवेशिनौ । रामेशः व्यवहारे निपुणः । तस्य वाक्शैली अपि मधुरा । वाक्चातुर्यमपि अपूर्वम् । ग्रामीणानाम् अभिप्रायोऽपि एवमेव । किन्तु कामेशस्य स्वभावः नितराम् एतद्विरुद्धः । सः सर्वदा रामेशम् अपमानयितुम् इच्छति स्म । रामेशात् अहमेव श्रेष्ठतरः इति प्रतिपादयितुं व्यर्थं प्रयतते स्म च ।

एकदा रामेशकामेशौ पार्श्वग्रामस्य भूस्वामिनः पुत्रस्य विवाहार्थं गतौ । सायं विवाहकार्यक्रमः समाप्तः । रात्रौ भोजनानन्तरं सङ्गीतसभा आयोजिता आसीत् तत्र ।

रात्रौ अष्टवादनम् अभवत् । परन्तु येन गायकत्वेन उपस्थातव्यम् आसीत् सः सङ्गीतविद्वान् न उपस्थितः एव ।

अतः वध्वाः पिता विषादेन अवदत् - ''मार्दङ्गिकाः सर्वेऽपि सिद्धाः सन्ति । किन्तु गायकः एव न आगतः'' इति ।

तदा कश्चित् तम् उक्तवान् - ''भवान् चिन्तां मा करोतु । यतः अत्र रामेशकामेशौ स्तः । एतौ उभौ अपि उत्तमगायकौ एव । तौ गायतः चेत् समस्या परिहृता भवेत्'' इति ।

अतिथीनाम् अनुरोधेन कामेशः गानम् आरब्धवान् । गानसमये कामेशस्य मनसि अभासत यत् मम ध्वनिः मधुरः अस्ति इति । केचन कामेशस्य प्रशंसां कृतवन्तः अपि । किन्तु रामेशः किमपि न उक्तवान् । अतः तस्य व्यवहारेण कामेशः कुपितः ।

ग्रामं प्रत्यागतः कामेशः स्वस्य सङ्गीतस्य प्रशंसां स्वयम् अकरोत् । त्रयः वाद्यवादकाः अपि तस्य प्रशंसाम् अकुर्वन् । एवं प्रशंसा कृता चेत् गानसमये सहयोगित्वेन कामेशः अस्मान् स्वीकुर्यात् इति तेषां चिन्तनम् आसीत् ।

तेषां सहयोगेन तस्यामेव रात्रौ कामेशेन एका सङ्गीतसभा आयोजिता । किन्तु गानं श्रुतवतां जनानां मनसि अभिप्रायः उत्पन्नः यत्

कामेशः सङ्गीतविषये किमपि न जानाति, उच्चैः आक्रोशनमेव सः सङ्गीतं मन्यते इति । अतः ते सर्वे मनसि एव अहसन् ।

सङ्गीतसभा समाप्ता । कामेशः अवदत् - ''मया गानेन त्यागराजः अपि अतिशयितः इव । मम सङ्गीतसभायाः विषये भवन्तः स्वस्य अभिप्रायं यदि कथयेयुः तर्हि अहम् उपकृतः भवेयम्'' इति ।

केचन दाक्षिण्यवशात् कामेशं प्रशंसितवन्तः । प्रशंसकेषु वाद्यवादकाः अपि अन्यतमाः आसन् ।

किन्तु रामेशः तु मौनेन एव स्थितवान् आसीत् । तदीयम् एतत् मौनम् असहमानः कामेशः तम् अपृच्छत् - ''मम सङ्गीतसभायाः विषये भवतः अभिप्रायः कः ?'' इति ।

कामेशस्य चिन्तनम् आसीत् यत् यदि रामेशः मां न प्रशंसेत् तर्हि सर्वे तम् असूयाग्रस्तं सम्भाव्य निन्देयुः इति ।

किन्तु रामेशेन उक्तम् - ''अहम् एकः एव प्रशंसां न कृतवान् इति न । मादृशाः अनेके सन्ति । तेषां सर्वेषाम् अभिप्रायः एव ममापि'' इति ।

रामेशस्य वचसि यः द्वन्द्वार्थः आसीत् तम् अर्थं तत्रत्याः सर्वे अवगतवन्तः । अतः ते उच्चैः अहसन् । एतत् दृष्ट्वा क्रुद्धः कामेशः - 'रामेशेन स्वाभिप्रायः कथनीयः एव' इति सानुरोधं पुनः उक्तवान् । तदा रामेशः वाद्यं ये वादितवन्तः तेषां प्रशंसनं कृत्वा तूष्णीम् अभवत् ।

''मम गानविषये किमपि न उक्तं भवता'' इति पुनः उक्तवान् कामेशः ।

''एते वाद्यवादकाः भवतः गानस्य प्रशंसां कृतवन्तः । किन्तु तेषु कोऽपि स्वप्रशंसां तु न कृतवान् । अस्य अर्थः यत् आत्मप्रशंसायां भवतः प्रतिभा असाधारणी इति । तेषु तादृशी प्रतिभा नास्ति । यत् कार्यं तैः न कृतं तत् कार्यं मया कृतम् । यत् कार्यं स्वयं कर्तुं ये असमर्थाः तेषां साहाय्यकरणं मम स्वभावः । भवादृशस्य समर्थस्य साहाय्यं कर्तुं नाहम् इच्छामि । अत एव अहं भवतः प्रशंसां न कृतवान्'' इति उक्तवान् रामेशः ।

एतत् श्रुत्वा कामेशः लज्जितः अभवत् । एतदवसरे अपि तेन पराजयः एव प्राप्तः आसीत् ।

भयङ्करः खातः

११

[ब्रह्मदण्डिमान्त्रिकस्य ग्रहणानन्तरं नगरवासिनः जयमल्लस्य केशवस्य च अन्वेषणम् आरब्धवन्तः समग्रे पर्वते । केशवस्य पित्रा वृद्धेन सूचितं यत् केशवजयमल्लौ भिक्षुकवेषं धृत्वा नगरे एव भ्रमन्तौ स्तः इति । एतत् ज्ञात्वा राजगुरुणा सैनिकाः सूचिताः यत् नगरे विद्यमानान् सर्वान् भिक्षुकान् गृह्णन्तु इति । तदनन्तरम् .....]

राजगुरुणा प्रेषिताः सैनिकाः, अन्ये केचन उत्साहिनः युवानः च दृष्टिपथम् आगतान् सर्वान् भिक्षुकान् गृहीत्वा राजभवनदिशि प्रस्थिताः । गृहीतेषु न केवलं भिक्षुकाः छिन्नवस्त्रधारिणः, अपि तु निर्धनाः अपि आसन् । अतः एव तेषां संख्या सहस्राधिका जाता आसीत् ।

राजभवनस्य अङ्गणे सम्मिलितं भिक्षुकगणं दृष्टवतः राज्ञः आश्चर्यस्य मितिः एव न आसीत् । एतावन्तः जनाः मम राज्ये भोजनम् अलभमानाः सन्ति इति तेन कदापि कल्पना अपि न कृता आसीत् ।

राजा, राजगुरुः, ब्रह्मदण्डी मान्त्रिकः च यदा अङ्गणम् आगतवन्तः तदा सैनिकाः भिक्षुकान् पङ्क्तिशः स्थापितवन्तः । राज्ञः, राजगुरोः च कृते उन्नतस्य असनस्य व्यवस्था कृता । बद्धः ब्रह्मदण्डी तेषां निकटे स्थितवान् ।

''गुरुवर्य ! अस्मद्राज्यं सुभिक्षम् अस्ति

इत्येव अधुना यावत् मम मतम् आसीत् । अद्य अत्र सम्मिलितान् एतान् पश्यामि चेत् भासते शासनरीतौ कुत्रचित् दोषाः सन्ति इति । एतादृश्यः विषमस्थितयः उद्भूताः सन्ति इति महामन्त्री अपि कदापि न असूचयत्'' इति अवदत् राजा खिन्नतां प्रकटीकुर्वन् ।

तदा राजगुरुः हसन् – ''महाराज ! अत्र महामन्त्रिणः दोषः न कोऽपि । धनागारस्य व्ययेन एतेषां पालनपोषणम् असाध्यम् । राजकोशतः कति वर्षाणि एते पालयितुं शक्यन्ते ? एवं करणेन भिक्षुकाणां सङ्ख्या द्वैगुण्यम् आप्नुयात् । अतः एते स्वावलम्बिनः कर्तव्याः । तदर्थं कश्चन उपायः चिन्तनीयः । कामपि प्राणहानिं विना धनं प्राप्तुं कश्चन मार्गः सम्प्रति दृश्यते मया'' इति कथयन् सः राज्ञः कर्णे – ''मान्त्रिकस्य अस्य ब्रह्मदण्डिनः द्वारा भयङ्करखाते विद्यमानः धनराशिः कथं प्राप्तव्यः इति चिन्त्यताम्'' इति अवदत् ।

एतस्य श्रवणात् राज्ञः मुखे कान्तिः समुद्भूता । सः ब्रह्मदण्डिदिशि पश्यन् – ''ब्रह्मदण्डिन् ! भवता राक्षसप्रवृत्तिः त्यक्ता चेत् मया क्षमादानं चिन्त्येत'' इति अवदत् ।

एतत् श्रुत्वा मान्त्रिकः राजानं साष्टाङ्गं प्रणम्य उक्तवान् – ''प्रभो ! अहं सदा भवतः एव सेवकः अस्मि । दुष्टानां प्रेरणया मम ईदृशी गतिः । किन्तु मम राजभक्तौ भवतः शङ्का कदापि मा भूत् इति प्रार्थना । सुवर्णेन, रजतेन च राजकोशः पूरणीयः इति उद्देशेन एव कालभैरवस्य उपासनां कृत्वा भयङ्कर-खातस्य मार्गस्य ....''

ब्रह्मदण्डिनः वाक्यसमाप्तितः पूर्वमेव राजगुरुः अवदत् – ''ब्रह्मदण्डिन् ! तं विषयं सर्वेषां पुरतः न कथयतु'' इति ।

मान्त्रिकः सर्वथा मौनम् आश्रितवान् । तावता सेनापतिः तत्र आगत्य अग्रे गन्तुम् आदिष्टवान् भिक्षुकान् । ते सर्वे भिक्षुकाः पङ्क्तिशः अग्रे गन्तुम् उद्युक्ताः ।

प्रत्येकं भिक्षुकस्य मुखं सावधानम् अव-लोकयन् – 'नायम्' 'एषः अपि न' 'यद्यपि अस्य मुखं जयमल्लस्य मुखसदृशम् एव । किन्तु एषः अक्ष्णा काणः अस्ति' 'तस्य नेत्रे तु सिंहनेत्रे इव' इत्येवम् अवदत् सः मान्त्रिकः ।

एवं भिक्षुकाणां परीक्षा घण्टां यावत् प्रवृत्ता । अन्ततो गत्वा एतत् स्पष्टम् अभवत् – एतेषु जयमल्लः केशवः वा नास्ति इति ।

तदा राजगुरुणा पृष्टं – ''केन प्रसारितः एषः अपवादः ?'' इति ।

''ये प्रथमपर्यायेण अरण्यं प्रति गतवन्तः आसन् तान् तत्र कश्चन वृद्धः उक्तवान् इति श्रूयते'' इति अवदत् सेनापतिः ।

''सः.... सः वृद्धः । सः केशवस्य पिता । मया न चिन्तितं यत् सः एवंविधां वञ्चनां करिष्यति इति । केशवेन जयमल्लेन वा एषा नाटिका कल्पिता स्यात् । ते राज्य-सीमाम् अतिक्रम्य गताः स्युः एतावता कालेन'' इति उक्तवान् ब्रह्मदण्डी ।

राजगुरोः मनसि अपि अभासत – 'अस्य कथने सत्यांशः वर्तते । प्रायः अधुना ते भयङ्करखातस्य मार्गे भवेयुः । एतावता ते तत्र प्राप्तवन्तः स्युः अपि' इति ।

ततः राजा, मान्त्रिकः, राजगुरुश्च राजभवनं प्रत्यागताः । सेनापतिः नगरं प्रति भिक्षुकाणां गमनम् अनुमतवान् । राजा राजगुरुश्च सम्मिल्य विचारविमर्शे मग्नौ अभवताम् ।

''महाराज ! एषः उत्तमः अवसरः हस्तात् च्युतः न भवेत् । भयङ्करखातस्य सुवर्ण-रजतादिकम् अस्माकं वशम् आगच्छेत् । एतत् भवतः प्रजानां च हिताय एव भविष्यति । तत् गुप्तधनप्राप्तेः सामर्थ्यं केशवे एव अस्ति इति मान्त्रिकः पूर्वम् एव उक्तवान् । तस्य ग्रहणाय एव एतावन्ति दिनानि सः कृतसङ्कल्पः सन् पर्वते आसीत् । श्रूयते यत् केशवस्य स्कन्धे प्रसारितफणस्य सर्पस्य चिह्नम् अस्ति इति । तेन चिह्नेन एव मान्त्रिकेण ज्ञातं यत् एतस्य लक्ष्यस्य साधनाय केशवः एव योग्यः इति'' इति राजगुरुः महाराजम् अवदत् ।

''किन्तु सः अस्मान् एव वञ्चयित्वा पलायितः इति भाति'' इति अवदत् राजा ।

''वञ्चकाय वञ्चनया एव उत्तरं दातव्यम् अस्माभिः । मम मनसि कश्चन उपायः स्फुरन् अस्ति । यदि भवता अनुमन्येत तर्हि अहं वदामि'' इति अवदत् राजगुरुः ।

राज्ञा एतत् अनुमन्यमानेन अङ्गीकारपूर्वकं मन्दं शिरः चालितम् ।

''वयं घोषणां कारयाम यत् सप्ताहाभ्यन्तरे केशवः स्वयम् अत्र प्रत्यागमिष्यति चेत् राज्यस्य अर्धभागः प्रदास्यते, सूचिते एतस्मिन् अवधौ तेन न आगंस्यते चेत् अनन्तरकाले तं गृहीत्वा आनीतवन्तं, उत तं मारयित्वा तदीयं शिरः आनीतवन्तं वा सामन्तराजं करिष्यामः इति । मन्ये सः अर्धराज्यप्राप्त्याशया आगच्छेत् इति । आगतः सः कथं भयङ्करखातं प्रति नेतव्यः इति अहं मान्त्रिकः च निर्णयं करिष्यावः'' इति अवदत् राजगुरुः ।

'अर्धराज्यदानं केवलं केशवं लोभिनं कर्तुम् एव' इति ज्ञातवान् राजा एतं प्रस्तावम् अङ्गयकरोत् ।

सत्वरम् एव ग्रामेषु, पत्तनेषु, नगरीषु, समग्रे ब्रह्मपुरराज्ये च घोषणा कारिता ।

दिनद्वयाभ्यन्तरे एषा घोषणा जयमल्लस्य, केशवस्य, तत्पितुः वृद्धस्य च कर्णपथम् अपि प्रविष्टा । नगरवासिनां पर्वतात् निर्गमनस्य अनन्तरं ते त्रयः अपि पर्वतगुहां प्रविष्टवन्तः आसन् । किं करणीयम् इति चिन्तनम् आरब्धं तैः त्रिभिः अपि ।

''एषा घोषणा पयोमुखविषकुम्भायते इति भासते मम'' इति अवदत् वृद्धः ।

''अत्र कः संशयः ? यावत् केशवस्य साहाय्यं न प्राप्स्यते तावत् खाते स्थितः निधिः कथं लभ्येत तैः ? तदर्थं केशवः एव कुशलः समर्थः च इति ब्रह्मदण्डिनः राजगुरोः च चिन्तनम् अस्ति'' इति उक्तवान् जयमल्लः ।

''प्रायः ते पाणिपादं बद्ध्वा मां खातं नेष्यन्ति । यदा तेषाम् आवश्यकता पूर्णा भविष्यति तदा मम उद्बन्धनम् आदेक्ष्यते तैः'' इति उक्तं कुपितेन केशवेन ।

''सर्वथा निवारयितुम् अशक्यः अस्ति एषः अपायः इति भासते मह्यम् । भवतः शिरसः मूल्यम् अर्धं राज्यम् अस्ति । अतः यावच्छीघ्रम् एतस्मात् राज्यात् बहिर्गच्छेम चेत् एव हितं भवेत् अस्माकम्'' इति अवदत् जयमल्लः ।

''अनेन परिधानेन स्थितान् अस्मान् ये केऽपि अभिज्ञातुम् अर्हन्ति एव । एषा घोषणा एतावता कालेन समग्रराज्यजनैः विदिता स्यात् एव । किं ते अस्माकं प्राणपक्षिणं न अपहरेयुः ?'' इति पृष्टं केशवेन ।

केशवस्य पितुः चिन्ता तु असीमा आसीत् । सः गुहातः बहिः आगत्य सर्वत्र दृष्टिं सकृत् प्रासारयत् ।

ततः सः अवदत् - ''धनस्य लोभेन अस्माकं ग्रहणाय कतिपयजनाः पुनः अत्र आगच्छेयुः । ते पर्वतेषु खातेषु च आवृत्य अन्वेषणं करिष्यन्ति । भवन्तौ क्षिप्रमेव इतः निर्गच्छताम्'' इति ।

''अनेन वेषेण तिष्ठेम चेत् अस्माकम् इष्टं न सिद्ध्यति इति तु सत्यम् एव । अतः क्षत्रियपरिधानं धृत्वा वयं वदाम यत् वयं भ्रमणार्थं प्रस्थिताः इति । एवं विन्ध्यं क्रान्त्वा अग्रे गच्छाम । एतदर्थं यावत् धनम् अपेक्षितं तावत् तु ब्रह्मदण्डिना गुहायां गोपितम् अस्ति

एव । तत् मया ज्ञातम् अस्ति'' इति अवदत् जयमल्लः ।

''अहोरात्रं तस्याः गुहायाः संरक्षणाय सैनिकौ नियुक्तौ स्तः राज्ञा । अतः तत्र प्रवेशः इदानीं दुश्शकः'' इति अवदत् केशवः ।

''एवं तर्हि तौ हत्वा गुहां प्रवेष्टुं प्रयत्नं करवाव'' इति असूचयत् जयमल्लः ।

''यावच्छक्यं तयोः हननं विना एव गुहाप्रवेशः साधनीयः । सर्वं निश्शब्दं साधनीयं चेत् रात्रिपर्यन्तं प्रतीक्षा एव वरम्'' इति अकथयत् वृद्धः ।

एषः प्रस्तावः वादः केशवेन, जयमल्लेन च अङ्गीकृतः । सूर्यास्तानन्तरं यावत् अन्धकारः न प्रसृतः तावत् ते त्रयः अपि पर्यायक्रमेण स्वस्थानसंरक्षणं कृतवन्तः । यतः तेषां भयम् आसीत् यत् यदाकदाचिदपि नगरवासिनः आक्रमणं कुर्युः इति । रात्रौ सन्निहितायां ते त्रयः अपि मान्त्रिकस्य गुहादिशि प्रस्थिताः । मार्जारगत्या शिलानां पृष्ठभागेषु चलन्तः ते गुहानिकटं गताः । सैनिकौ एतेषाम् उपस्थितिं न ज्ञातवन्तौ एव । वृद्धः सैनिकस्य समीपे विद्यमानायाः शिलायाः पृष्ठतः स्थित्वा सैनिकस्य पृष्ठे खड्गं निधाय उच्चैः अगर्जत् - ''आक्रोशनं मा क्रियताम् । कथ्यतां च द्वितीयः क्व वर्तते इति'' इति ।

पृष्ठतः जातेन खड्गस्पर्शेन एव निस्संज्ञः इव अभवत् सः सैनिकः । 'इदानीं किं कर्तव्यम्' इति यावत् सः चिन्तयन् आसीत् तावता केशवः जयमल्लः च तत्र उपस्थितौ अनूह्यगत्या ।

''लुण्ठाकानाम् अस्माकं नायकेन अद्य आदिष्टम् अस्ति यत् भवन्तौ मारयित्वा निधिः आनेतव्यः इति । किन्तु वयं भवतोः हननं न इच्छामः । वयं स्वकार्यं साधयित्वा इतः निर्गच्छामः । अपरः कुत्र अस्ति वद रे'' इति उक्तं तयोः एकतरेण ।

दिग्भ्रान्तः सैनिकः निद्रां कुर्वाणं मित्रं दर्शितवान् । तूर्णमेव केशवः जयमल्लः च तस्य उपरि निपत्य तदीयं हस्तपादादिकं बद्ध्वा तम् एकत्र प्रक्षिप्तवन्तौ ।

''मम पृष्ठतः खड्गः व्रणं कुर्वन् प्रविशन् अस्ति । भवतां लुण्ठाकमित्रं कथ्यतां - खड्गः निष्कास्यताम् इति'' इति दैन्यस्वरेण अवदत् प्रथमसैनिकः ।

वृद्धः तु कञ्चित् समयं तत्रैव तिष्ठेत् इति निश्चयः कृतः आसीत् जयमल्लकेशवाभ्याम् ।

''भवन्तौ यदि अस्माकं नायकं पश्येतां तर्हि भवतोः प्राणाः वायौ विलीनाः भवेयुः । भयङ्करं रूपं तस्य'' इति वदन्तौ तौ एतस्य अपि सैनिकस्य बन्धनं कृत्वा तस्य नेत्रे अपि बद्धवन्तौ ।

जयमल्लः गुहाभ्यन्तरं गत्वा स्वल्प-समयाभ्यन्तरे एव धूमावृतवस्त्रः सन् बहिः आगच्छत् । गुहातः बहिः आगतस्य तस्य हस्ते कश्चित् स्यूतः आसीत्, यस्य इतस्ततः चालनेन 'घणघण'ध्वनिः निस्सरति स्म ।

''एतस्मिन् बहूनि स्वर्णनाणकानि सन्ति । मान्त्रिकेण ब्रह्मदण्डिना बहूनां जनानां वञ्चनेन सङ्गृहीतानि एतानि । अतः एव एतस्य स्वीकारः न हि पापाय । अनेन एव धनेन वयं सैनिकवेषं, अस्त्राणि च क्रेतुं शक्नुयाम'' इति अवदत् जयमल्लः ।

अनन्तरं त्रयः अपि ततः स्वगुहाम् आगत-वन्तः । 'श्वः प्रभाते एतेन धनेन अपेक्षितानि वस्तूनि क्रेतव्यानि । तदर्थं भवता नगरं प्रति गन्तव्यम्'' इति केशवजयमल्लाभ्यां वृद्धः उक्तः ।

''श्वः मम वेषः तथा परिवर्तितो भविष्यति यथा कोऽपि माम् अभिज्ञातुं न शक्नुयात्'' इति उक्तवान् वृद्धः ।

ब्रह्मदण्डिनः गुहायां जयमल्लः यदा शिला-पृष्ठभागतः सुवर्णं निष्कासयन् आसीत् तदा राजभवने शयानेन मान्त्रिकेण दुस्स्वप्नाः दृश्यमानाः आसन् । 'कश्चित् गुहां प्रविश्य सुवर्णनाणकानि चोरयन् अस्ति' इति स्वप्नः कश्चन दृष्टः ।

''अहो, चोरः, चोरः !! मम सुवर्णं, सुवर्णम् !!'' इति उच्चैः आक्रोशनं कुर्वन् मञ्चात् अवतीर्य द्वारदिशि वेगेन अधावत् ब्रह्मदण्डी ।

तत्र रक्षणार्थं नियुक्तः रक्षकः धावतः मान्त्रिकस्य उरसि शूलं लक्ष्यीकृत्य स्थापयन् अवदत् - ''भोः, पदम् एकम् अपि यदि अग्रे निक्षिप्येत तर्हि भवतः उरः भिद्येत'' इति ।

सः सहवर्तिनः सैनिकान् आहूय उक्तवान् - ''भोः, भवन्तः अगच्छन्तु अत्र । एषः मान्त्रिकः पलायितुम् उद्युक्तः अस्ति । एतं बध्नीयाम'' इति ।

- *(अनुवर्तते)*

वेताल-
कथा

विवेचना-शक्तिः

अन्धकारमय्यां घोरायां रात्रौ त्रिविक्रमः वृक्षात् शवम् अवतार्य स्कन्धे संस्थाप्य यथापूर्वं श्मशानदिशि प्रस्थितवान् । भयङ्करे वातावरणे अपि ईषदपि भीतः न आसीत् सः । यतः निरन्तरप्रयासे एव विश्वासः तस्य । तदा शवान्तर्गतः वेतालः तम् अवदत् - ''अये राजन् ! मेघाः गर्जन्तः सन्ति । सौदामिन्यः अपि सर्वासु दिक्षु द्योतमानाः सन्ति । परितः भूत-प्रेतादयः अट्टहासं कुर्वन्तः सन्ति । तथापि निर्भयः भवान् क्रियमाणं कार्यम् अत्यजन् इव भासते । लक्ष्य-हीनः भवान् अनुचिते कार्ये मग्नः इति भाति मम । भवन्तम् आ बहोः कालतः अहं कथयन् एव अस्मि । तथापि मम वचने

"भवन्तौ यदि अस्माकं नायकं पश्येतां तर्हि भवतोः प्राणाः वायौ विलीनाः भवेयुः । भयङ्करं रूपं तस्य" इति वदन्तौ तौ एतस्य अपि सैनिकस्य बन्धनं कृत्वा तस्य नेत्रे अपि बद्धवन्तौ ।

जयमल्लः गुहाभ्यन्तरं गत्वा स्वल्प-समयाभ्यन्तरे एव धूमावृतवस्त्रः सन् बहिः आगच्छत् । गुहातः बहिः आगतस्य तस्य हस्ते कश्चित् स्यूतः आसीत्, यस्य इतस्ततः चालनेन 'घणघण'ध्वनिः निस्सरति स्म ।

"एतस्मिन् बहूनि स्वर्णनाणकानि सन्ति । मान्त्रिकेण ब्रह्मदण्डिना बहूनां जनानां वञ्चनेन सङ्गृहीतानि एतानि । अतः एव एतस्य स्वीकारः न हि पापाय । अनेन एव धनेन वयं सैनिकवेषं, अस्त्राणि च क्रेतुं शक्नुयाम" इति अवदत् जयमल्लः ।

अनन्तरं त्रयः अपि ततः स्वगुहाम् आगतवन्तः । 'श्वः प्रभाते एतेन धनेन अपेक्षितानि वस्तूनि क्रेतव्यानि । तदर्थं भवता नगरं प्रति गन्तव्यम्" इति केशवजयमल्लाभ्यां वृद्धः उक्तः ।

"श्वः मम वेषः तथा परिवर्तितो भविष्यति यथा कोऽपि माम् अभिज्ञातुं न शक्नुयात्" इति उक्तवान् वृद्धः ।

ब्रह्मदण्डिनः गुहायां जयमल्लः यदा शिला-पृष्ठभागतः सुवर्णं निष्कासयन् आसीत् तदा राजभवने शयानेन मान्त्रिकेण दुस्स्वप्नाः दृश्यमानाः आसन् । 'कश्चित् गुहां प्रविश्य सुवर्णनाणकानि चोरयन् अस्ति' इति स्वप्नः कश्चन दृष्टः ।

"अहो, चोरः, चोरः !! मम सुवर्णं, सुवर्णम् !!" इति उच्चैः आक्रोशनं कुर्वन् मञ्चात् अवतीर्य द्वारदिशि वेगेन अधावत् ब्रह्मदण्डी ।

तत्र रक्षणार्थं नियुक्तः रक्षकः धावतः मान्त्रिकस्य उरसि शूलं लक्ष्यीकृत्य स्थापयन् अवदत् - "भोः, पदम् एकम् अपि यदि अग्रे निक्षिप्येत तर्हि भवतः उरः भिद्येत" इति ।

सः सहवर्तिनः सैनिकान् आहूय उक्तवान् - "भोः, भवन्तः अगच्छन्तु अत्र । एषः मान्त्रिकः पलायितुम् उद्युक्तः अस्ति । एतं बध्नीयाम" इति ।

- *(अनुवर्तते)*

वेताल-
कथा

विवेचना-शक्तिः

अन्धकारमय्यां घोरायां रात्रौ त्रिविक्रमः वृक्षात् शवम् अवतार्य स्कन्धे संस्थाप्य यथापूर्वं श्मशानदिशि प्रस्थितवान् । भयङ्करे वातावरणे अपि ईषदपि भीतः न आसीत् सः । यतः निरन्तरप्रयासे एव विश्वासः तस्य । तदा शवान्तर्गतः वेतालः तम् अवदत् - "अये राजन् ! मेघाः गर्जन्तः सन्ति । सौदामिन्यः अपि सर्वासु दिक्षु द्योतमानाः सन्ति । परितः भूत-प्रेतादयः अट्टहासं कुर्वन्तः सन्ति । तथापि निर्भयः भवान् क्रियमाणं कार्यम् अत्यजन् इव भासते । लक्ष्य-हीनः भवान् अनुचिते कार्ये मग्नः इति भाति मम । भवन्तम् आ बहोः कालतः अहं कथयन् एव अस्मि । तथापि मम वचने

सर्वथा अनादरः भवतः । राज्ञः भवतः बहूनि दायित्वानि भवन्ति । तानि विस्मृत्य मार्गच्युतः जातः अस्ति भवान् । एतत् कार्यं साधितं चेदपि अस्य फलं भवान् एव भोक्ष्यति इत्यत्र कः विश्वासः ? क्रियमाणे कार्ये अवधानं भवतु इति उद्देशेन भवन्तं युवराजस्य जयन्तस्य कथां श्रावयामि, येन फलं प्राप्य अपि चित्त-चाञ्चल्यात् लब्धं सुखं परित्यक्तम् । भवतः विषये एवं न सम्भवेत् इति मम अपेक्षा । कथाश्रवणतः भवतः मार्गायासपरिहारः तु भवेत् एव'' इति ।

ततः वेतालेन कथा आरब्धा -

चन्द्रगिरेः युवराजः जयन्तः । सः गुरुकुले योग्यं विद्याभ्यासम् अकरोत् । प्रवृद्धः सन् विवाहयोग्यः सञ्जातः अपि । या मह्यं रोचेत सा एव युवतिः मया परिणेतव्या इति तस्य महती अपेक्षा आसीत् ।

विवाहार्थं तस्य मातापितरौ बह्वीः कन्याः दर्शितवन्तौ । तथापि तासु कामपि न अङ्गी-कृतवान् जयन्तः ।

कदाचित् सः सायङ्कालीनं विहारं समाप्य प्रत्यागतः । तदा तस्य माता कस्याश्चित् सुन्दर्याः कन्यायाः चित्रं दर्शयन्ती अवदत् - ''एषा अस्ति प्रतापदुर्गस्य राजकुमारी । तद्देशस्य राज्ञः एकमात्रपुत्री एषा सर्वविधतया अपि भवतः अनुरूपा इति बन्धुवर्गस्य अपि अभि-प्रायः । आवयोः अपि इष्टाय अभवत् एषा । अतः भवान् एतस्याः परिणये मतिं कर्तुम् अर्हति'' इति ।

जयन्तः तस्मिन् चित्रे सकृत् दृष्टिक्षेपम् अपि अकृत्वा एव अवदत् - ''एषा न इष्यते मया'' इति । एतावत् उक्त्वा सः ततः वेगेन निर्गत-वान् ।

तद्दिने रात्रौ निद्राम् अलभमानः सः चिन्तितवान् - 'राजभवने एव स्थित्वा सुन्दर्याः कन्यायाः चयनं प्रायः कष्टकरम् एव भवेत् । अतः मया बहिः भ्रमता एतत् कार्यं साधनीयम्' इति ।

ततः सः झटिति वेषपरिवर्तनं कृत्वा अश्वम् आरुह्य रात्रौ एव प्रासादात् निर्गतवान् । सूर्योदयात् पूर्वं सः घनारण्ये कञ्चन पर्वतप्रदेशं प्राप्तवान् । रमणीयः परिसरः आसीत् सः । पर्वतशिखरात् निर्गतायाः निर्झर्याः जलं शिलायाः उपरि पतति स्म । तस्मात् तत्रत्या शोभा द्विगुणिततां गता आसीत् ।

जयन्तः तत्र तिष्ठन् सकृत् सर्वत्र दृष्टिम् अपातयत् । ततः अनतिदूरे एव कञ्चन कुटीरः

दृष्टः तेन । अश्वात् अवतीर्य सः कुटीरदिशि प्रस्थितः ।

तस्मात् कुटीरात् बहिः उभे सुन्दर्यौ कन्ये बहुविधानां वर्णमयानां पुष्पाणां मध्ये भ्रमन्त्यौ पुष्पाणि चिन्वत्यौ च सः दृष्टवान् । ते कन्ये दृष्टवतः जयन्तस्य मनसि अभासत – 'किम् एतस्यां भूमौ एतादृश्यः सुन्दर्यः अपि भवितुम् अर्हन्ति ?' इति ।

सः तयोः निकटं गत्वा अवदत् – ''भवत्यौ निश्चयेन सुन्दर्यौ । किन्तु भवत्यौ अरण्ये किमर्थं वसतः इति किम् अहं ज्ञातुम् अर्हेयम् ?'' इति ।

तस्य दर्शनात् क्षणं यावत् यद्यपि ते भीते, तथापि संयमेन ते उक्तवत्यौ – ''सौन्दर्यस्य अर्थः कः इति केनापि न शक्यते वक्तुम् । सौन्दर्यं पश्यतः दृष्टेः अनुगुणं भवति । महाज्योतिषिकस्य आवयोः पितुः मतम् आसीत् यत् सुन्दरे वातावरणे कुटीरे वासः क्रियते चेत् आवयोः भविष्यत् उज्ज्वलं भविष्यति इति । अतः एतत् स्थानं वासाय चितम् अस्ति तेन । गतदिने आवयोः पिता सामन्त-राजस्य निमन्त्रणं प्राप्य तदीयं राज्यं गतवान् अस्ति'' इति ।

'भवान् कः' इति यावत् ते प्रष्टुम् उद्युक्ते ततः पूर्वमेव जयन्तः अवदत् – ''मम नाम जयन्तः इति । अहम् आत्मना इष्टाम् एव सुन्दरीं प्राप्तुं गुप्तरूपेण आगतः अस्मि । विषयेऽस्मिन् मातापित्रोः हस्तक्षेपः न इष्यते मया । भवत्योः एकतरां परिणेतुम् अहं सिद्धः अस्मि । भवत्पितुः आगमनानन्तरं एतस्मिन् विषये चर्चां करिष्यामि'' इति ।

तस्य कथनं श्रुत्वा ते उभे अपि विस्मिते अभवताम् । अनन्तरं ते परस्परं चर्चां कृत्वा तम् अवदताम् – ''आवां यमले स्वः । अस्मत्पित्रा पूर्वमेव उक्तम् आसीत् यत् आवयोः विवाहः अभिन्नेन पुरुषेण सह भविष्यति इति'' इति ।

''विना सङ्कोचं भवत्यौ उभे अपि पत्नीत्वेन स्वीकर्तुम् अहं सिद्धः अस्मि । मन्ये भवत्योः रूपं समानम् अस्ति चेदपि गुणाः भिद्येरन् इति । एतावता मम परिचयः प्राप्तः स्यात् भवतीभ्याम् । स्वस्य मनसि यत् अस्ति तत् कृपया किञ्चित् वदताम्'' इति उक्त्वा जयन्तः पार्श्वस्थायाः कस्याश्चित् शिलायाः उपरि सुखेन उपाविशत् ।

तस्य प्रश्नेन उभे अपि हसन्त्यौ उक्तवत्यौ – ''यत् मनसि आगतं तत् साधनीयम् एव इति

तु आवयोः स्वभावः । आवाम् उभे अपि आत्मानं श्रेष्ठतरां मन्यावहे । यत् साधनीयं तत् अवश्यं साधयावः एव । एतदर्थं यत्किमपि कर्तुं, सर्वस्वं त्यक्तुं वा आवां सिद्धे स्वः'' इति ।

''एवम् अस्ति स्थितिः ?'' इति स्वगतम् इव उक्त्वा जयन्तः ते पुनः अपृच्छत् - ''स्पष्टं कथ्यतां - मद्विषये भवत्योः अभिप्रायः कः ?'' इति ।

उभे अपि परस्परं सम्भाषणं कृत्वा अवदताम् - ''पितुः कथनम् आसीत् यत् भवत्योः भावी पतिः बुद्धिमान् विवेकी च भवेत् इति । यदि भवान् आवयोः परिणयम् इच्छेत् तर्हि स्वीयां बुद्धिमत्ताम् अवश्यं प्रमाणीकुर्यात् । आवयोः नाम अस्ति मन्दारा चम्पा चेति । आवयोः का मन्दारा, का च चम्पा इति किं भवान् वक्तुं शक्नुयात् ?'' इति ।

''यमले भवत्यौ रूपेण अपि समाने । वर्णेन एका पाटलयुक्ता, अपरा च हरिता । वर्णाधारेण अभिज्ञानं सुकरं भवतु इति उद्देशेन मन्दारा चम्पा चेति भवत्योः नाम कृतं स्यात् इति मम चिन्तनम् । एतत् मम चिन्तनम् अवितथं स्यात् इति भावयामि अहम्'' इति उक्तं जयन्तेन ।

''आवयोः वयसि अपि क्षणानां भेदः अस्ति । किं भवान् अभिज्ञातुं शक्नुयात् यत् का ज्येष्ठा, कतरा च कनिष्ठा इति ?'' इति अपृच्छताम् ते ।

क्षणं यावत् विचिन्त्य जयन्तेन उक्तम् - ''कश्चन समयावकाशः दीयताम् । अहम् अवश्यं वदिष्यामि'' इति ।

सायङ्काले ताभ्यां कदलीपर्णे व्यञ्जन-पायसादिसहितं भूरिभोजनम् एव भोजितम् ।

भोजनोत्तरं जयन्तः ते उक्तवान् - ''भवत्योः मन्दारा एव ज्येष्ठा, चम्पा च अस्ति कनिष्ठा'' इति ।

''सत्यम् एतत् । भवान् समीचीनं निर्णयं कृतवान् अस्ति । एतत् कथं ज्ञातुं शक्तं भवता ?'' इति महता कुतूहलेन तं पृष्टवती मन्दारा ।

''प्रायः वयसा ज्येष्ठा या भवति सा एव पाककार्यं करोति । कनिष्ठा च साहाय्यं करोति । भवती पाकं सज्जीकृतवती, चम्पा परिवेषणं कृतवती । एतद्विषये मया अवधानं दत्तम् । अतः अहं सुलभतया ज्ञातवान्'' इति जयन्तः ताम् अवदत् ।

पुनः परस्परं समालोचनं कृत्वा आगत्य ते तं पृष्टवत्यौ – ''भवान् महाबुद्धिमान् अस्ति । अद्भुतं तार्किकविश्लेषणसामर्थ्यम् अपि अस्ति भवतः इति तु सिद्धम् । आवयोः उभयोः पोषणसामर्थ्यम् अपि किं भवतः अस्ति ?'' इति ।

जयन्तः तयोः प्रश्नं श्रुत्वा उच्चैः हसित्वा आत्मनः राजकुलोत्पन्नत्वादिकम् उक्त्वा पुनः अपृच्छत् – ''इतोऽपि किमपि प्रष्टव्यम् अस्ति चेत् इदानीम् एव प्रष्टुम् अर्हतः भवत्यौ'' इति ।

तदा मन्दारा उक्तवती – ''जन्मकुण्डल्याः अनुसारम् आवयोः विवाहः केनचित् एकेन सह भवेत् । समाने दिने एव आवां पुत्रं प्राप्स्यावः । किन्तु मम पुत्रस्य अपेक्षया चम्पायाः पुत्रः कतिभ्यश्चित् क्षणेभ्यः पूर्वम् एव जनिष्यते । एवं सति भवान् आवयोः कस्याः पुत्रं भवदुत्तदायिनं कुर्यात् ?'' इति ।

एतत् श्रुत्वा जयन्तः अवदत् – ''एतस्य प्रश्नस्य उत्तरदानाय मह्यं कश्चन समयः आवश्यकः'' इति ।

''अस्तु, रात्रौ सम्यक् विचार्य प्रातः उत्तरं वदतु नाम भवान्'' इति द्वाभ्याम् अपि उक्तम् ।

तस्यां रात्रौ जयन्तस्य शयनार्थं प्रकोष्ठः सज्जीकृतः । अनन्तरदिने प्रातः तयोः पिता प्रत्यागतः । चम्पा प्रकोष्ठं गत्वा जयन्तम् अन्विष्टवती । जयन्तः तत्र न आसीत् ।

सा प्रत्यागत्य भगिनीं पितरं च उक्तवती –

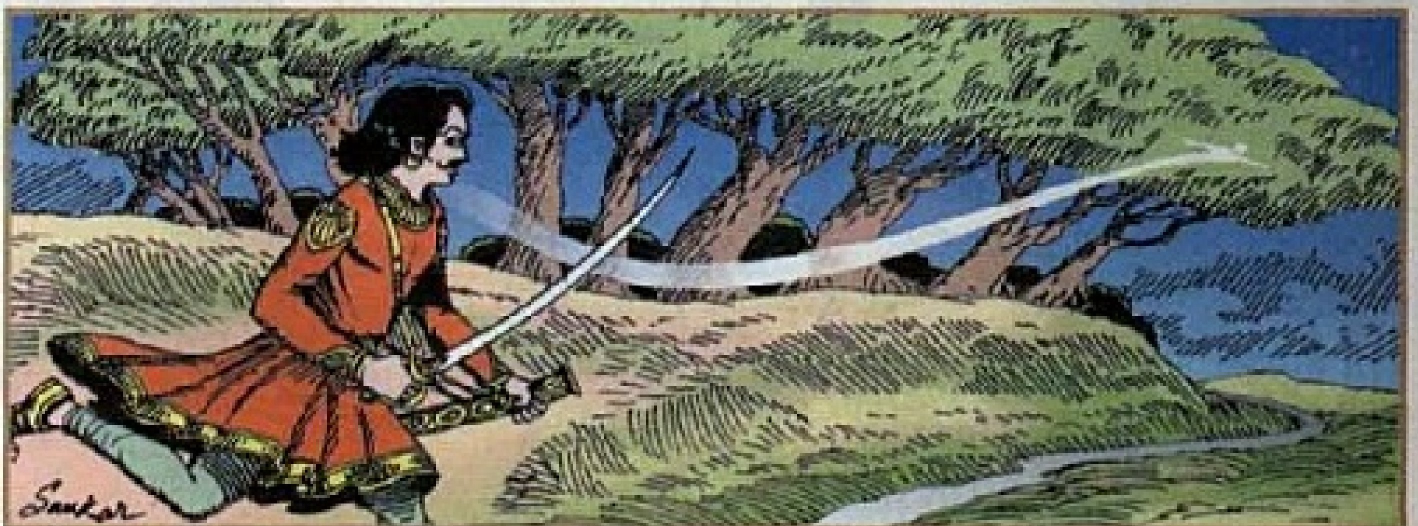
''जयन्तः प्रकोष्ठे नास्ति । भावी राजा दिनं यावत् अतिथित्वेन सत्कृतः इत्येषा तृप्तिः एव अवशिष्टा इदानीम्'' इति ।

एतदनन्तरम् अचिरात् एव मातापितृभ्यां चितां कन्यां परिणीतवान् जयन्तः ।

बेतालः एवं कथां समाप्य अवदत् - ''राजन् ! मन्दारया चम्पया च सह जयन्तेन कृतः व्यवहारः शोभावहः आसीत् इति न भासते । सः भाविनीं पत्नीम् अन्विष्यन् सुन्दरीद्वयम् अपश्यत् । ते तस्य इष्टाय अपि जाते । तथापि किमर्थं ते त्यक्त्वा मातापितृभ्यां चिता एव कन्या परिणीता तेन ? तस्य निर्णयः अनुचितः इति किं न भासते ? तेन दृष्टः स्वप्नः अक्षिसात् भवन् आसीत् । चञ्चलता-वशं गतः सः किमपि अन्यद् एव कृतवान् । एषा त्रुटिः तस्य चित्तचाञ्चल्यं किं न द्योतयति ? मम एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं जानन् अपि यदि भवान् न वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा चूर्णीभूतं भवेत्'' इति ।

तदा तूष्णीं स्थातुम् अशक्तः त्रिविक्रमः उक्तवान् - ''मन्दाराचम्पाभ्यां जयन्तस्य तार्किकं ज्ञानं ज्ञातुम् एव जटिलाः प्रश्नाः पृष्टाः । प्रश्नानां द्वारा ताभ्यां यत् परुष-कथनं कृतं, तद्द्वारा जयन्तेन अवगतं यत् उभाभ्याम् अपि स्वस्य इच्छायाः पूरणे कोऽपि अनुसन्धिः न अङ्गीक्रियते इति । स्त्रियाः अयं स्वभावः सर्वनाशनाय कल्पते । एतत् सत्यं सः जानाति स्म । 'एतादृश्यौ यदि मम पत्न्यौ भवेतां तर्हि स्वपुत्रस्य एव राजत्वम् इच्छेताम् इत्यत्र न संशयः । तदा तु निवारयितुम् अशक्या समस्या उद्भविष्यति । ततः च न भविष्यति अन्तःपुरे शान्तिः, न वा राज्ये सुरक्षा । राज्यसुरक्षायाः, प्रजानां सुखस्य च विषये राज्ञः अवधानम् अधिकं स्यात्, न तु स्वकीयायाः इच्छायाः पूरणे । तदा एव राज्यं सुभिक्षं भविष्यति ।' एतत् सर्वं विचारमन्थनेन अवगत्य अन्ते तेन निर्णीतं यत् गृहजनैः यथा निर्णीतं तथा करणम् एव उचितं न्याययुतं च इति । अत्र तस्य विवेचनशक्तिः दूरदृष्टिः च दृष्टिगोचरतां याति, न तु कापि मानसिकी चञ्चलता'' इति ।

एवं वदता राज्ञा मौनव्रतस्य भङ्गः कृतः आसीत् । अतः एव वेतालः ततः अदृश्यः भूत्वा यथापूर्वं पुनरपि वृक्षशाखायां लम्बमानः जातः ।

नववर्षीयः चलच्चित्रनिर्देशकः

किशननामकः नववर्षीयः बालकः कन्नड-चलच्चित्रेषु अभिनयं कृतवान् । दूरदर्शनस्य सहस्रभागात्मिकासु महाधारावाहिनीषु अपि पात्रं गृहीतवान् अस्ति सः । कादाचित्कतया चित्रग्राहकस्य पृष्ठतः स्थित्वा कार्यकरणे आसक्तः सः इदानीं चित्रनिर्देशकरूपेण परिवृत्तः अस्ति ।

एतस्य निर्देशनक्षेत्रस्य प्रथमसाहसस्य फलश्रुतिः 'C/o फुटपात्'नामकं कन्नड-चलनचित्रम् । एतत् चित्रम् अचिरात् एव चित्रालयेषु जवनिकायाम् उपस्थातुं सज्जीभवत् अस्ति । चित्रीकरणस्थलेषु बहुभ्यः निर्देशकेभ्यः चित्रीकरणतन्त्राणि, कौशलं च हस्तगतं कृत्वा चित्रकारेभ्यः चित्रीकरणकलाम् अधीयानः अस्ति अयं किशोरः किशनः । कदाचित् तेन मार्गे भ्रमन्तः पत्रिकाः विक्रीणानाः धृतच्छिन्नवस्त्राः बालाः अव-लोकिताः । ते सर्वेऽपि अनाथाः इति पित्रा उक्तम् ।

विद्यालयं गन्तुम् उत्सुकस्य कस्यचित् अनाथ- बालकस्य कथां रचितवान् एषः पित्रा प्रेरितः तां कथां चित्रीकर्तुम् । माता अपि तस्य चित्रस्य निर्मापकत्वम् अङ्गयकरोत् । 'तारा'सदृशान् प्राप्तराष्ट्रिय-पुरस्कारान् अभिनेतॄन् अपि प्राप्तवान् सः । तस्य अत्यल्पं वयः चित्रीकरणे क्लेशाय न जातम् । 'सर्वेऽपि मया सह तथैव व्यवहरन्ति, यथा कस्यचित् प्रसिद्धनिदेशकस्य निकटे व्यवहरेयुः' इति वदति किशनः । जगति अतिकनीयान् निर्देशकः इति 'गिनीस'पुस्तके मम नाम्नः योजनं सम्भाव्यते इति कथयति सः । तस्मिन् ग्रन्थे पूर्वतनः उल्लेखः नेदर्ल्याण्ड्देशस्य सिडनीलिङ्गनामकस्य अस्ति । त्रयोदशवर्षीयेण तेन १९७३ तमे वर्षे चित्रस्य निर्देशनं कृतम् आसीत् । १९९६ तमे वर्षे जनवरीमासे षष्ठे दिनाङ्के जातः एषः किशनः गाने, सङ्गीतसंयोजने च निपुणः । अनेन कृतेन सङ्गीतसंयोजनेन युक्तस्य गीतिकागुच्छस्य १५,००० प्रतिकृतयः एतावता विक्रिताः इत्येतत् एव तदीयां बहुमुखीं प्रतिभां द्योतयति ।

न ममत्वभावः कस्मिंश्चिदपि !!

१८८७तमे वर्षे हेमन्तर्तौ गङ्गानदीतीरे वाराणस्यां कश्चित् योगी दिवङ्गतः । तस्मिन् नगरे अज्ञातप्रदेशे वासं कुर्वतः तस्य १३० वर्षाणाम् अनन्तरं मृतिः अभवत् । किन्तु सः कदा जातः आसीत् ?

विषयेऽस्मिन् बह्व्यः किंवदन्त्यः श्रूयन्ते एव । किन्तु ताः न हि विश्वासार्हाः । विषयेऽस्मिन् जिज्ञासवः केचन तस्य योगिनः पृष्ठभूमिका ज्ञातव्या इति चिन्तयन्तः बहुधा गवेषणं कृतवन्तः । तैः एवम् उच्यते -

सः इदानीन्तने आन्ध्रप्रदेशे विजयनगर-साम्राज्ये जातः । तदीयः ग्रामः 'होलिय'-नामकः । १६०७ तमे वर्षे विद्यावती-नरसिंहरावयोः पुत्रत्वेन सः जन्म प्राप्नोत् ।

तस्य मातापितरौ शिवभक्तौ । अतः तौ पुत्रस्य नाम कृतवन्तौ - शिवरामः इति । वर्धमानः सः बालकः साधकः जातः ।

राजस्थाने पुष्करे तेन 'गुरुगणपति-सरस्वती' इति नाम प्राप्तम् । सः स्वस्य जीवनस्य अधिकं भागं वाराणस्याम् एव अयापयत् । तत्रत्याः तं 'तैलङ्गस्वामी' इति निर्दिशन्ति स्म । सः मूलतः आन्ध्रप्रदेशीयः आसीत् इत्यतः एतादृशं नाम तस्य । प्राचीने काले बिहार-बङ्गाल-ओरिसा-आन्ध्रप्रदेशाः अङ्ग-वङ्ग-कलिङ्ग-तेलङ्ग-नामभिः निर्दिश्यन्ते स्म ।

तैलङ्गस्वामी असंख्याकानि अद्भुतानि सृष्ट्वा अदर्शयत् इत्येषः न हि पर्वतीकृतः विषयः,

प्रस्तुत वस्तुस्थितिः एव ।

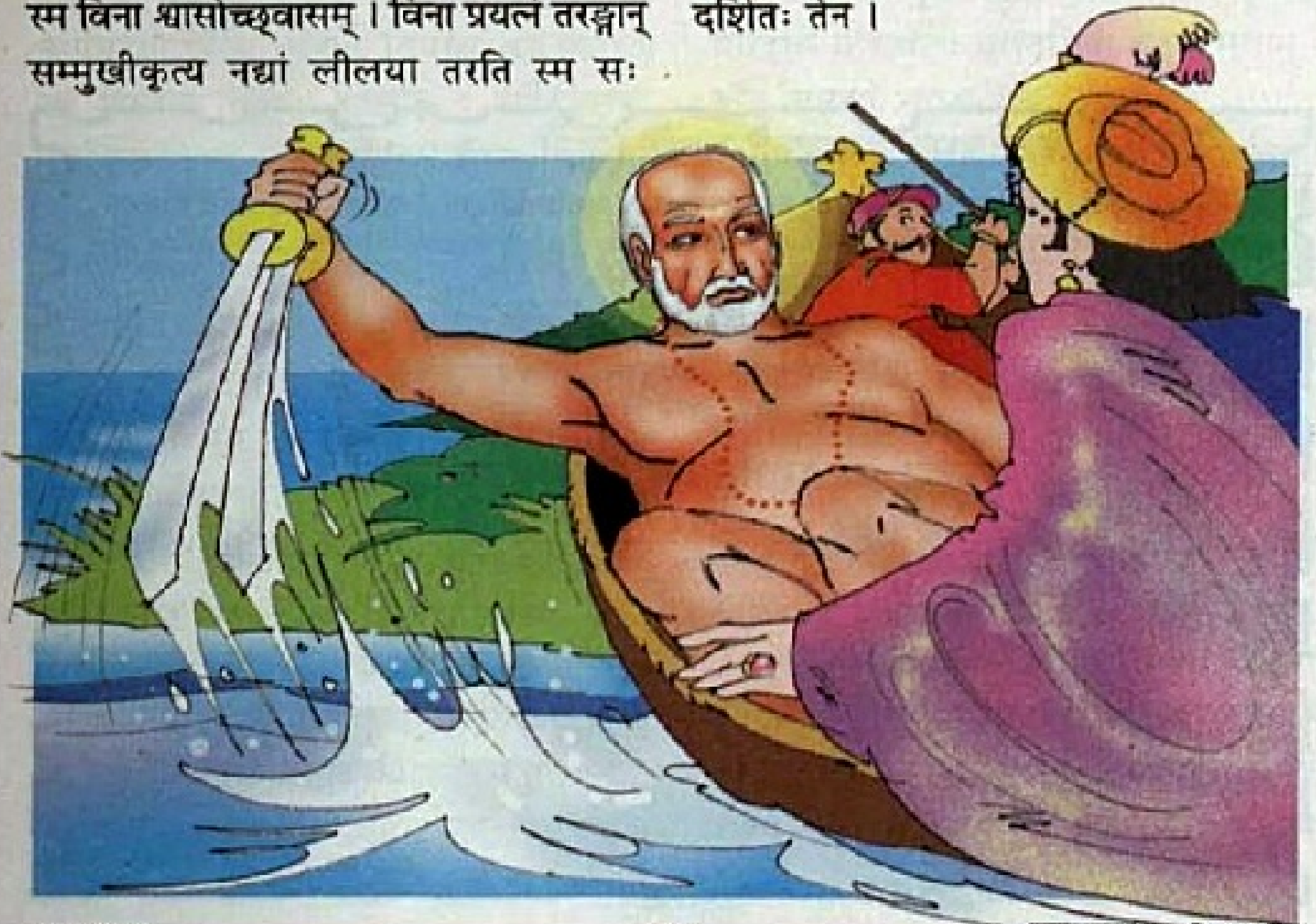
सर्वदा सः दिगम्बरः सन् सर्वत्र भ्रमति स्म । तदा आङ्ग्लशासकानां स्त्रियः अस्य विषये आक्षेपं कृतवत्यः । तस्य बन्धनार्थं ये न्यायाधीशाः आदेशं कृतवन्तः ते एव विस्मिताः अभवन् तस्य योगिनः माहात्म्यं दृष्ट्वा !! अतः ते पुनः आदेशं कृतवन्तः – ''अग्रे ये केऽपि अस्य विभिन्नजीवनस्य विषये उपहासं न कुर्युः'' इति ।

तस्य जीवने बह्व्यः घटनाः तादृश्यः घटिताः, याः विलक्षणाः ज्ञानदाः आश्चर्यजनिकाः च आसन् । तासु एका एव घटना अत्र उल्लिख्यते ।

मातुः अङ्के शिशुः यथा उपविशति तथा एषः गङ्गायां दीर्घकालं नदीतले उपविशति स्म विना श्वासोच्छ्वासम् । विना प्रयत्नं तरङ्गान् सम्मुखीकृत्य नद्यां लीलया तरति स्म सः मीनः इव ।

कदाचित् उज्जयिनीराजः नौकया गङ्गानदीं तरन् आसीत् । स्वामी अकस्मात् मज्जितः भूत्वा राज्ञः नौकानिकटं गत्वा तां नौकाम् आरूढवान् ।

राज्ञा सह विद्यमानाः स्थानीयाः राजानम् अवदन् – 'एषः असाधारणः साधकः योगी' इति । अतः राजा तम् आदरेण प्रणम्य श्रद्धां सूचितवान् । योगी बालवत् व्यवहरन् राज्ञः खड्गं गृहीत्वा जले प्राक्षिपत् । सः मणिभूषितः विशिष्टः खड्गः तु राजवंशस्य श्रेष्ठतां द्योतयति स्म । अतः राजा ब्रिटिश-अधिकारिणः च बहुधा तस्य भर्त्सनं कृतवन्तः । किन्तु तत् किमापि अश्रुतवान् इव तूष्णीं स्थितवान् आसीत् सः स्वामी । कोऽपि प्रतिस्पन्दः न दर्शितः तेन ।

''विचित्रः एषः स्वामी । मम सम्मानप्रतीकभूतं खड्गम् एषः नाशितवान् । किम् अहं करवाणि ?'' इति राजा क्रुद्धः सन् अवदत् ।

नौका तीरप्रदेशं प्राप्तवती । स्वामी सहजतया गभीरतारहिते जले हस्तं प्रसार्य खड्गद्वयं प्राप्तवान् ।

ततः सः उद्विग्नं राजानम् अवदत् - ''राजन् ! भवान् स्वीयं खड्गं स्वीकर्तुम् अर्हति'' इति ।

तयोः स्वीयः कः इति निर्णेतुं सर्वथा अशक्तः जातः राजा । यतः सर्वविधतया अपि समानौ आस्तां तौ खड्गौ ।

सम्भ्रान्तं तं राजानं पुनः स्वामी - ''भवान् स्वीयां सम्पदम् एव अभिज्ञातुं किं न शक्नोति ? अहो, कीदृशः असमर्थः भवान् !!'' इति वदन् एकं खड्गं जले प्रक्षिप्य अपरं राज्ञे दत्तवान् ।

वस्तुतः तु सः एव आसीत् राज्ञः तस्य खड्गः ।

तदा निरुत्तरः राजा ज्ञातवान् यत् कथं मानवाः दृष्टं सर्वं मदीयम् इति भावयन्तः ममकारेण सर्वम् अपि आत्मसात्कर्तुम् इच्छन्ति इति । स्वकीयः दोषः अपि तेन ज्ञातः एव ।

तेन एतत् अपि ज्ञातं यत् वास्तविकयोगिनां स्वीयं किमपि न विद्यते । अतः एव ते एतस्मिन् जगति स्थितं न किमपि स्वीयं मन्यन्ते । वस्त्रखण्डे अपि तेषां ममत्वभावना न भवति इति ।

चन्दमामाप्रश्नावली षष्ठी (जुलै - २००६)

समुचितम् उत्तरं प्रेषितवतः संस्कृतावृतेः वाचकस्य नाम अधोनिर्दिष्टम् । वाचकानां ज्ञानाय षष्ठ्याः प्रश्नावल्याः उत्तरम् अधः दत्तम् अस्ति । अन्ये अपि वाचकाः एतस्यां स्पर्धायां सोत्साहं भागं वहेयुः इति अस्माकम् अभ्यर्थना ।

अमरेशगुरुः

द्वारा - जितेन्द्रनाथगुरुः, पद्मपुरम्, राजबोडासम्बरम्

बरगढ, ओडिशा - ७६८ ०३६

षष्ठ्याः चन्दमामाप्रश्नावल्याः उत्तराणि

१. सः कोरियादेशीयः राजा । 'राज्ञा अवगतः पाठः' इत्येतस्यां कथायाम् ।

२. असमराज्ये दिब्रोर्यानगरे ।

३. १४ वर्षाणि ।

४. गोदावरी ।

५. अक्टोबरमासे १६ दिनाङ्के ।

६. फारसदेशः । (अद्यतनं नाम इरान् इति)

७. बद्रुद्दीन तैयबजी ।

८. 'श्रेष्ठः कः, तुच्छश्च कः' इत्येतस्यां गुजरातीयायां जानपदकथायाम् ।

अहितुण्डिकः राजा

महेन्द्रपुरीराज्ये सर्पवरः नाम कश्चन ग्रामः आसीत् । तस्मिन् ग्रामे साम्बशिव-नामकः अहितुण्डिकः वासं करोति स्म । सः सर्पग्रहणे, तेषां मुखात् विषस्य वमनकारणे च अत्यन्तं चतुरः आसीत् । सर्पदंशनस्य चिकित्सायाम् अपि नितरां प्रसिद्धः आसीत् सः ।

विवाहस्य बहूनां वर्षाणाम् अनन्तरं तस्य पुत्रप्राप्तिः अभवत् । तेन पुत्रस्य नाम कृतं - नागराजः इति । सः तत्पत्नी च महत्या प्रीत्या तं पोषयतः स्म । साम्बशिवस्य पत्न्याः महान् विश्वासः आसीत् जन्मकुण्डल्याम् । अतः सा कञ्चित् प्रसिद्धं ज्योतिषिकं पुत्रस्य जन्म-कुण्डलीं दर्शितवती ।

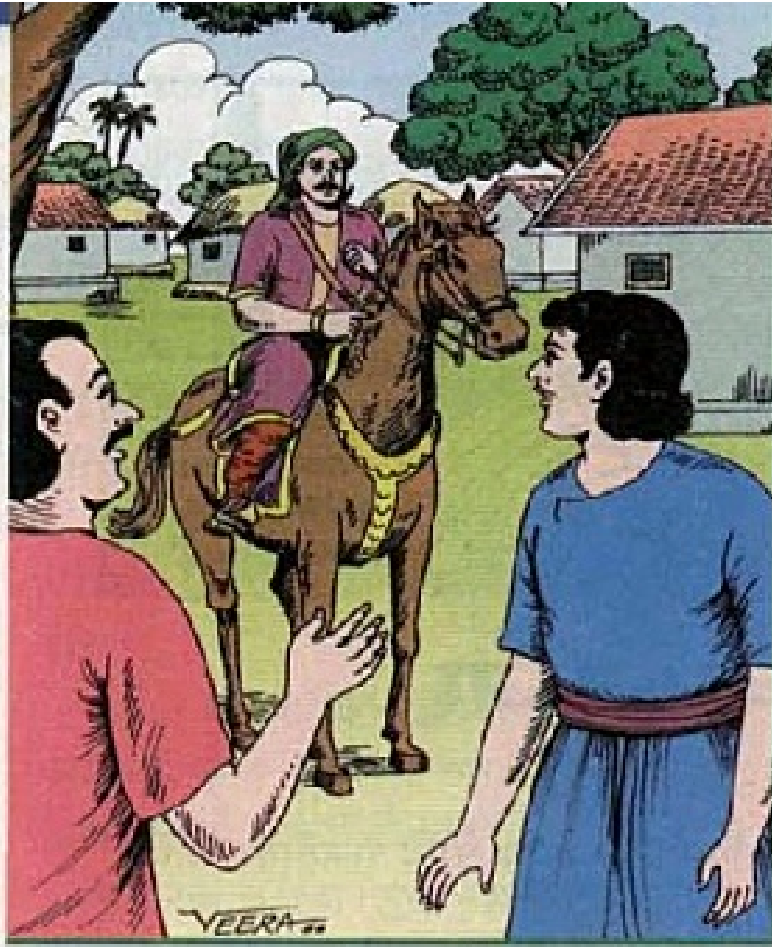
ज्योतिषिकः नागराजस्य जन्मकुण्डलीं सावधानतया परिशील्य आश्चर्यान्वितः भूत्वा च तौ दम्पती असूचयत् - ''अहो, महत् वैचित्र्यम् एतत् !! भवतोः पुत्रः एषः राजा भविष्यति । अस्य भाग्ये राजयोगः अस्ति'' इति ।

''किं मम पुत्रः राजा भविष्यति ? कृपया परिहासं परित्यज्य वास्तविकं वदतु भवान्'' इति अवदत् साम्बशिवः ।

''विनोदार्थं न उक्तं मया । अहं सत्यमेव कथयन् अस्मि । यदा एषः राजा भविष्यति तदा अहं न विस्मर्तव्यः भवद्भ्याम्'' इति अवदत् ज्योतिषिकः ।

ज्योतिषिकस्य वचसि विश्वासः उत्पन्नः साम्बशिवस्य । 'मम पुत्रः निरक्षरः राजा भविष्यति चेत् न शोभावहम् । अतः सः विद्यावान् भवेत्' इति विचिन्त्य सः नागराजं पाठशालां प्रति प्रेषितवान् ।

नागराजः दशवर्षीयः अभवत् । पितृवत् सोऽपि सर्पग्रहणे कुशलः जातः । अध्ययनेऽपि अनन्यसमर्थः सः प्रखरां बुद्धिमत्तां प्रदर्शयति स्म । अतः सः सर्वेषां सहपाठिनाम् ईर्ष्यापात्रम्

अभवत् । सर्वे तस्य परिहासं कुर्वन्ति स्म - ''एषः भावी राजा । अहितुण्डिकः राजा'' इति ।

नागराजः यौवनं प्राप्तवान् । तस्य पिता च वार्धक्यम् अवाप्नोत् । तावता नागराजेन सर्पाणां विषये समग्रं ज्ञानं प्राप्तम् आसीत् । सर्मदंशनाय तेन यत् औषधं दीयते स्म तत् महत् परिणामं जनयति स्म । साम्बशिवस्य महती इच्छा आसीत् यत् इहलोकत्यागात् पूर्वं 'पुत्रं सिंहासनारूढं पश्येयम् इति । किन्तु तत् दिनं न आगतम् एव । नागराजः विवाह-वयस्कः अभवत् । तथापि तस्य विवाहं कर्तुं साम्बशिवः न उद्युक्तः । यतः 'पुत्रे राज्ञि जाते महता वैभवेन विवाहं कारयित्वा तत् भव्यं दृश्यं दृष्ट्वा धन्यः भवेयम्' इति तस्य आकाङ्क्षा आसीत् । ज्योतिषिकस्य द्वारा पुनः एतद्विषये विवरणं प्रष्टुम् इष्टवान् सः । किन्तु वर्षात् पूर्वम् एव सः ज्योतिषिकः पञ्चत्वं गतः आसीत् ।

एतन्मध्ये काचित् विचित्रा घटना अभवत् । राज्ञः कश्चन अश्वारोही सर्पवरस्य वीथीषु भ्रमन् आसीत् । तदा सः स्वस्य सम्मुखम् आगतवन्तं नागराजम् भर्त्सितवान् - ''कः भवान् ? बुद्धिहीनः उत अहङ्कारी ? अपसरतु मम पुरस्तात्'' इति ।

एतत् श्रुत्वा केनचित् ग्रामीणेन उक्तम् - ''अस्माकं नागराजं गौरवेण पश्येत् भवान् । यतः सः भाविनि काले भविष्यति अस्माकं राजा'' इति ।

विस्मितः सः अश्वारोही मौनेन ततः निर्गतवान् । सप्ताहानन्तरं केचन सैनिकाः तं ग्रामं प्रविश्य नागराजं गृहीत्वा महाराजस्य विजयवर्धनस्य समीपं नीतवन्तः ।

नागराजः राज्ञा गृहीतः अस्ति इति ग्रामे वार्ता सर्वत्र प्रसृता । केनचित् उक्तम् - 'एषः राजा भविता इति वयं सर्वदा वदामः स्म । तत् श्रुत्वा अपि राजा किं तूष्णीं तिष्ठेत् ? शिरश्छेदनं कर्तुम् एव एषः नीतः स्यात् राज्ञा' इति ।

एतत् ज्ञात्वा साम्बशिवः भयेन कम्पमानः अभवत् । निराशस्य तस्य ज्योतिषिकवचने अविश्वासः जातः ।

सः देवमन्दिरं गत्वा श्रद्धया बद्धाञ्जलिः सन् प्रार्थनाम् अकरोत् - ''हे, देव ! मम पुत्रः राजा न भविष्यति चेत् अपि कापि चिन्ता नास्ति मम । किन्तु यथा तस्य प्राणहानिः न स्यात् तथा कृपां करोतु हे भगवन् !''

इति ।

किन्तु यथा ग्रामीणैः चिन्तितं तथा किमपि न जातम् । प्रत्युत राजा घोषणाम् अकरोत् - ''नागराजस्य विवाहं मम पुत्र्या नागाम्बया सह निर्वर्तयिष्यामि'' इति ।

घोषणा सर्वत्र प्रसृता । केचन स्वाभिप्रायं प्राकटयन् - ''अहितुण्डिकेन सह राजकुमार्याः विवाहः'' इति ।

साम्बशिवस्य सन्तोषस्य कापि मितिः एव न आसीत् । ज्योतिषिकस्य वचनम् एवं वास्तविकं भवेत् इत्यत्र सः विश्वसितुम् एव न शक्तवान् । सर्पवरग्रामस्य जनाः नितरां प्रसन्नाः अभवन् । यतः तेषां सहचरः एव भावी राजा जातः आसीत् ।

एकमासाभ्यन्तरे एव नागराजनागाम्बयोः विवाहः महता वैभवेन संवृत्तः । नागराजस्य मातापितृभ्यां भव्यं स्वागतं सम्माननं च प्राप्तम् ।

कदाचित् रात्रौ यदा नागराजः पत्न्या सह पर्यङ्के शयानः आसीत् तदा तेन सर्पस्य फूत्कारध्वनिः श्रुतः । विस्तारितफणः कश्चन सर्पः राजकुमार्याः दिशि आगच्छन् आसीत् । अनुक्षणं नागराजः शय्यातः अवतीर्य सर्पस्य पुच्छं गृहीत्वा भूमौ घट्टितवान् । सः सर्पः तत्रैव मृतः जातः ।

तदनन्तरक्षणे जागरिता राजकुमारी पत्युः मुखात् प्रवृत्तं सर्वं विदित्वा तं बहुधा प्रशंसितवती । स्वल्पे एव समये एषा वार्ता राज्ञा अपि ज्ञाता अभवत् ।

राजा नागराजम् अत्यन्तं प्रीत्या आलिङ्ग्य अश्लाघत - ''मम एकमात्रपुत्र्याः प्राणानां रक्षणेन भवता महान् एव उपकारः कृतः'' इति ।

ततः सः किमर्थं पुत्री दत्ता इत्यस्य पृष्ठ-

भूमिकां नागराजं श्रावितवान् -

''मम पितामहः अजयवर्धनः नाम । सः सुदीर्घकालं राज्यभारम् ऊढ्वा वार्धक्ये पुत्राय जयवर्धनाय, तन्नाम मम पित्रे, राज्यशासन-दायित्वं दत्त्वा शेषजीवनं भगवच्चिन्तनेन यापयितुम् अरण्ये कस्यचित् मुनेः आश्रमं गतवान् ।

ततः कतिपयदिनानाम् अनन्तरं मम पिता जयवर्धनः मृगयार्थम् अरण्यं गत्वा सर्पदंशनेन मृतः अभवत् । तदा अहं महेन्द्रपुरीराज्यस्य राजा अभवम् । ततः षण्णां वर्षाणाम् अनन्तरं मम पत्नी काञ्चित् सुन्दरीं बालिकां प्रसूतवती । अरण्ये वसतः पितामहस्य आशिषं प्राप्तुम् अहं पुत्रीम् आश्रमं प्रति अनयम् ।

अजयवर्धनः प्रपौत्र्याः दर्शनमात्रेण एव निश्चेतनः इव अभवत् । सः क्षणं यावत् नेत्रे निमील्य ध्यानमग्नः भूत्वा पुनः उन्मीलितनेत्रः सन् माम् अकथयत् - ''यथा भवतः पिता सर्पदंशनेन मृतः, तथैव अस्याः अपि सर्पात् अपायः अस्ति । अतः अस्याः नागाम्बा इति नाम कृत्वा देवतापूजनं कारयतु । यदा एषा विवाहयोग्या भविष्यति तदा वरस्य चयने सावधानः भवतु भवान् । सहसा निर्णयं न स्वीकरोतु । अस्याः पतिः महापराक्रमी, साहसी च भवेत्' इति ।

राजकुमारी यदा युवतिः जाता ततः आरभ्य सर्पात् सम्भाव्यमानम् अपायम् अहं सदा चिन्तयामि स्म, विवाहस्य निर्वर्तनाय वरस्य अन्वेषणं करोमि स्म अपि ।

एतादृशे प्रसङ्गे सैनिकः कश्चन आगत्य मां सूचितवान् यत् ग्रामजनाः भवन्तं भाविनं राजानं कथयन्ति इति । मया सत्वरमेव भवान् आकारितः, भवतः कुलगोत्रादिकं ज्ञातं च । भवतः जन्मकुण्डल्याः नागाम्बायाः जन्म-कुण्डल्याः च आनुरूप्यम् आसीत् । मया एतदपि ज्ञातं यत् भवान् सर्पग्रहणे, औषधदाने च कुशलः इति । दैवेन एव एतत् सङ्कल्पितम् इति मत्वा अहं भवतोः विवाहं निर्वर्तितवान्'' इति ।

वार्धक्यं यदा प्राप्तं तदा विजयवर्धनः नागराजस्य नाम नागराजवर्धनः इति कृत्वा तं सिंहासने उपवेशितवान् । किन्तु सर्पवर-ग्रामीणाः तु तं प्रीत्या 'अहितुण्डिकराजः' इत्येव निर्दिशन्ति स्म ।

चन्दमामाप्रश्नावली - ८

यः समुचितम् उत्तरं दास्यति सः अर्हति रू.२५०/- पारितोषिकत्वेन*

अत्र ये प्रश्नाः भवन्ति तेषाम् उत्तराणि गतवर्षस्य (२००५) द्वादशसु सञ्चिकासु शीर्षकेषु कथासु वा सन्ति । यत् पठितं तस्य स्मरणतः उत्तरम् अविलम्बेन प्राप्यते । यदि न स्मर्येत तर्हि गतस्य वर्षस्य द्वादश अङ्कान् पुरतः संस्थाप्य पृष्ठेषु परिशील्य उत्तरं प्राप्यतां लीलया । आम्, लीलाविषयः एव अस्ति अयम् ।

** एकाधिकजनाः यदि समुचितम् उत्तरं प्रेषयेयुः तर्हि तेषु पञ्च जनान् यादृच्छिकतया चित्वा तेषु पारितोषिकधनं वितीर्यते ।*

एवं क्रियतां भवद्भिः - १. उत्तराणि लेखनीयानि । २. नाम, वयः, (ऊनषोडशवर्षीयाः एव अत्र भागं वोढुम् अर्हाः) सङ्केतः (पिन्कोड्सहितः) च प्रेषणीयम् । ३. एकस्य कुटुम्बस्य एकः एव सदस्यः अत्र भागं वोढुम् अर्हः । ४. ग्राहकता अस्ति चेत् ग्राहकसङ्ख्या लिख्यताम् । ५. पिहितपत्रस्य उपरि चन्दमामाप्रश्नावली - ८ इति लेखनीयम् । ६. सप्टम्बर्समाप्तितः पूर्वम् उत्तराणि अस्माभिः प्राप्तव्यानि । ७. नवम्बर्मासे परिणामः प्रकाशयिष्यते ।

१. कस्यचित् मानवस्य, कस्याश्चित् देवतायाः च परिचयः आदौ आनन्देन एव आरब्धः, किन्तु अग्रे मानवस्य दुस्साहसगर्वादिकारणतः सः विषादान्ततां गतः । एषा विदेशीया कथा का ? तस्य मानवस्य, तस्याः देवतायाः च नाम किम् ?

२. २०५० तमे वर्षे भारतस्य जनसङ्ख्या का भवेत् ?

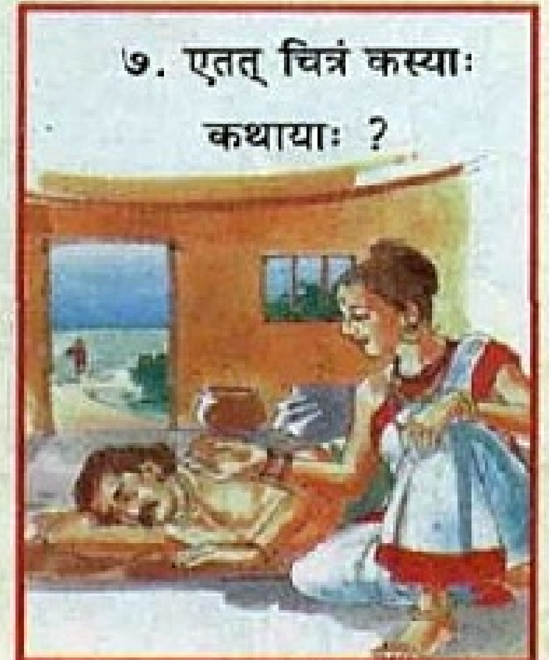
३. 'योग्यताहीनस्य जनस्य साहाय्यकरणं महते पापाय' इत्येतां नीतिं पिशाचीं पाठितवत्याः गृहिण्याः नाम किम् ? कस्यां कथायाम् अस्ति अयं विषयः ?

४. चन्द्रगुप्तविक्रमादित्यः यदा भारतं शास्ति स्म तदा (क्रि.श. ३७५ - ४१३) कः चीनयात्रिकः भारते प्रवासं कृतवान् ?

५. 'पोलो'क्रीडायाः मूलम् अस्ति अस्मद्देशस्य किञ्चन नगरम् इति श्रूयते । तस्य नगरस्य नाम किम् ?

६. सुखमयजीवनयापनाय परिश्रमः एव श्रेष्ठः मार्गः इति कस्यां कथायां निरूपितम् अस्ति ?

७. एतत् चित्रं कस्याः कथायाः ?

शारदायाः निर्णयः

भूषणस्य पार्वत्याः च एकमात्रपुत्री शारदा । भूषणः भूस्वामिवंशीयः एव । सर्वदा अन्येषां साहाय्ये निरतः भवति स्म सः ।

युवतिः शारदा अतीव बुद्धिमती । ग्रामजनस्य कस्यापि समस्या उत्पन्ना भवति चेत् क्षणाभ्यन्तरे परिष्कारं सूचयति स्म सा । पुत्र्याः एतादृशीं प्रतिभाम् अवलोकितवतोः मातापित्रोः आनन्दस्य कापि सीमा एव न आसीत् ।

शारदायाः विवाहप्रयत्नः आरब्धः । भूषणः ज्योतिषिकं कञ्चित् आहूय एतं विषयम् उपस्थापितवान् । अनुक्षणं सः स्यूतात् एकं भावचित्रं स्वीकृत्य प्रदर्शयन् अवदत् - ''रामपुरनिवासिनः

एतस्य नाम चन्द्रः इति । मातापित्रोः अद्वितीयः पुत्रः एषः । स्वच्छमनस्कः एषः स्वनाम सार्थकं करोति । किन्तु चन्द्रे इव एतस्मिन् कलङ्कः कोऽपि नास्ति । यद्यपि एषः न धनिकः, तथापि जीवननिर्वहणाय यावत् अपेक्षितं तावत् तु अस्ति । सर्वदा आप्तैः पूर्णं दृश्यते एतेषां गृहम्'' इति ।

तदनन्तरं द्वितीयं चित्रं दर्शयित्वा सः पुनः अवदत् - ''भास्करनामकः एषः शङ्खवरग्रामे निवसति । समग्रः आकाशः मेघैः आच्छन्नः भवति चेदपि एषः भास्करः मध्याह्नसूर्यवत् प्रकाशमानः सर्वेषां दृष्टिपथे तिष्ठति । सूर्यास्तः पश्चिमदिशि सम्भवति, किन्तु एषः भास्करः तु कदापि अस्तङ्गतः न भवति । अस्य सम्पत् अमिता एव । तन्नाम चन्द्रस्य यावती स्यात् ततः चतुर्गुणिता । स्वस्य परिवारस्य एकमात्रम् उत्तराधिकारी अयम्'' इति ।

तस्याः मातापितरौ - ''एतस्मिन् विषये चतुर्णां दिनानाम् अनन्तरं निर्णयः सूचयिष्यते'' इति उक्त्वा तं प्रेषितवन्तौ । तस्मिन् दिने रात्रौ ताभ्यां शारदा पृष्टा - ''एतस्मिन् विषये भवत्याः अभिप्रायः कः ?'' इति ।

तदा उक्तवती - ''अहं चन्द्रम् एव पतित्वेन इच्छामि'' इति ।

''किम् उच्यते पुत्रि ? चन्द्रतः अपि भास्करस्य सम्पत् अधिका । आवयोः चिन्तनम् आसीत् - भवती यदि भास्करं परिणयेत् तर्हि सुखेन जीवेत् इति'' इति अवदत् पार्वती ।

तदा शारदा तौ अवदत् - "भवतोः सम्पदि एव दृष्टिः । ज्योतिषिकस्य वचनस्य आन्तर्यं भवद्भ्यां न अवगतम् इति अहं मन्ये । ज्योतिषिकस्य कथनम् आसीत् यत् भास्करः सूर्यसमानः, सः कदापि अस्तं न गच्छति इति । तस्य अर्थः - क्रोधस्वभावः सः सर्वेषां नियन्त्रणं कुर्वन् सर्वत्र स्वाधिकारं स्थापयितुं प्रयतते इति । आकाशः मेघैः आवृतः चेदपि अयं प्रकाशते इत्यस्य अर्थः - स्वीयम् अभिप्रायं सर्वत्र प्रसारयन् सर्वेऽपि मम वचनम् एव मन्येरन् इति चिन्तयन् दुराग्रहवान् सः अन्यस्य कस्यापि वचनम् अङ्गी-कर्तुं सिद्धः न इति । एतादृशेन सह सुखेन जीवितुं कथं शक्नुयाम् अहम् ?" इति ।

"एवं तर्हि चन्द्रस्य विषये किं वदति भवती ?" इति पृष्टवती माता ।

"चन्द्रस्य स्वप्रकाशः नास्ति । सः सूर्यस्य कान्तिं गृह्णाति, शीतलान् किरणान् च विकिरति । अस्य अर्थः अस्ति - मातापित्रोः अन्येषां ज्येष्ठानां च मार्गदर्शनं प्राप्य अयं पदं निक्षिपति इति । तम् अहं परिणेष्यामि चेत् मत्तः अपि अभिप्रायं प्राप्य एव निर्णयं कुर्यात् सः । तेन मम परिवारे कोऽपि क्लेशः न उद्भवेत्, भेद-भावोऽपि न भवेत् । अतः एव 'सः स्वच्छ-मनस्कः' इति निर्दिष्टं ज्योतिषिकेण । यत्र गृहजनाः सर्वैः सह उत्तमं व्यवहारं कुर्वन्ति तत्र एव सर्वदा आप्तानां गमनागमनं भवति । मानवीयैः लक्षणैः पूर्णः चन्द्रः एव मम पतिः भवितुं योग्यः । तत्र यावत् लभ्येत तावता अहं सन्तुष्टा भविष्यामि" इति उक्तं शारदया ।

भूषणाय तत्पत्न्यै च पुत्र्याः विश्लेषणं नितराम् अरोचत । पुत्र्याः बुद्धिमत्तां दृष्ट्वा नितरां सन्तुष्टौ तौ चन्द्रेण सह तस्याः विवाहं कारित-वन्तौ ।

- पि. वैष्णवी, हैदराबाद् (आ.प्र.)

अतिप्राचीनानि शिलाङ्कितानि चित्राणि

मध्यप्रदेशस्य राजधान्याः भोपालनगरात् ४० क्रोशमिते दूरे बिम्बेटकनामकं स्थानम् अस्ति । क्रिस्ताब्दात् ६०० तमात् वर्षात् पूर्वतनानि शिलाङ्कितानि चित्राणि दृश्यन्ते तत्रत्यासु गुहासु । भूमौ उपलभ्यमानेषु अतिप्राचीनानि वर्णरञ्जितानि मानवजीवनसङ्केतकानि एतानि इति विश्वस्यते सर्वैः तज्ज्ञैः ।

लक्षात् वर्षेभ्यः पूर्वं रचितानि एतानि चित्राणि केनचित् पुनर्नवीकृतानि स्युः इति भासते एतेषाम् आकृतेः दर्शनात् । मानवानां, पशूनां, पक्षिणां च चित्राणि, रेखा-वर्तुल-चतुष्कोण-प्रभृतिभिः निर्मितानि दृश्यन्ते अत्र । पचतः क्रीडतः युद्ध्यमानान् च जनान् द्योतयन्ति एतानि चित्राणि मानवानां प्रगतिं सूचयन्ति । मृगयावृत्तितः कृषिकत्वप्राप्तिः, ततः परिवार-व्यवस्थायाः अवलम्बनं च सूचयन्ति एतानि ।

पुरुषाः स्त्रियः च अत्र परस्परं हस्तं गृहीत्वा नृत्यन्तः शोभायात्रादिद्वारा उत्सवम् आचरन्ति स्म इति अवबुध्यते । आश्चर्यं नाम एतादृश्यः भव्यकलापूर्णाः गुहाः केवलेभ्यः पञ्चाशतः वर्षेभ्यः पूर्वम् एव मानवस्य दृष्टिपथम् आगताः इति !!

लम्बोदरस्य वाञ्छा

रामपुरे रङ्गनाथः नाम अर्चकः राममन्दिरे पूजां करोति स्म । जानकीम् ऊढवतः तस्य दशवर्षाणाम् अनन्तरं पुत्रः जातः । सुन्दरः इति तस्य नाम कृतम् । विशेषवात्सल्येन ताभ्यां दम्पतीभ्यां पोष्यते स्म स्वपुत्रः ।

सुन्दरः बाल्यात् आरभ्य अपि लम्बोदरः आसीत् । अहर्निशं खादने एव तस्य रुचिः । मन्दिरे वितरणाय सज्जीकृतस्य प्रसादस्य अर्धभागं सः एव खादति स्म । अतः सः स्थूलः जातः । तस्मात् तस्य आलस्यम् अपि अवर्धत । किमपि कार्यम् अकुर्वन् एव समयं यापयति स्म सः ।

मन्दिरस्य पूजार्थम् अपेक्षितानां मन्त्राणां पाठनं कुर्याम् इति रङ्गनाथस्य महती इच्छा आसीत् । एतदर्थं तेन कृताः सर्वेऽपि प्रयासाः व्यर्थाः एव अभवन् । सहस्रे प्रयत्नेषु कृतेषु अपि पाठितानां श्लोकानां पुनः उच्चारः असाध्यः एव अभवत् सुन्दरस्य ।

विंशतिवर्षीयः सः शारीरकसम्पदं तु प्राप्तवान् । किन्तु तस्मिन् धैर्यस्य लेशः अपि न प्रतीयते स्म । स्वच्छायायाः अपि भीत्वा सः कम्पितः भवति स्म । चिन्ताक्रान्तः रङ्गनाथः कदाचित् तम् उक्तवान् – ''पुत्र ! मन्दिरस्य अर्चकः भवितुम् अपि नार्हति भवान् । एवं स्थिते भवतः आजीविका कथं भवेत् ?'' इति ।

तदा सुन्दरः अवदत् – ''पितः ! अस्माकं ग्रामे कोऽपि मिष्टान्नापणः नास्ति । अतः अस्माकं वीथ्यां काचेन सुसज्जम् आपणं कञ्चित् मह्यं व्यवस्थापयतु भवान् । अहं स्वयम् एव मिष्टान्नवाणिज्येन प्रभूतं धनम् अर्जयिष्यामि'' इति ।

सुन्दरस्य एतादृशेन उत्तरेण कुपितः रङ्गनाथः अकथयत् – ''तादृशस्य वाणिज्यस्य निमित्तं महान् धनराशिः आवश्यकः भवति । कनीयस्वसुः विवाहभारोऽपि मयि अस्ति ।

अतः भवान् मन्त्राभ्यासं कृत्वा अर्चकः भवति चेत् एव वरं स्यात् । अगणितगुणराशिः रामः भवतः रक्षणं करिष्यति'' इति ।

''मन्त्राणाम् अभ्यसनं तु मम सामर्थ्यपरिधेः बहिर्भूतं कार्यम् । भवता पाठितं हनूमत्स्तोत्रं कण्ठस्थीकर्तुम् एव वर्षदशकं स्वीकृतं मया । एवं सति मन्त्राभ्यासः कथं शक्येत ?'' इति सुन्दरेण उक्तम् ।

अथ कदाचित् रङ्गनाथस्य भगिन्याः विवाहस्य निश्चयः अभवत् । अतः रङ्गनाथः समीपस्थं नगरं गत्वा भगिन्याः कृते दश शाटिकाः अक्रीणात् । यावत् सः शाटिकाबन्धं गृहीत्वा प्रस्थातुम् उद्युक्तः तावाता तत्र आगतेन परिचितेन कस्यचित् दूरबन्धोः मृत्युवार्ता श्राविता । रङ्गनाथः अनुक्षणं तं बन्धम् आपणिकस्य हस्तगतं कृत्वा - ''इदमिदानीम् एव कश्चित् मम बन्धुः मृतः । अहं तत्र गत्वा श्वः आगत्य एतं शाटिकाबन्धं नेष्यामि'' इति उक्त्वा ततः निर्गतवान् ।

मृतस्य अन्त्यसंस्कारान् समाप्य यावत् सः प्रत्यागतः तावता मध्याह्नः जातः आसीत् । अस्वास्थ्यम् अपि तं बाधते स्म । अतः सः सुन्दरम् आहूय - ''भवान् वस्त्रापणं गत्वा शाटिकाबन्धं स्वीकृत्य अन्धकारप्रसरणात् पूर्वम् एव प्रत्यागच्छतु । प्रयाणावसरे जागरूकता भवतु । यतः मार्गे चोराणां पीडा अधिका अस्ति'' इति उक्त्वा शकटभाटकार्थं विंशतिं रूप्यकाणि दत्तवान् ।

सुन्दरः सायं नगरं प्राप्य वस्त्रापणं प्रविष्टवान् । ''पित्रा क्रीताः शाटिकाः नेतुम् किं भवान् आगतवान् ?'' इति पृच्छन् आपणस्वामी सुन्दराय तं वस्त्रबन्धं समर्पितवान् ।

सुन्दरः तं बन्धं शिरसि आरोप्य वीथ्यां मन्दं गच्छन् कञ्चन मिष्टापणम् अपश्यत् । 'शकटस्य भाटकरूपेण विंशतिं रूप्यकाणि किमर्थं दद्याम् ? एतेन धनेन बहुविधानि मधुरखाद्यानि क्रेतुं शक्यानि । तानि खादन् अहम् आनन्देन गृहं प्राप्स्यामि' इति अचिन्तयत् सः ।

मधुरखाद्यानि क्रीत्वा खादन् पद्भ्याम् एव गृहदिशि प्रस्थितवान् सः । तावता सर्वत्र घनान्धकारः प्रसृतः आसीत् । वृक्षस्य अधः पञ्च पिशाच्यः उपविश्य परस्परं जल्पन्त्यः आसन् । ताः मार्गे गच्छन्तं सुन्दरं दृष्ट्वा स्त्रीरूपेण परिवृत्ताः भूत्वा करताडनेन तं स्वनिकटम् आहूतवत्यः ।

क्षणं यावत् भीतः सुन्दरः स्वल्पं धैर्यं प्राप्य

अचिन्तयत् - 'एताः चोराः तु न स्युः । यतः अत्र तु स्त्रियः सन्ति । चोराः पुरुषाः भवेयुः' इति । तावता ताः पिशाच्यः तस्य समीपम् आगत्य अवदन् - ''वयं बन्धोः विवाहार्थं प्रस्थितवत्यः । मार्गभ्रष्टाः सत्यः इदानीम् अत्र स्मः । भवतः शिरसि विद्यमाने बन्धे किम् अस्ति इति वदतु'' इति ।

''एषः शाटिकानां बन्धः । मम पित्रा स्वभगिन्याः विवाहार्थं क्रीताः शाटिकाः अत्र सन्ति'' इति उक्तं सुन्दरेण सधैर्यम् ।

''शाटिकाः कीदृश्यः सन्ति इति ज्ञातुम् इच्छा अस्माकम् । अतः कृपया ताः दर्शयतु भोः'' इति वदन्त्यः ताः पिशाच्यः बन्धम् आकृष्टवत्यः ।

सुन्दरः सत्वरम् एव निकटस्थं कञ्चित् शुष्कदण्डं गृहीत्वा - ''भवन्तः स्त्रीरूपेण आगताः चोराः एव इति भासते । मम वस्तु मा स्पृशन्तु । जागरूकता भवतु'' इति वदन् दण्डं दर्शितवान् ।

ताः कञ्चित् लघुस्यूतं तस्मै अर्पयन्त्यः अकथयन् - ''एतस्मिन् स्यूते षोडशोत्तरशतं सुवर्णनाणकाणि सन्ति । वध्वे उपायनीकर्तुं एतं नयन्त्यः स्मः वयम् । विवाहमुहूर्ते उपस्थातुं न शक्यते । अतः एतत् धनं स्वीकृत्य शाटिकाः ददातु कृपया'' इति ।

सुवर्णनाणकशब्दं श्रुतवतः सुन्दरस्य नेत्रे विद्योतमाने अभवताम् । अनुक्षणं सः भूमौ उपविश्य स्यूतम् उद्घाट्य नाणकानि गणयितुम् उद्युक्तः अभवत् । विचित्रहासं श्रुत्वा सः शिरः उन्नीय अपश्यत् । ताः पिशाच्यः शाटिकानां धारणे मग्नाः दृष्टाः तेन ।

'एताः पिशाच्यः एव स्युः' इति अवगतं तेन । ताभ्यः भीतः सः उच्चैः हनूमत्स्तोत्रस्य पठनं समारब्धवान् । तेन ताः पिशाच्यः ततः निर्गत्य तिन्त्रिणीवृक्षे उपाविशन् ।

हनूमन्तं स्मरन् एव सुन्दरः शाटिकाः सर्वाः सङ्गृह्य बद्ध्वा, नाणकस्यूतेन सह ततः प्रस्थाय प्रातः गृहं प्राप्तवान् ।

एवं तासां पिशाचीनां कृपया सुन्दरस्य मातुलान्याः विवाहः सवैभवं सम्पन्नः । एतस्मात् सन्तुष्टः तदीयः पिता तस्य कृते सुसज्जं मिष्टापणं व्यवस्थापितवान् ।

एवं लम्बोदरस्य सुन्दरस्य अपेक्षा अपि पूर्णा अभवत् ।

बिहारीया जानपदकथा

कपटः संन्यासी

राजप्रासादस्य प्राकारस्य पार्श्वे कश्चन दीर्घशाखी वटवृक्षः आसीत् । तस्य अधः कश्चन ध्यानमग्नः पुरुषः उपविष्टः आसीत् । सः श्मश्रुरहितः सुन्दरः च । प्रातः आरभ्य सायङ्कालपर्यन्तं तया एव मुद्रया उपविष्टः सः नेत्रोन्मीलनं न अकरोत् एव । केचन तेन मार्गेण गच्छन्तः तस्य पुरतः किञ्चित्कालम् उपविश्य पुनः अग्रे अगच्छन् ।

एषः अचिरात् एव नेत्रोद्घाटनं कुर्यात् इति भावयन्तः अन्ये केचन प्रतीक्षरताः तत्रैव उपाविशन् । किन्तु तेन सह वार्तालापं कर्तुं तेषां धैर्यं न आसीत् । स्वल्पसमयानन्तरं तेऽपि उत्थाय गतवन्तः ।

गमनात् पूर्वं ते कानिचन नाणकानि तस्य पुरतः स्थापितवन्तः । अल्पे एव काले तेषां नाणकानां संख्या वर्धमाना अभवत् । तदीयं खादनं पानं वा केनापि न दृष्टम् आसीत् । अतः जनेषु विश्वासः दृढः अभवत् यत् एषः संन्यासी एव भवेत् इति ।

रात्रिः उपस्थिता । केचन तस्य अनुयायिनः तावता तत्र उपस्थिताः । तैः आनीतं खादितवान् सः । ततः ते सर्वे निश्शब्दं निर्गताः लुण्ठनकार्यार्थम् । सः युवा संन्यासी अपि वटस्य पृष्ठतः गतवान् ।

राजभवनस्य पार्श्वे वटस्य अधः कश्चन संन्यासी उपविष्टः अस्ति इति वार्ता राज्ञः कर्णौ अपि प्रविष्टा । राजा अपि तस्य दर्शनस्य इच्छया अङ्गरक्षकेण सह तत्र आगतवान् । राज्ञः अङ्गरक्षकः तं संन्यासिनं जागरयन् - ''स्वामिन् ! राजा भवतः दर्शनाय उपस्थितः अस्ति'' इति अवदत् ।

सः संन्यासी शनैः नेत्रे उन्मील्य - 'वत्स ! दीर्घायुष्मान् भव' इति आशिषा अन्वगृह्णात् ।

राजा तम् अवदत् - ''अहं राजप्रासादे एव सर्वविधां व्यवस्थां कल्पयिष्यामि । कृपया तत्रैव ध्यानम् अनुवर्तयतु भवान्'' इति ।

''यथा भवान् इच्छति तथैव भवतु नाम । किन्तु कश्चन निर्बन्धः यत् मम अनुयायिनः अपि मया सहैव निवसेयुः इति'' इति उक्त्वा पुनः नेत्रे निमील्य ध्यानस्थितिम् अवलम्बितवान् सः संन्यासी । राजा तं पुनरपि प्रणम्य ततः निर्गतवान् ।

राजभवनस्य प्राङ्गणे कुटीरनिर्माणाय आज्ञा प्रदत्ता राज्ञा । कुटीरं निर्माय सैनिकाः युवसंन्यासिनः समीपं गत्वा न्यवेदयन् - ''कुटीरः तु सिद्धः । अनुयायिनाम् आगमनस्य अनन्तरं तत्रभवान् कुटीरं प्रवेष्टुम् अर्हति'' इति ।

यदा सः युवसंन्यासी त्रिभिः अनुयायिभिः सह राजभवनं प्रविष्टः तदा द्वारि एव राजा तस्य स्वागतम् अकरोत् । राज्ञा द्वारपालकाः सूचिताः - ''एतस्य एतदनुयायिनां वा बहिर्गमनं कदापि मा अवरुध्यताम्'' इति ।

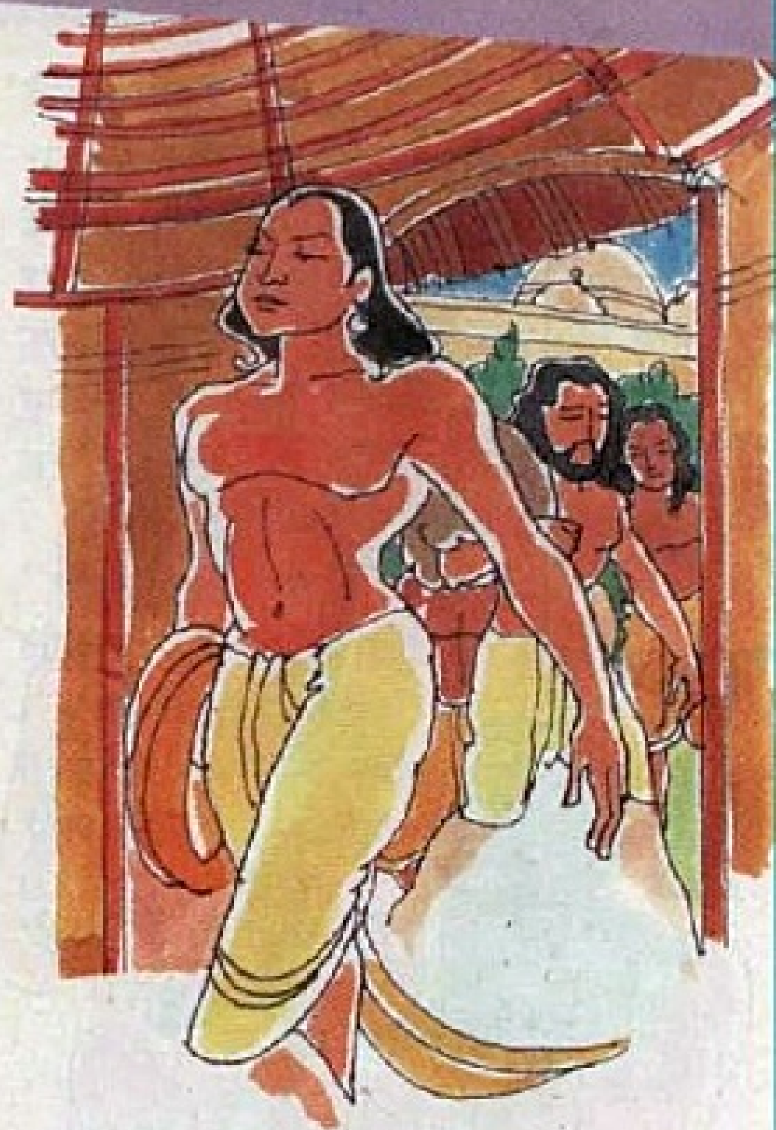
अनन्तरदिने प्रातः राजा कुटीरम् आगतः । तदवसरे संन्यासी गभीरध्याने मग्नः आसीत् । यदा तस्य अनुयायी भुजं स्पृष्टवान् तदा सः मन्दगत्या नेत्रे उद्घाट्य अपश्यत् ।

''स्वामिन् ! कुटीरेऽस्मिन् कोऽपि क्लेशः तु नास्ति इति मन्ये'' इति अवदत् राजा ।

तदा संन्यासी मधुरस्वरेण - ''भवता बहुधा उपकृतः अहम् । वत्स ! कृतज्ञता कथं ज्ञापनीया मया ?'' इति ।

''जीवनसाफल्याय पुत्रप्राप्त्या माम् अनुगृह्णातु भवान्'' इति प्रार्थितवान् राजा ।

''भवत्प्रार्थना भगवता श्रुता अनुमता च''

इति अवदत् संन्यासी ।

ततः अन्तःपुरं प्रति गमनावसरे राजा अङ्गरक्षकम् आदिशत् - ''एतेषां कृते राजभोजनव्यवस्थां करोतु'' इति । तद्दिने सायम् अङ्गरक्षकः राजानम् असूचयत् - 'संन्यासी राजभोजनं प्रतिप्रेषितवान् अस्ति' इति । एतत् श्रुत्वा राजा अचिन्तयत् - 'एषः महानुभावः अन्नपानादिकं विना अपि जीवितुं समर्थः अस्ति इति भाति' इति ।

अथ कदाचित् राज्ञः एकमात्रपुत्री अपि तस्य संन्यासिनः दर्शनम् इष्टवती । सा आशावती आसीत् यत् एषः मम भाविनः पत्युः विषये किमपि वदेत्, स्वस्य दिव्यशक्त्या पत्युः

मुखं च दर्शयेत् इति ।

अतः एकाकितया सा तस्य मेलनाय अवसरं प्रतीक्षते स्म । कस्याञ्चित् रात्रौ तया अवलोकितं यत् सर्वाः दास्यः अग्रिमदिनस्य पर्वणः सन्नाहे मग्नाः सन्ति इति । एतम् अवसरं त्यक्तुम् अनिच्छन्ती सा निश्शब्दं बहिः आगत्य कुटीरदिशि प्रस्थितवती ।

तस्मिन् समये एकाकितया आगतां राजकुमारीं दृष्ट्वा संन्यासी नेत्रे विशालीकृत्य अवदत् - ''आगच्छतु, मन्येऽहं भवती राजभवनतः आगता स्यादिति'' इति ।

''आम् । अहं राजकुमारी मालविका अस्मि'' इति अवदत् राजकुमारी ।

''भवत्याः उपस्थित्या अहं नितरां सन्तुष्टः अस्मि । सुन्दरि ! किमहं कर्तुं शक्नुयां भवत्याः सन्तोषाय ?'' इति पृष्टवान् संन्यासी ।

''यः मत्पाणिं ग्रहीष्यति, तस्य विषये भवान् दिव्यशक्त्या यदि वदेत्, तस्य मुखं च यदि दर्शयेत् तर्हि महान् अनुग्रहः भवेत्'' इति अवदत् राजकुमारी ।

स्वल्पसमयं यावत् अन्तर्मुखदृष्टिकताम् अभिनीय सः संन्यासी उच्चैः हसन् उक्तवान् - ''अये सुन्दरि ! मम मुखे का न्यूनता ? भवत्याः पतिः भवितुं किम् अहं न अर्हः ? यदा भवतीम् अहं परिणेष्यामि तदा युवराजः तु भविष्यामि एव सहजतया'' इति ।

यदा तेन तस्याः हस्तः सोद्वेगं गृहीतः तदा सा तु नितरां विस्मिता भीता च अभवत् । सः एवंविधं व्यवहारं कुर्यात् इति राजकुमारी स्वप्नेऽपि न ऊहितवती आसीत् । 'एतादृशात् संन्यासितः आशीर्वादं प्राप्तुम् आगता अहं मूर्खा एव' इति चिन्तयन्ती सा सत्वरमेव कुटीरात् बहिः आगन्तुम् उद्युक्ता अभवत् ।

गच्छन्तीं तां वारयितुं संन्यासी अवदत् - ''हे राजकुमारि ! मा गच्छतु भवती । भवत्याः भाविनः पत्युः मुखम् अहं दर्शयिष्यामि'' इति ।

ततः सः भक्तैः फलपुष्पपूर्णा स्थाली या समर्पिता आसीत् तां रजतस्थालीं गृहीतवान् ।

राजकुमारी मालविका क्षणं यावत् द्वारे स्थितवती । तत्र तया पादे कस्यचित् घट्टनम्

अनुभूतम् इव । वेदनाम् अनुभवन्ती सा त्वरितम् एव ततः अन्तःपुरं प्रविश्य स्वप्रकोष्ठं प्राप्तवती । भगवतः कृपया सा केनापि न अवलोकिता । सा स्वस्य पादस्य परीक्षाम् अकरोत् । पादे गम्भीरः व्रणः जातः आसीत् । व्रणात् रक्तं स्रवति स्म । अतः मूलादिरस-लेपनं कृत्वा शय्यायां शयितवती सा ।

तदनन्तरदिने यदा राजा कुटीरं गतवान् तदा सः संन्यासी ध्यानमग्नः न आसीत् । प्रत्युत कोपोद्विग्नः आसीत् । अतः राजा तम् अपृच्छत् - ''स्वामिन् ! किं सञ्जातम् ?'' इति । संन्यासिना उत्तरं किमपि न उक्तम् ।

''किमपि अनानुकूल्यम् अनुभूतं किम् अत्र ?'' इति पुनः पृष्टं राज्ञा ।

तदा राज्ञः दिशि गभीरदृष्टिं प्रसारयन् संन्यासी अवदत् - ''भवतः राज्यं काचित् दुष्टशक्तिः प्रविष्टा अस्ति । अतः सावधानता भवतु'' इति ।

''दुष्टशक्तिः !! कीदृशी सा ?'' इति आश्चर्येण अपृच्छत् राजा ।

''गतरात्रौ काचित् सुन्दरी आगत्य मम ध्यानभङ्गम् अकरोत् । तां व्रणितां कृत्वा अहम् इतः प्रेषितवान्'' इति उक्तवान् संन्यासी ।

''भवतः ध्यानभङ्गं कृतवतीं ताम् अन्विष्य अवश्यं दण्डयिष्यामि'' इति प्रतिज्ञाय राजा राजभवनं प्रविश्य भटान् आज्ञापितवान् - ''गतरात्रौ या राजभवनं प्रविष्टवती, ताम् अत्र आनयन्तु'' इति ।

भटाः सर्वत्र विचार्य प्रत्यागत्य राजानम् असूचयन् - ''गतरात्रौ कापि युवतिः राजभवनं न प्रविष्टवती, यतः संन्यासिनः अनुनायिनां निष्क्रमणानन्तरं द्वारं पिहितम् एव आसीत् । राजभवनतः एव कापि आगतवती भवेत्'' इति । राज्ञा राजभवने विचारितम् । किन्तु राज्ञी, तस्याः दास्यः वा एतद्विषये योग्यम् उत्तरं न दत्तवत्यः । 'सा सुन्दरी युवतिः मम पुत्री एव किं भवेत् ? राजकुमार्याः पादः किं व्रणितः ?' इति सन्देहः प्राप्तः राज्ञा ।

सः काञ्चित् दासीम् आहूय अपृच्छत् - ''राजकुमार्याः पादे किं व्रणः कोऽपि अव-लोकितः भवत्या ?'' इति ।

तदा सा अवदत् - ''आं, महाराज ! मालविकायाः पादे व्रणचिह्नं दृश्यते । उद्याने भ्रमणसमये पतितायाः शाखायाः स्पर्शेन एवं

जातम् इति अस्मान् उक्तवती सा । किन्तु तया एकाकिन्या उद्यानं कदापि न गतम् । उद्याने कापि पतिता शाखा अपि न दृष्टा अस्माभिः'' इति ।

''भवतु नाम । एतं विषयं महाराज्ञीं मालविकां वा भवती न वदतु'' इति ताम् अवदत् राजा ।

ततः सः अङ्गरक्षकप्रमुखम् आहूय अवदत् - ''संन्यासिनः तदनुयायिनां च चलनादिषु कश्चन दृष्टिपातः भवतु सदा'' इति ।

तस्य निर्गमनस्य अनन्तरं राजा संन्यासिनः मेलनाय प्रस्थितः । सः तं निमीलितनेत्रम् अपश्यत् । कस्यापि आगमनं भवेत् किम् इति सतर्कता अपि तस्मिन् तेन दृष्टा ।

राज्ञः आगमनेन जातं पादशब्दं श्रुत्वा - ''कः तत्र ?'' इति पृष्टवान् संन्यासी । राजा न किमपि प्रत्यवदत् ।

नेत्रे उन्मील्य संन्यासी मन्दहासं प्रकटयन् - ''महाराजः भवान् !!'' इति साश्चर्यम् उक्त्वा - ''सा गृहीता किं भवद्भिः ?'' इति पृष्टवान् ।

''अधुना यावत् न गृहीता । प्रायः अचिरात् एव ग्रहीष्यते । सा का इति अभिज्ञातम् अस्ति । तस्याः पादे व्रणः अवलोकितः । सा सकृत् स्वस्था भविष्यति चेत् गृहीत्वा दण्डयिष्यामः'' इति अवदत् राजा ।

संन्यासी अस्वस्थचित्तः अभवत् । सः अनुयायिनम् आहूय जलम् आनाय्य पीत्वा - ''महाराज ! विश्रान्तिम् इच्छामि अहम् । कृपया अनुमन्यताम्'' इति अवदत् ।

राज्ञः संशयः दृढः अभवत् । किन्तु द्वित्राणां दिनानाम् अनन्तरमेव अग्रिमः निर्णयः इति निश्चितवान् सः ।

अनन्तरदिने प्रातः अङ्गरक्षकप्रमुखः राज्ञः समीपम् आगत्य अवदत् - ''प्रभो ! गतरात्रौ संन्यासी अपि बहिः गतवान् आसीत् । अधुना यावत् सः न प्रत्यागतः'' इति ।

किञ्चिदनन्तरं सः पुनः कुटीरं गत्वा प्रत्यागत्य राजानम् असूचयत् - ''सः संन्यासी कुटीरं प्रत्यागतः अस्ति इदानीम्'' इति ।

''अधुनैव तत्र गच्छाम'' इत्यवदत् राजा ।

यथापूर्वं संन्यासी नेत्रे निमील्य उपविष्टः आसीत् । आगन्तॄणां पादध्वनिः तु लक्ष्यते

स्म एव तेन । संन्यासिनः कुशलप्रश्नस्य प्रतीक्षां अकृत्वा अवदत् राजा –''अङ्गरक्षकप्रधानः वदति यत् भवता या सुन्दरयुवतिः वर्णिता सा प्रायः गतरात्रौ अत्र आगता स्यात् इति । कुटीरे यदि अन्विष्येत तर्हि सा प्राप्येत अपि । भवतः अनुयायिनः कुत्र सन्ति ?'' इति ।

''मम कृते अन्नं पानीयं च आनेतुं बहिः गतवन्तः ते'' इति अवदत् संन्यासी । राजा संन्यासिनः पुरतः उपविष्टः आसीत् । राज्ञः अनुज्ञां प्राप्य कुटीरस्य अन्तः गतवान् रक्षकप्रमुखः । स्वल्पसमयानन्तरं द्वयोः हस्तयोः सुवर्णाभरणनाणकयुक्तान् स्यूतान् वस्त्राणि च गृहीत्वा बहिः आगतवान् सः ।

''प्रभो ! अन्तः कोऽपि नास्ति । किन्तु एतानि प्राप्तानि तत्र'' इति वदन् तानि राज्ञे अदर्शयत् रक्षकप्रमुखः ।

''सा पिशाची व्रणिता सती एतं निधिम् अन्तः एव परित्यज्य गतवती स्यात् खलु ?'' इति उपहासपूर्वकम् अवदत् राजा ।

भीतस्य संन्यासिनः मुखात् कोऽपि शब्दः न निर्गतः । अचिरात् एव ते त्रयः अनुयायिनः अपि प्रत्यागताः । तेषां स्यूतेषु आहारः न आसीत्, प्रत्युत दृढानि वस्तूनि आसन् ।

राजा उत्थाय रक्षकप्रमुखम् आदिशत् – ''कतिपयान् भटान् आह्वयतु'' इति ।

रक्षकप्रमुखः ततः गत्वा त्रिचतुरैः भटैः सह प्रत्यागतवान् । तावत् राजा द्वारे एव स्थितवान् आसीत् । ''एते दुष्टाः कारागारे प्रक्षिप्यन्ताम्'' इति आदिशत् सः । तेषां बन्धनानन्तरं तैः सङ्गृहीतं धनाभरणादिकं राज्ञः समक्षे राशीकृतम् । ''एषः संन्यासी, एतदनुयायिनः च लुण्ठाकाः । जनानां लुण्ठनेन सम्पादिता इयं सम्पत् तत्तत्सम्बद्धजनेभ्यः दातव्या'' इति अवदत् मन्त्री ।

'एतां घटनां कोऽपि मालविकां न वदेत्' इति तत्रत्यान् असूचयत् राजा ।

औषधं चिन्ताव्याधेः

प्राचीने काले ब्रह्मदत्तनामकः राजा काशीराज्यस्य शासनं करोति स्म । तस्य पुत्रद्वयम् आसीत् । यदा सः आसन्नमरणः अभवत् तदा पुत्रद्वयम् आहूय ज्येष्ठपुत्रं राजत्वेन, कनिष्ठं च सेनापतित्वेन नियोजितवान् । ब्रह्मदत्तस्य मृत्योः अनन्तरं ज्येष्ठः कुमारः वैराग्येन मन्त्रिप्रभृतीन् अकथयत् - ''अहं राज्यं न इच्छामि, भवन्तः मम अनुजाय राज्यशासनदायित्वं दातुम् अर्हन्ति'' इति ।

तदनन्तरं सः काशीराज्यं परित्यज्य सुदूरे विद्यमाने सामन्तराज्ये कस्यचित् धनिकस्य गृहे कार्यं कुर्वाणः दिवसान् अयापयत् ।

कदाचित् काशीराज्यस्य केचन अधिकारिणः भूमापनं कृत्वा करं सङ्ग्रहीतुं तत् सामन्तराज्यं प्रति आगतवन्तः ।

धनिकस्य गृहे कर्मकरत्वेन स्थितं राजकुमारम् अभिज्ञाय ते स्वस्य श्रद्धां भक्तिं च प्राकटयन् । सः एव ज्येष्ठः राजकुमारः इति ज्ञात्वा धनिकः कदाचित् तम् उक्तवान् - ''भगवन् ! भवतः भ्रातरं प्रति पत्रं प्रेषयित्वा यथा मम भूमिकरः न्यूनः भवेत् तथा करोतु कृपया'' इति । राजकुमारः राज्ञे पत्रं प्रेषितवान् । राज्ञा भ्रातुः अपेक्षा अनुमता ।

धनिकस्य करः न्यूनीकृतः इति वार्तां ज्ञातवन्तः बहवः राजकुमारस्य निकटम् आगत्य स्वकरं न्यूनीकारयतु भवान् इति निवेदनम् आरब्धवन्तः । एतेषां भूमिकरः न्यूनीकार्यताम् इति पत्रं लिखित्वा अनुजाय प्रेषितं तेन । भ्रातुः वचनानुसारं राज्ञा व्यवस्था कृता ।

तस्मात् दिनात् जनाः स्वभूमिकरस्य धनम् आनीय ज्येष्ठाय राजकुमाराय समर्पणम् आरब्धवन्तः । तेन कारणेन तस्य मानसे विरागः इति शब्दस्य 'वि'कारः विलयं गतः । रागमात्रम् अवशिष्टम् । क्रमशः तस्य मनसि राज्यप्राप्तेः इच्छा प्रबला जाता ।

ततः सः मन्दं मन्दम् एकैकशः सामन्तराज्यं

वशीकुर्वन् भ्रातरम् अपि सूचयति स्म ।

गच्छता कालेन तस्य मनसि इच्छा उत्पन्ना यत् मया काशीराज्यं हस्तगतं करणीयम् इति । अतः सः भ्रात्रे सन्देशं प्रेषितवान् – ''समग्रं काशीराज्यं मह्यं समर्पयतु, अथवा मां विरुद्ध्य युद्धं करोतु'' इति ।

तस्य उत्तररूपेण कनिष्ठः राजकुमारः पत्रं प्रेषितवान् – ''एतत् राज्यं तु भवदीयम् एव । यदा इष्यते तदा भवान् स्वीकरोतु'' इति ।

तदनन्तरं ज्येष्ठः राजकुमारः सिंहासनम् आरूढवान्, कनिष्ठः च तस्य सेनापतिः जातः । ज्येष्ठः राजकुमारः काशीराज्यमात्रेण सन्तुष्टः न अभवत् । तद्राज्यं परितः विद्यमानम् एकैकं राज्यं जित्वा, तत्र स्वाधिकारं प्रतिष्ठापयन् सः स्वराज्यं विस्तारितवान् । तथापि सः सन्तुष्टः न अभवत् ।

कदाचित् देवलोकस्य राजा इन्द्रः भूलोकव्यवहाराणां विषये चर्चां कुर्वन् आसीत् । तस्मिन् प्रसङ्गे काशीराज्यस्य विषये अपि चर्चा प्रवृत्ता । इन्द्रस्य मनसि विचारः आगतः – 'काशीराज्यस्य विषये उपेक्षा क्रियते चेत् बहूनां राज्यानां हानिः भवेत्' इति । अतः तेन निश्चयः कृतः यत् ज्येष्ठं राजकुमारं समीचीनं पाठं पाठयिष्यामि इति ।

ततः कदाचित् सः युवकरूपेण काशीराजस्य दर्शनाय आगतवान् । सः अकथयत् – ''महाराज ! भवन्तम् एकं रहस्यं वक्तुम् अहम् आगतवान् अस्मि'' इति ।

राजा तं युवकं स्वस्य अन्तःपुरं नीतवान् । तत्र युवनेन उक्तम् – ''राजन् ! मया त्रीणि महानगराणि ज्ञायन्ते । तानि सुसम्पन्नानि,

चतुरङ्गसेनायुक्तानि च । अहं स्वशक्त्याधारेण तानि त्रीणि अपि नगराणि जित्वा भवते दातुम् इच्छामि'' इति ।

युवकस्य मुखात् निर्गतम् एतत् वाक्यं श्रुतवतः राज्ञः मनः अनुक्षणमेव लोभावृतम् अभवत् । किन्तु तावति काले युवकरूपधारी इन्द्रः दृष्टिपथात् अपगतः जातः आसीत् ।

राज्ञा अन्वेषणं कृतं चेदपि सः युवकः दृष्टिगोचरः न अभवत् । अतः सः प्रमुखान् अधिकारिणः आदिशत् – ''इदमिदानीं मम समीपं यः युवकः आगतवान् आसीत्, तेन उक्तं – त्रीणि महानगराणि जित्वा दास्यामि इति । अतः त्वरितम् एव तम् अन्विष्य गृहीत्वा मम पुरतः उपस्थापयन्तु भवन्तः'' इति ।

राज्ञः परिचारकैः सैनिकैः च युवकस्य अन्वेषणं बहुधा कृतम् । तथापि सः तु न

प्राप्तः एव । ततः राजा उन्मादेन लिप्तः इव अभवत् ।

एतादृश्या मानसिकचिन्तया दह्यमानं तं राजानं कुशलाः भिषजः चिकित्सितवन्तः । किन्तु तेषां चिकित्सा विफला जाता ।

तेषु एव दिवसेषु सर्वशास्त्रपारङ्गतः बोधिसत्त्वः तक्षशिलातः काशीम् आगतवान् । राज्ञः अस्वास्थ्यवार्तां विज्ञाय सः राजभवने उपस्थितः सन् अवदत् – 'अहं राज्ञः अस्वास्थ्यं दूरीकर्तुं शक्नोमि' इति ।

राज्ञः अनुज्ञां प्राप्य बोधिसत्त्वः राजनिकटम् आगत्य अपृच्छत् – ''राजन् ! भवतः अस्वास्थ्यस्य कारणं किम् ?'' इति ।

आवेशयुक्तः राजा तं युवकस्य वचनदानवृत्तान्तं समग्रं श्रावयित्वा अकथयत् – ''ततः आरभ्य एषा मानसिकचिन्ता बाधमाना अस्ति माम् । एतां चिन्तां दूरीकर्तुं किं भवान् शक्नुयात् ?'' इति ।

बोधिसत्त्वः राजानम् अपृच्छत् – ''प्रभो ! ईदृश्या मानसिकचिन्तया किं भवान् तानि त्रीणि नगराणि जेतुं शक्नुयात् ?'' इति

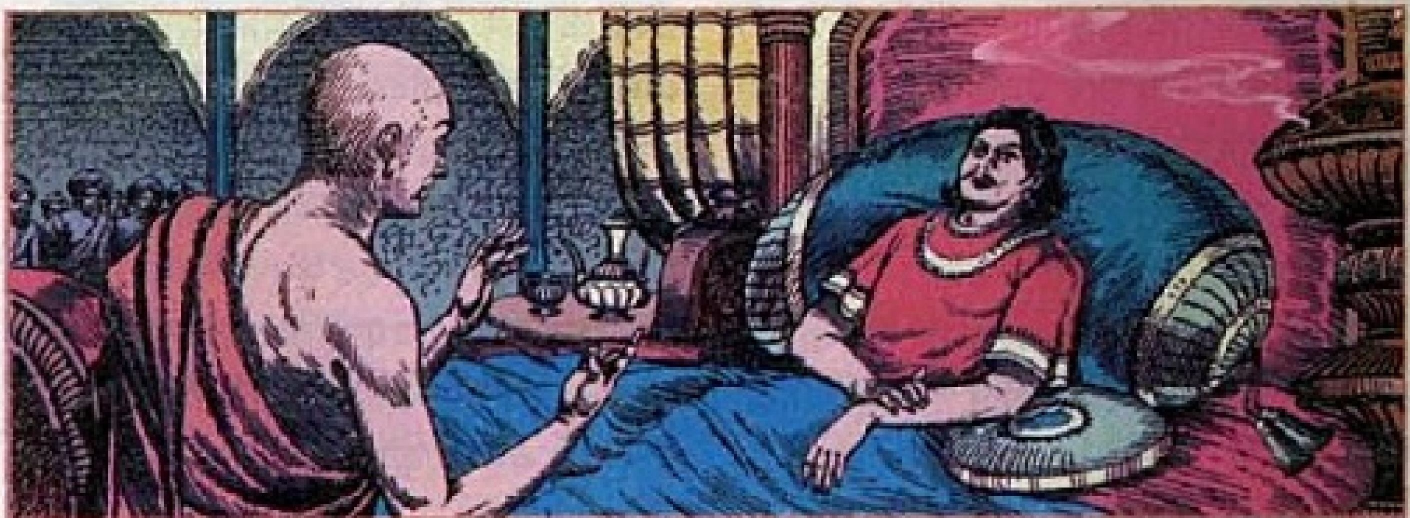
''नैव, न कदापि'' इति अवदत् राजा ।

''अतः एव प्राज्ञैः उच्यते – चिन्ताकरणेन कापि उपलब्धिः न भवति इति । अस्मिन् जगति दृश्यमानानि वस्तूनि गच्छता कालेन अदृश्यानि जायन्ते इति भवान् जानाति एव खलु ?'' इति पृष्टं बोधिसत्त्वेन ।

''तत् तु सत्यम् एव'' इति अवदत् राजा ।

''एतदपि सत्यम् एव खलु यत् सर्वे अपि प्राणिनः कदाचित् निष्प्राणाः भूत्वा अस्मात् जगतः निर्गमनं कुर्युः इति ? अतः राजन् ! नगरत्रयस्य जयेन किं, त्रिंशतः नगराणां जयेन अपि सुखं तु न प्राप्स्यते । जगत्याम् अस्यां किमपि वस्तु शाश्वतं जेतुं न शक्यम् । आशा काचित् पिशाची इव । अतः तस्याः निग्रहणं करणीयं चेत् अपेक्षाणां नियन्त्रणं कर्तव्यं भवति । यथा चर्मकारः पादुकायाः आकृत्या एव चर्म कर्तयति तथा नियता सीमा भवेत् आशानाम् । ततोऽपि अधिकतया आशां विस्तारयामः चेत् महती हानिः'' इति ।

बोधिसत्त्वस्य उपदेशस्य श्रवणेन राज्ञः मनः शान्तिं प्राप्नोत् । तदनन्तरं राज्ञः विनययुक्तेन अनुरोधेन बद्धः बोधिसत्त्वः धर्मोपदेशेन आजीवनं राज्ञः मार्गदर्शनम् अकरोत् ।

रामायणम्

लक्ष्मणः सीतारामयोः सम्भाषणं श्रुत्वा उक्तवान् – ''भ्रातः ! अहम् अपि भवन्तौ अनुसरामि'' इति ।

रामः लक्ष्मणस्य अपेक्षां तिरस्कृतवान् । – ''वयं त्रयः अपि गच्छामः चेत् अस्माकं मातॄणां रक्षणं कोऽपि न करिष्यति । अतः भवान् अत्रैव भवतु'' इति अवदत् सः ।

किन्तु लक्ष्मणः एतत् न अन्वमन्यत । ''अहम् अहोरात्रं भवत्सेवां कर्तुम् इच्छामि । अतः मया भवद्भ्यां सह आगम्यते एव'' इति उक्तं तेन ।

रामः ससन्तोषं लक्ष्मणस्य अनुसरणम् अङ्गीकृत्य – 'वसिष्ठमहर्षेः दिव्यास्त्राणि आनीयन्ताम्' इति आदिष्टवान् । दिव्यास्त्रेषु अक्षयतूणीरः, महाधनुः, अभेद्यकवचं च आसन् । तत्र स्वर्णकोशयुक्तं खड्गद्वयम् अपि आसीत् । एतानि अस्त्राणि वसिष्ठसान्निध्यात् आनीतवान् लक्ष्मणः ।

रामः यात्रावसरे करणीयं दानं कर्तुम् उद्युक्तः । सः वसिष्ठस्य पुत्रं सुमन्त्रम् आहूय, तत्पत्न्यै सीतायाः आभूषणानि, पर्यङ्कादिकं च दत्तवान् । शत्रुञ्जयनामकं गजम् अपि अददात् । अगस्त्यादीनां कृते, दशरथस्य विश्वासपात्राय रथसारथेः कृते, ब्रह्मचारिभ्यः च, वस्त्र-मणि-गवादिकं वितीर्णम् ।

अयोध्यायाः निकटे अरण्ये त्रिजटः नाम कश्चन वृद्धः ब्राह्मणः निवासं करोति स्म । बहुपुत्रवतः तस्य युवपत्नी आसीत् । अरण्ये कन्दमूलादिकं खादित्वा जीवननिर्वहणं करोति स्म सः ।

रामेण यात्रादानं क्रियमाणम् अस्ति इति तेन अपि ज्ञातम् । छिन्नवेषधारी सः रामस्य

निकटम् आगत्य – ''राजकुमार ! बहून् पुत्रान् पोषयन्तं मां दारिद्र्यं बाधमानम् अस्ति । भिक्षाटनेन एव जीवन् अस्मि । अतः मयि कृपां प्रदर्शयतु भवान्'' इति विनयेन याचनाम् अकरोत् ।

रामः तम् अवदत् – ''भवान् एकं दारुखण्डं यावच्छक्यं दूरे क्षिपतु । सः यत्र पतेत् ततः एतावत्पर्यन्ते स्थले यावत्यः गावः स्थातुं शक्नुयुः तावतीः गाः भवते दास्यामि'' इति ।

वृद्धः एतत् अङ्गीकुर्वन् समग्रां शक्तिम् उपयुज्य दारुखण्डम् अक्षिपत् । सः च दारुखण्डः सरयूनद्याः अपरस्मिन् तीरे न्यपतत् । रामः तं स्नेहेन आलिङ्ग्य अकथयत् – ''आर्य ! अन्यथा मा चिन्तयतु भवान् । मया तु भवतः तपश्शक्तिं ज्ञातुम् एव तथा उक्तम् । यावत्यः गावः दास्यन्ते इति उक्तम् आसीत् तावत्यः तु दीयन्ते एव । ततोऽप्यधिकं किमपि याचताम् । अवश्यं भवदपेक्षां पूरयिष्यामि'' इति ।

अन्यां कामपि अपेक्षां प्रकटयितुम् अनिच्छन् सः त्रिजटः रामम् आशिषा अनुगृहीतवान् । ततः सः रामेण दत्ताः गाः आश्रमं प्रति अनयत् । एवं सर्वान् दानेन तोषयित्वा रामः लक्ष्मणेन सीतया सह च पितुः दशरथस्य प्रासादं प्रति प्रस्थितवान् ।

वीथ्यां पद्भ्यां गच्छतः तान् त्रीन्, गृहच्छदिम् आरुह्य, मार्गम् उभयतः स्थित्वा च पश्यन्तः जनाः क्रुद्धाः सन्तः परस्परं भाषन्ते स्म – ''तत्र पश्यतु मित्र ! रामः लक्ष्मणः सीता च विभवं विहाय कथं नग्नाभ्यां पादाभ्यां चलन्तः सन्ति इति । दशरथस्य शिरसि कोऽपि प्रेतः आविष्टः अस्ति इति भासते । कश्चित् नितरां दुष्टः भवेत् चेदपि किं सः एतादृशान् जनान् वनं प्रति प्रेषयेत् ? भवतु, दशरथः तु रामं वनं प्रेषयन् अस्ति एव । अतः वयं सर्वेऽपि तम् अनुसृत्य वनं गच्छेम चेत् तेन अवगम्येत वनं प्रति सज्जनस्य प्रेषणस्य किं फलम् इति'' इति ।

एतादृशं वार्तालापं शृण्वन्तः एव ते त्रयः अपि दशरथस्य प्रासादं प्राप्नुवन् । 'राजानं द्रष्टुकामाः वयम् उपस्थिताः' इति तैः सुमन्त्रद्वारा सन्देशः प्रेषितः । दशरथेन सुमन्त्रः सूचितः – 'रामं सीतां लक्ष्मणं च अविलम्बेन प्रवेशयतु' इति ।

यदा रामः अञ्जलिबद्धः सन् अन्तः प्रविष्टवान् तदा दशरथः, अन्तःपुरीयाः स्त्रियः च उदतिष्ठन् । दशरथः रामस्य आलिङ्गनं

कर्तुम् अग्रे गच्छन् अधः न्यपतत् । पतितः सः पुनः उत्थाप्य उपवेशितः ।

दशरथः यदा सहजस्थितिम् आप्तवान् तदा रामः तम् उद्दिश्य - ''महाराज ! अद्य अहं दण्डकारण्यं गच्छन् अस्मि । भवदनुज्ञायै आगतवान् अस्मि । मया बहुधा ज्ञापितौ चेदपि एतौ लक्ष्मणः सीता च अत्र स्थितिं सर्वथा अनिच्छन्तौ माम् अनुसर्तुम् उद्युक्तौ स्तः । एतयोः अपि वनगमनम् अनुमन्यतां भवान्'' इति सविनयम् अवदत् ।

दशरथः रामम् अकथयत् - ''पुत्र ! कैकेयी तु मत्तः वरं प्राप्य मां वञ्चितवती नितराम् । भवान् मम आज्ञाम् उल्लङ्घ्य अपि पट्टाभिषेकं प्राप्नोतु'' इति ।

''मात्रे कैकेय्यै वचनं दत्तवन्तं माम् असत्यभाजं न करोतु पितः ! वनगमने मम कापि आपत्तिः नास्ति । चतुर्दश वर्षाणि अरण्ये यापयित्वा प्रत्यागत्य अहं भवता मेलिष्यामि'' इति उक्तं रामेण ।

''भवता अद्य एव गन्तव्यं किम् ? अद्य रात्रौ अत्रैव उषित्वा अस्मद्द्वारा यत् कारणीयं तत् कारयित्वा श्वः प्रातः उत्थाय अरण्यं गन्तुम् अर्हति भवान्'' इति उक्तं दशरथेन ।

''पितः ! भवता अस्मदिच्छाः सर्वाः पूरिताः इत्येव मन्यताम् । आशिषं प्रदाय प्रेषयतु अस्मान् । अरण्ये कापि विपद् सम्मुखीकरणीया न भविष्यति । तत्र पर्वततडागादिकं द्रक्ष्यामः'' इति रामः उक्तवान् ।

तेषां वनगमनेन दशरथः अतीव दुःखितः अभवत् । दुःखी जायमानं दशरथं दृष्टवतः सुमन्त्रस्य नेत्राभ्यां कोपाग्निः निस्सरन् आसीत् । सः कैकेयीम् उद्दिश्य - ''दुष्टे ! भवतीं यः स्वप्राणतुल्यां मन्यते स्म तस्मै महाराजाय एतावत् कष्टं प्रदत्तं भवत्या । इतःपरं किं वा करणीयम् अवशिष्टम् ? भवत्याः दर्शनेन प्रतीयते यत् भवती महाराजस्य समग्रनाशं वंशनाशं च कर्तुम् एव उद्युक्ता इति । रामस्य राज्याभिषेकेण भवत्याः का हानिः अभविष्यत् ? भरतः अभिषिक्तः सन् राज्यं शासिष्यति चेत् वयम् अत्र भवेम किम् ? अत्र केऽपि ब्राह्मणाः स्थास्यन्ति किम् ? किमर्थम् एतादृशम् अकृत्यम् अनुष्ठितं भवत्या ? अन्ततो गत्वा भवती अपि निरूपितवती यत् मातृगुणाः एव आत्मनि सन्ति इति । भवत्याः पिता अश्वपतिः अपूर्वशक्तिं प्राप्य पशुपक्षिणां भाषाम् अवगच्छति स्म । सः यदा पर्यङ्के शयानः आसीत् तदा जृम्भः

नाम पिपीलकः किमपि प्रलपितवान् । तस्य श्रवणेन अश्वपतिः हसितवान् । एतत् दृष्ट्वा भवत्याः माता हासस्य कारणं पृष्टवती । 'किमर्थं हसितम् इति उक्तं चेत् अहं मरिष्यामि' इति सः अवदत् । 'जीव्यतां म्रियतां वा । तेन न कापि हानिः मम । हासस्य कारणं तु वक्तव्यम् एव' इति भवत्याः माता महता अनुरोधेन अवदत् । तदा सः मुनिसमीपं गत्वा परिहारोपायं पृष्टवान् । 'भवतः पत्नी हासस्य कारणं पृच्छन्ती एव कदाचित् म्रियेत चेदपि भवता तु कारणं न वक्तव्यम्' इति परिहारं सूचितवान् मुनिः । ततः राजा पत्नीं मातृगृहं प्रति प्रेषयित्वा सुखेन जीवितवान् । भवत्याः चिन्तनशैली अपि एतादृशी एव अस्ति । पितरं परित्यज्य रामः वनं गच्छति चेत् महती विपदेव आपतिष्यति । अतः दुरनुरोधं कृपया त्यजतु भवती'' इति ।

सुमन्त्रस्य वचनानि कैकेयीं लज्जिताम् अकुर्वन् । तथापि सा तानि अश्रुतवती इव अन्यदिशि मुखं कृत्वा अतिष्ठत् ।

तदा दशरथः सुमन्त्रम् उक्तवान् – ''रामेण सह चतुरङ्गसेनां, महाधनराशिं, सेवकान् च प्रेषयतु । वस्तूनि अपि प्रेषयतु । राज्यं नास्ति इति तेषाम् अनुभूतिः कदापि न भवेत् तत्र'' इति ।

सुमन्त्रस्य वचनैः कैकेय्यां कोऽपि प्रभावः न उत्पन्नः । सा तूष्णीं स्थितवती आसीत् । किञ्चिदिव भीता सा – ''महाराज ! यदि एते सर्वे अयोध्यायाः बहिर्गच्छेयुः तर्हि भरतः राज्याभिषेकं न अङ्गीकुर्यात्'' इति अवदत् दशरथम् ।

''हे दुर्मते ! माम् एतावता प्रमाणेन क्लेशितवती भवती वचनकशया अपि ताडयन्ती अस्ति । एवं पीडादानम् अपि वररूपेण एव प्रष्टव्यम् आसीत् भवत्या'' इति क्रुद्धः सः प्रत्यवदत् ।

कैकेयी अपि द्विगुणितेन क्रोधेन अपृच्छत् – ''किम् एतत् सर्वं मया पार्थक्येन एव याचनीयम् ? वनगमनं नाम सर्वं भोगं त्यक्त्वा गमनम् इत्येव तात्पर्यम् । भवतां पूर्वजेन सगरेण स्वपुत्रः असमञ्जः यदा अरण्यं प्रति प्रेषितः, तदा तेन सह सेना अपि प्रेषिता आसीत् किम् ?'' इति ।

एतत् श्रुत्वा सिद्धार्थः नाम मन्त्री अवदत् – ''किमर्थं भवती असमञ्जस्य विषयम् अत्र उल्लिखति ? सः तु परमदुष्टः आसीत् । वीथीषु क्रीडतः बालान् नयति स्म, सरयूनद्यां क्षिप्त्वा

म्रियमाणानां बालानां दर्शनेन सन्तुष्यति स्म । अतः लोकाः राजानम् अपृच्छन् – 'अस्मान् वा नगरात् बहिः प्रेषयतु, अथवा तं दुष्टम् असमञ्जं वा बहिष्करोतु'' इति । राजा द्रोहिणं तं सपत्नीकं कर्मकरैः सह राज्यात् बहिः प्रेषितवान् सर्वविधाः अपि व्यवस्थाः कारयित्वा । यतः तस्य उद्देशः आसीत् – सः पुनः राज्यं न प्रविशेत् इति । तादृशेन द्रोहिणा जनप्रियं श्रीरामं कथं तोलयन्ती अस्ति भवती ?'' इति ।

एतेन तस्यां कोऽपि परिणामः न जातः । तदा दशरथः – ''हितवचांसि भवत्याः मस्तकं न प्रविशन्ति । अहम् अपि रामेण सह अरण्यं गच्छामि । भवती पुत्रेण भरतेन सह सुखेन राज्यं शास्तु'' इति अकथयत् ।

रामः एतेषां परस्परसम्भाषणं श्रुत्वा पितरम् अवदत् – ''महाराज ! अहम् अरण्ये कन्दमूलादिकं खादन् जीविष्यामि । एवं सति तत्र का आवश्यकता सेनायाः ? कुष्माण्डानां वितरणानन्तरं सर्षपविषये कृपणता सर्वथा न करणीया खलु ? अतः एवंविधं व्यवहारं त्यजतु भवान् । धर्तुं वल्कलानि, कन्दमूलम् उत्पाटयितुं खनित्रं, कण्डोलं च दापयतु । तावता अलम्'' इति ।

कैकेय्याः मानः स्वाभिमानः च तावता एव निर्गतः आसीत् । सा अवदत् – ''गृह्यन्तां वल्कलानि एतानि'' इति ।

रामः लक्ष्मणः च स्ववस्त्राणि अपनीय वल्कलानि अधरतां पितुः समक्षे एव । सीता लज्जमाना सती रामम् अवलोकयन्ती कण्ठे वस्त्रखण्डमेकं वेष्टयित्वा अपरं हस्तेन गृह्णती शिरः अवनमय्य स्थितवती । रामः ताम् उपसर्प्य वल्कलं धारितवान् धृतायाः शाटिकायाः उपरि एव ।

एतत् दृष्ट्वा तत्रत्याः स्त्रियः अवदन् – ''राम ! पितुः वचनानुसारं भवान् अरण्यं गच्छन् अस्ति । किन्तु सीता किमर्थं नीयते भवता ? तया वने वासः न शक्यः । सा अस्माभिः सह एव तिष्ठतु'' इति ।

अत्रान्तरे सीतायै वल्कलानि दत्तवतीं कैकेयीं वसिष्ठः उक्तवान् – ''अयि गुणहीने ! भवत्याः दुस्स्वभावः असीमः प्रतीयते । सीतायाः अरण्यगमनस्य का आवश्यकता ? रामस्य पट्टाभिषेकाय या व्यवस्था कृता आसीत् तया एव व्यवस्थया एतस्याः सीतायाः अपि राज्याभिषेकः शक्यः आसीत् इति किं भवती जानाति ? सीतायाः वल्कलधारणस्य अपि

नास्ति कापि आवश्यकता । अन्यच्च सा आत्मना सह वाहनं, दासीः, सामग्रीः च नेतुम् अर्हति एव । एतत् सर्वं दृष्ट्वा भरतः सन्तुष्टः भविष्यति इति भवती चिन्तयन्ती स्यात् । किन्तु भवत्याः दुष्टः व्यवहारः तस्मै अपि न रोचते । यदि सः पितुः पुत्रः स्यात् तर्हि अरण्यं गच्छन्तं रामं, व्यथमानं पितरं च द्रष्टुं न शक्नुयात् एव'' इति ।

दशरथेन सर्वतः अपि तिरस्कारध्वनिः एव श्रुतः । सीताम् उद्दिश्य सः अवदत् - ''वत्से ! कोमलाङ्गी अल्पवयस्का भवती मुनिभार्या इव वल्कलं कथं धर्तुं शक्नुयात् ? भवती तानि सर्वथा न धरेत्'' इति ।

रामः पितरम् उक्तवान् - ''आर्य ! भवान् कौसल्यायाः रक्षणं करोतु'' इति ।

दशराथः सुमन्त्रम् असूचयत् - ''उत्तमैः अश्वैः युक्तेन रथेन एतान् नगरात् बहिः प्रापय्य आगच्छतु'' इति । ततः सः कोशाधिकारिणम् आदिशत् - ''चतुर्दशानां वर्षाणां कृते सीतायै यावत् अपेक्षितं तावत् भूषणशाटिकादिकं प्रेषयतु'' इति ।

विवाहार्थं प्रस्थिता इव सीता आत्मानम् अलङ्कृर्वती आसीत् । कौसल्या सकृत् ताम् आलिङ्ग्य - ''सीते ! भवत्याः पतिः इदानीं निर्धनः । अतः अरण्ये भवती ततः वस्तूनाम् अपेक्षां मा करोतु'' इति बोधितवती ।

प्रदक्षिणपुरस्सरं मातापितरौ नमस्कृत्य रामः मातरम् उक्तवान् - ''अम्ब ! भवती स्वदुःखं त्यक्त्वा शोकाकुलस्य पितुः विषये अवधानवती भवतु । चतुर्दशानां वर्षाणां यापनं न हि क्लेशाय । अतः अलं चिन्तया'' इति ।

लक्ष्मणः अपि पितरौ प्रणम्य मातरं सुमित्राम् अनुज्ञाम् अयाचत । सुमित्रा लक्ष्मणस्य शुभप्रयाणम् आशंसन्ती - ''सीता एव भवतः माता । अरण्यमेव अयोध्या । यथा कापि विपत् भ्रातरं न आवृणुयात् तथा रक्षणं भवतः कर्तव्यम्'' इति उपदिष्टवती ।

ततः त्रयः अपि बहिः आगतवन्तः । वध्वाः इव आसीत् सीतायाः वस्त्रधारणम् । वनवासं मातृगृहवासं मन्यमाना सा सर्वप्रथमं ससन्तोषं रथे उपविष्टवती । तदनन्तरं रामलक्ष्मणौ रथम् आरूढवन्तौ । सुमन्त्रः दशरथेन दत्तं वस्त्रम् आभूषणं खनित्रं कण्डोलं च रथे स्थापितवान् । तदनन्तरं रथः प्रस्थितः ।

विरूपस्य विवाहः

कस्मिंश्चित् ग्रामे वज्रभूषणः नाम कश्चित् भूस्वामी आसीत् । तस्य पुत्रः विरूपः । सः विवाहयोग्यः । सः प्रतिदिनं रात्रिसमये गृहस्य पृष्ठभागे विद्यमानस्य अश्वत्थवृक्षस्य अधः शेते स्म । प्रातः उत्थानानुक्षणं वृक्षे पक्षिणां दर्शनात् सः हर्षचित्तः भवति स्म ।

कदाचित् प्रातः सः उत्थाय वृक्षदिशि दृष्ट्वा चीत्कुर्वन् निस्संज्ञः अभवत् । पुत्रस्य चीत्कारश्रवणेन वज्रभूषणः तत्र उपस्थितः । अचेतनतां प्राप्य पतितं पुत्रं कर्मकराणां साहाय्येन सः गृहस्य अन्तः अनयत् ।

ततः स्वल्पसमयानन्तरं विरूपः सचेतनतां तु प्राप्तवान्, किन्तु भ्रान्तमतिः इव यत्किमपि प्रलपनम् आरब्धवान् । एतस्मात् वज्रभूषणेन महती व्याकुलता अनुभूता । तस्मिन् एव दिने विरूपस्य विवाहनिश्चयाय कन्यापक्षीयाणाम् आगमनम् अपि निश्चितम् आसीत् ।

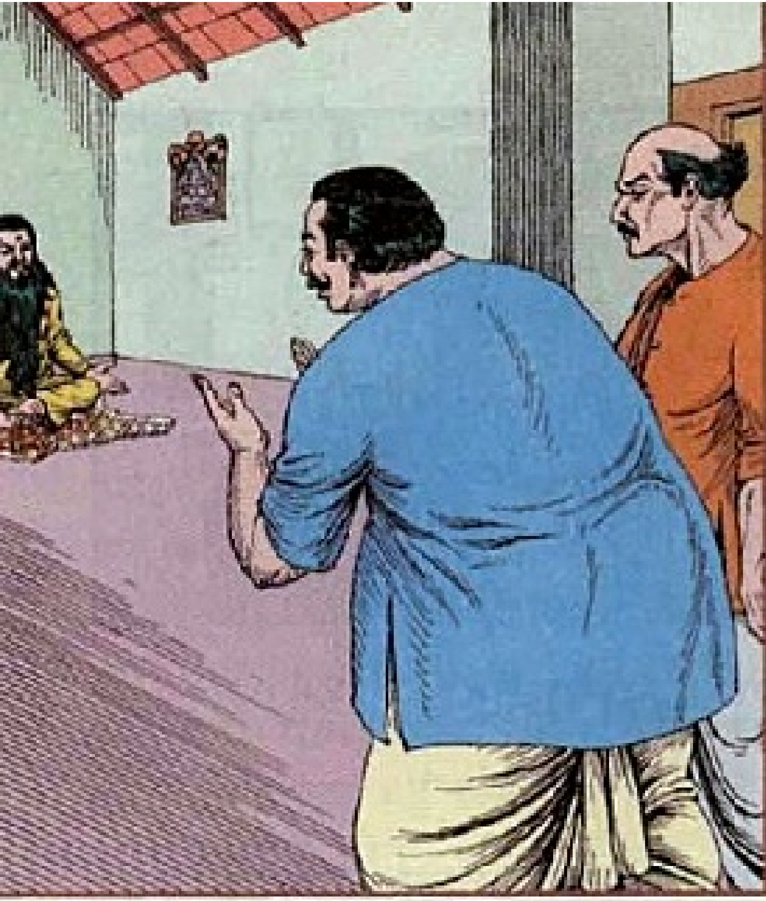
वज्रभूषणेन वधूपक्षीयाणां कृते वार्ता प्रेषिता – ''सप्ताहानन्तरम् आगम्यताम्'' इति । ततः सः प्रतिवेशिनं माधवाचार्यनामकं वैद्यम् आकारयत् ।

माधवाचार्यः विरूपं परीक्ष्य उक्तवान् – ''एषः व्याधिग्रस्तः तु नास्ति । प्रायः काचित् पिशाची एतम् आविष्टवती स्यात् । अस्माकं मठं प्रति कश्चन विरागी आगतवान् अस्ति । एतं तस्य समीपं नीत्वा दर्शयाम'' इति ।

ततः तौ उभौ विरूपं मठं नीतवन्तौ । तस्मिन् समये कश्चन विरागिणः समीपे इतस्ततः भ्रमन् आसीत् । सः भूताविष्टः एव । विरागी भूताविष्टं तं कशया अताडयत् त्रिवारम् । तदनन्तरं भूतापगमनम् अभवत् । एतत् दृष्टवता वज्रभूषणेन विरागिणि विश्वासः प्राप्तः ।

विरागी प्रवृत्तं सर्वं श्रुत्वा अवदत् – ''कश्चित् दुष्टः मन्त्रप्रयोगेण एवं कृतवान् अस्ति । भवतः ग्रामे कति मान्त्रिकाः सन्ति इति वदतु'' इति ।

पञ्चविंशतिवर्षेभ्यः पूर्वं चन्दमामायां प्रकाशिता कथा

''अस्मद्ग्रामे शरभः साम्बः चेति उभौ मान्त्रिकौ स्तः'' इति उक्तं वज्रभूषणेन ।

''तयोः केनचित् एकतरेण कार्यमिदं विहितं स्यात् । भवान् तयोः निकटं गत्वा पृच्छतु, चिकित्सां करोतु इति वदतु च । यः चिकित्सां कर्तुम् अङ्गीकरोति तस्य नाम मां सूचयतु'' इति अवदत् विरागी ।

वज्रभूषणः माधवाचार्यः च गृहं प्रतिगत्य भूतवैद्यौ तौ मान्त्रिकौ गृहं प्रति आकारितवन्तौ । शरभः विरूपं परीक्ष्य तस्य चिकित्सां निराकृत्य ततः निर्गतवान् । साम्बः आगत्य परीक्षां कृत्वा - 'एतम् अहं पीडामुक्तं करिष्यामि' इति प्रतिज्ञाय उक्तवान् - ''अद्य रात्रौ अञ्जनेन ज्ञास्यामि - एतत् कुतन्त्रं कस्य इति'' इति ।

तयोः मान्त्रिकयोः मध्ये वैरत्वम् आसीत् । तदनन्तरं वज्रभूषणः साम्बं प्रेषयित्वा ततः साक्षात् विरागिणः निकटं गत्वा उक्तवान् - ''साम्बः न केवलं चिकित्साम् कर्तुं सिद्धः, अपि तु तस्य कथनम् अस्ति-यत् एतत् कुतन्त्रं शरभस्य एव इति'' इति ।

तदा विरागिणा उक्तम् - ''भवान् शरभे शङ्कते किम् ? मया दिव्यदृष्ट्या ज्ञातम् अस्ति यत् एतत् सर्वं साम्बस्य एव कुचिन्तनम् इति । अद्य रात्रौ सः अञ्जनयोजनव्याजेन भवत्पुत्रस्य प्राणहरणाय प्रयासं करिष्यति । भवान् मम वचसि विश्वस्य पुत्रस्य रक्षणं करोतु'' इति ।

ततः सः विरागी एतदर्थं किं करणीयं भविष्यति इति वज्रभूषणं सूचितवान् अपि । तस्यां रात्रौ वज्रभूषणः माधवाचार्यः च द्वाभ्यां सह साम्बस्य गृहं प्रति प्रस्थाय गृहसमीपे सस्यगुल्मेषु निलीय स्थितवन्तः ।

अर्धरात्रे सः साम्बः गृहाभ्यन्तरे रङ्गवल्लीं सज्जीकृत्य तन्मध्ये मृतं सर्पं स्थापितवान् । तदुपरि कपोलं संस्थाप्य तस्य उपरि जम्बीरं स्थापयित्वा धूपं प्रसार्य, स्वस्य अङ्गुलीं कर्तयित्वा रक्तेन कपोलस्य उपरि तिलकम् अङ्कितवान् ।

एतावतीं सज्जतां कृत्वा यावत् सः रङ्गवल्ल्याः पुरतः उपवेष्टुम् उद्युक्तः अभवत्, तावता तस्य गृहं प्रविष्टवन्तः ते चत्वारः । तं गृहीत्वा स्तम्भे बद्ध्वा ते बहुधा ताडितवन्तः । श्रान्तं तम् आकर्षन्तः ते विरागिणः निकटम् अनयन् ।

'स्वदोषः अङ्गीक्रियताम्' इति सर्वे तं सनिर्बन्धम् अवदन् । तथापि सः ताड्यमानः रुदन् अवदत् - ''श्रीमन् ! भगवति प्रमाणं विधाय वदामि । मया मन्त्रैः कोऽपि न वशीकृतः । एतत् कुकृत्यं केन कृतम् इत्यपि

अहं न जानामि । एतत् अभिज्ञातुम् एव अञ्जनयोजनं कुर्वाणः आसम् । तावता एते मम गृहम् आगत्य मां गृहीत्वा अत्र आनीतवन्तः'' इति ।

तदा एव विरूपेण सह शरभः तत्र आगतवान्, सगर्जनम् उक्तवान् च - ''भवन्तः साम्बस्य पीडनात् विरमन्तु । वस्तुतः मन्त्रैः जनान् वशीकर्तुं प्रतिवेशिग्रामतः आगतवन्तं विरागिरूपेण विराजमानम् एतं मान्त्रिकं ताडयन्तु । अनेन एव एषा दुष्टता अनुष्ठिता । भवन्तः तु व्यर्थमेव मां साम्बं च अपमानितौ कर्तुम् उद्युक्ताः । एतस्मिन् दुष्टे मम शङ्का आसीत् एव'' इति ।

एतत् सर्वं श्रुत्वा विरागी ततः पलायनाय यत्नम् अकरोत् । किन्तु शरभः विरूपः च तं गृहीत्वा सम्यक् अताडयताम् ।

सः चीत्कुर्वाणः - ''भोः ! भ्रातरः ! क्षुद्रलालसाग्रस्तेन मया एव अकृत्यम् एतत् विहितम् । मद्द्वारा एतस्य सर्वस्य कारयिता सः दुष्टः अत्रैव विद्यते'' इति वदन् माधवाचार्यं सङ्केतयन् वस्तुस्थितिम् अवदत् । एतत् श्रुतवतः माधवाचार्यस्य मुखं विवर्णम् अभवत् ।

वज्रभूषणः तं क्रोधेन पश्यन् - ''एवं तर्हि एतत् किं कुतन्त्रं भवतः एव अस्ति ? भवता एवंविधं कुतन्त्रं किमर्थं कारितम् ?'' इति अपृच्छत् ।

तदा विरूपः उक्तवान् - ''अस्य कृपणता सर्वैः अपि ज्ञाता एव अस्ति । अधिकव्ययं कर्तुम् अनिच्छता अनेन कृपणेन एकमात्रपुत्रीविवाहं निर्वर्तयितुं मां जामातरं च कर्तुं विरागिद्वारा एषः प्रयोगः कारितः । अहम् उन्मत्तः इति प्रचारः भवति चेत् कन्यां दातुं कोऽपि अग्रे न आगमिष्यति, ततः मह्यं स्वपुत्रीं दत्त्वा विवाहं कारयित्वा मां यथापूर्वं कर्तुं योजनां कृतवान् आसीत् एषः । विवाहाय धनव्ययं सर्वथा कर्तुम् अनिच्छन् एषः एतत् सर्वं कृतवान् । वृक्षे कश्चित् भयङ्करम् आकारं दृष्टवतः मम मतिभ्रमः जातः आसीत् । शरभवर्यस्य कृपया अहं तस्मात् मुक्तः अभवम्'' इति ।

माधवाचार्यः आत्मना कृतस्य अपराधस्य कारणतः नितरां लज्जितः अभवत् । तेन विवेकः प्राप्तः आसीत् । ततः महता वैभवेन एव सः विरूपं स्वस्य जामातरम् अकरोत् ।

यदि सा अभविष्यत् तर्हि ...

श्रीरङ्गः तरङ्गः च उत्तमौ सुहृदौ । किन्तु तयोः व्यर्थभ्रमणरूपः कश्चन दुरभ्यासः आसीत् । विना विशेषोद्देशं तौ इतस्ततः भ्रमतः स्म । कदाचित् तौ व्रणितं जनं कञ्चित् वैद्यस्य निकटम् आनीतवन्तौ । वैद्यः तस्य व्रणान् स्वच्छीकृत्य पट्टिकया बद्ध्वा नाडीपरीक्षाम् अकरोत् । ततः स्वल्पसमयानन्तरं वैद्येन पृष्टम् – "अस्य व्रणाः कथं सञ्जाताः ?" इति ।

"द्वौ मेषौ परस्परं युद्ध्यमानौ आस्ताम् । मया उच्चस्वरेण उक्तं यत् कृष्णमेषः एव जयं प्राप्स्यति इति । किन्तु अस्य वादः आसीत् – श्वेतमेषः एव जेष्यति इति । एवं मम श्रीरङ्गस्य च कोलाहलः अधिकः जायमानः कलहरूपं प्राप्नोत् । आवां परस्परं ताडयन्तौ योद्धुम् उद्युक्तौ । तस्मिन् प्रसङ्गे एषः सज्जनः तेन मार्गेण गच्छन् आसीत् । कलहं कुर्वन्तौ आवां पृथक्कृत्य एषः आवयोः मध्ये स्थितवान् । मया श्रीरङ्गस्य ताडनोद्देशेन शिला क्षिप्ता । किन्तु सा शिला मध्ये आगतस्य अस्य उपरि पतिता, अयं च व्रणितः अभवत्" इति उक्तं तरङ्गेण ।

श्रीरङ्गः कौतुकपूर्णेन स्वरेण अवदत् – "एतस्य मस्तिष्के व्रणः न जातः स्यात् खलु ? एतत् तु महत् भाग्यम् एव" इति ।

"तथा व्याकुलता मास्तु भवतोः । अस्य वराकस्य तत् मस्तिष्कं यदि स्यात् तर्हि एषः भवतोः मध्ये किमर्थम् आगमिष्यत् ? । व्रणः तु सामान्यः एव । स्रवत् रक्तं दृष्टवतः अस्य विसंज्ञता अभवत् । स्वल्पे एव समये सामान्यस्थितिं प्राप्स्यति एषः" इति वैद्यः हसन् उक्तवान् ।

6

चित्रम् - गान्धि अय्यः

अपराजेयः गरुडः

रामसिंहस्य संरक्षणाय गतः आदित्यः स्वयम् आपदि अपतत् । किन्तु रामसिंहः तम् अरक्षत् । राजा रविवर्मा स्वस्य अमूल्यदायित्वानि रामसिंहाय दत्त्वा निश्चिन्तः भवति । राज्यस्य सीमायां भ्रमन्तः चत्वारः वनवासिनः गृहीताः अभवन् । राज्याभिषेकसमाप्तिपर्यन्तम् एते कारागारे भवन्तु इति अवदत् आदित्यः ।

रामसिंहः अङ्गरक्षकाणां नायकेन सह आदित्यस्य आवासम् आगच्छति ।

भगवन् ! नायकः किञ्चित् वक्तुकामः अस्ति ।

सीमाप्रदेशतः वार्ता प्राप्ता अस्ति यत् गृहेषु युवानः अदृश्याः भवन्तः सन्ति इति ।

अत्र चिन्तनीयः विषयः कः ?

ते एकैकशः अदृश्याः जायमानाः सन्ति ।

तस्य गवेषणाय स्वयं गच्छामि ।

किन्तु राजा भवतः उपस्थितिम् इच्छेत् ।

अस्माकम् अवधानम् अन्यत्र न भवेत् । यतः राज्याभिषेकम् आगच्छतां स्वागतसत्कारादिकं कर्तव्यम् अस्ति ।

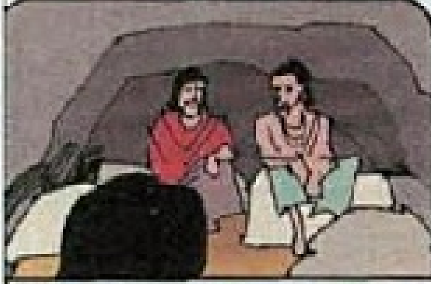
सर्वसीमाः सुरक्षिताः सन्ति प्रभो !

सैनिकाः सूचनीयाः यत् बहिः गच्छन्तः जनाः अपि परिलक्षणीयाः इति ।

भवतु रामसिंह ! अधुना ते अन्तः प्रविशतः जनान् एव अवरुन्धानाः सन्ति ।

मानवबलिसम्बद्धा काचित् वार्ता श्रुता आसीत् मया ।

किन्तु गुहामान्दिरस्य निशानन्तरं तत् समाप्तं जातम् स्यात् इति चिन्तितम् आसीत् मया । तथापि अस्माभिः जागरूकैः भवितव्यम् । रामसिंह, श्वः प्रातः अनुष्ठानाय सज्जेन भाव्यम् ।

पर्वतस्य गुहायां पित्रा सह उपविष्टम् आप्तपुरुषम् पश्यति रवीन्द्रदेवः ।

चन्द्रपुरीं प्रति प्रेषिताः ते वनवासिनः न प्रत्यागताः । अहं चिन्ताक्रान्तः अस्मि ।

तात, अस्माभिः तेषु विश्वासः करणीयः ।

तेषां विषये चिन्ता करणीया नास्ति अस्माभिः । यज्ञस्य अनुवर्तनं भवतु । चमत्कार-सम्भवं प्रतीक्षेमहि ।

नागबन्धोः भविष्यवाणी आसीत् एषा ।

एतत् भविष्यति इत्यत्र मम कोऽपि संशयः नास्ति ।

महानुभाव ! धैर्यविहीनः मा भवतु कृपया ।

विश्वासः भवतु । अत्रान्तरे मित्राय वज्रपुर्याः बिक्रमसिंहाय सन्देशः प्रेषितः मया । आवां सहपाठिनौ आस्व । सः मया मेलितुम् अवश्यम् आगच्छेत् ।

तस्य मेलनेन भवतः आत्मविश्वासः द्विगुणः भवेत् तात !

अहं चन्द्रपुर्याः कार्येषु मग्नः आसम् । अतः तस्य सम्पर्कसंरक्षणाय मया समयः न लब्धः ।

सः आगमिष्यति, तस्य साहाय्यं च प्राप्स्यते इति च मम विश्वासः अस्ति ।

वनवासियुवकाः रवीन्द्रदेवाय भोजनम् आनयन्ति । आप्तपुरुषः रवीन्द्रदेवः च निर्गमनाय पितुः अनुज्ञां प्राप्नुतः ।

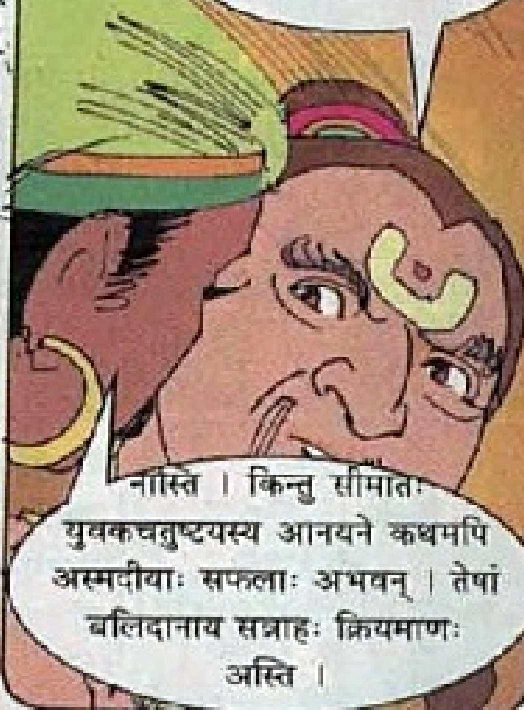
मन्दिरे यज्ञारम्भसम्बद्धानि अनुष्ठानानि आरब्धानि ।

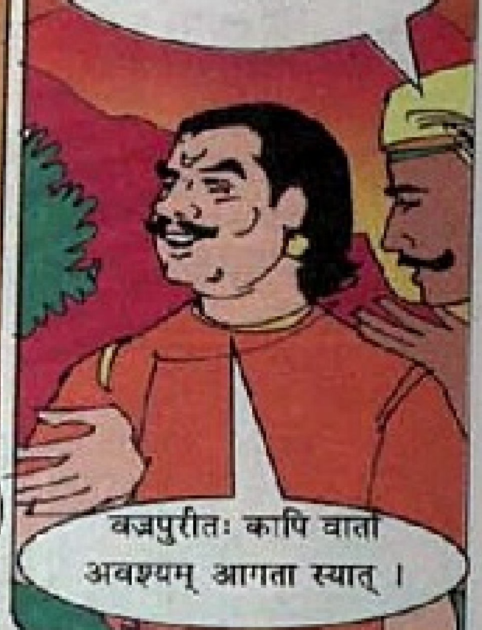

वनवासिनः गरुडशावकान् यज्ञकुण्डे प्रक्षिपन्ति । अग्निकणाः उपरि डयन्ते ।

नागबन्धोः शिष्याः उन्मादेन मन्त्रोच्चारम् आरभन्ते ।

गुहामन्दिरस्य समीपम् आगच्छन्तौ आप्त-पुरुषरवीन्द्रौ पश्यन्ति वनवासिनः । नाग-बन्धोः शिष्याः तयोः स्वागतं व्याहरन्ति ।

चन्द्रपुरीतः कापि वार्ता अस्ति किम् ?
नास्ति । किन्तु सीमातः युवकचतुष्टयस्य आनयने कथमपि अस्मदीयाः सफलाः अभवन् । तेषां बलिदानाय सन्नाहः क्रियमाणः अस्ति ।

प्रभो ! भवतः पितृसकाशात् सन्देशः आगतः अस्ति । सः भवता मेलितुम् इच्छति ।
वज्रपुरीतः कापि वार्ता अवश्यम् आगता स्यात् ।

रवीन्द्र ! भवान् गच्छतु ।
आम् । एतत् महत्त्वपूर्णं स्यात् ।

गुहामन्दिरतः गच्छन्तं तम् आप्त-पुरुषः पश्यति ।

अयि ! भवान् आगतः । वज्रपुर्याः प्रधान-मन्त्रिणा मिलतु भवान् । मया उक्तम् आसीत् खलु विक्रमसिंहः मां स्मरति इति ।
अनुवर्तते

उत्सवाः पर्वाणि च

तर्नेतर् नाम उत्सवः गुजरातराज्यस्य प्रधानपर्वसु अन्यतमः । दिनत्रयात्मकः अयम् उत्सवः प्रतिवर्षम् अगस्ट्-सप्टम्बर-मासयोः भवति । राजकोटसमीपे स्थितं त्रिणेत्रेश्वरमन्दिरम् (भगवतः शिवस्य) एतदुत्सवार्थं बहुप्रसिद्धम् ।

जनानां विश्वासः अस्ति - 'ब्रह्मा यदा पुष्पार्चनेन शिवस्य पूजां कुर्वन् आसीत् तदा सहस्रपुष्पेषु एकं पुष्पं न्यूनं जातम् । तदनन्तरं सः स्वनेत्रम् उत्पाट्य शिवाय आर्पयत् । ब्रह्मणा समर्पितं कमलनेत्रं भगवता शिवेन स्वीकृतम् । ततः आरभ्य सः त्रिणेत्रः इति प्रसिद्धः अभवत् । शिवपूजायै ब्रह्मणा चितं स्थानं तर्नेतरम् ।

एतस्मिन् मन्दिरे आचर्यमाणस्य एतस्य उत्सवस्य उपाङ्गतया पाण्डवविषयिकी कथा श्रूयते यत् अर्जुनः अत्रैव बाणप्रयोगे उत्तीर्य द्रौपदीं प्राप्तवान् आसीत् इति ।

मन्दिरस्य अन्तः विद्यमाने तडागे स्नानं कुर्वन्ति तत्र आगताः सर्वे । यतः तेषां विश्वासः अस्ति - 'उत्सवदिवसेषु पूर्णिमायां तत्र स्नानकरणं गङ्गास्नानतुल्यं भवति' इति । शतं स्त्रियः सम्भूय महावृत्ताकारेण नृत्यन्त्यः सरन्ति अस्मिन् उत्सवे । एतत् जानपदनृत्यं 'रसदम्' इति उच्यते ।

एतदवसरे तत् समग्रं स्थानं प्रतिफलद्भिः वर्णच्छत्रैः अलङ्कृतं भवति । अविवाहिताः युवत्यः आकृष्टाः भवन्ति - तेषां छत्राणाम् अधः उपविष्टान् अनूढान् वरान् द्रष्टुकामाः । पूर्वतनी स्वयंवरव्यवस्था कीदृशी आसीदिति एतेन ऊहितुं शक्नुमः वयम् ।

एतावत् तु स्पष्टं यत् तर्नेतरपर्व गुजरातराज्यस्य जानपदनृत्यादिदर्शनाय वेदिकायते इति ।

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवदर्थकं विज्ञानम्

३००० वर्षेभ्यः पूर्वतनं जीवनम्

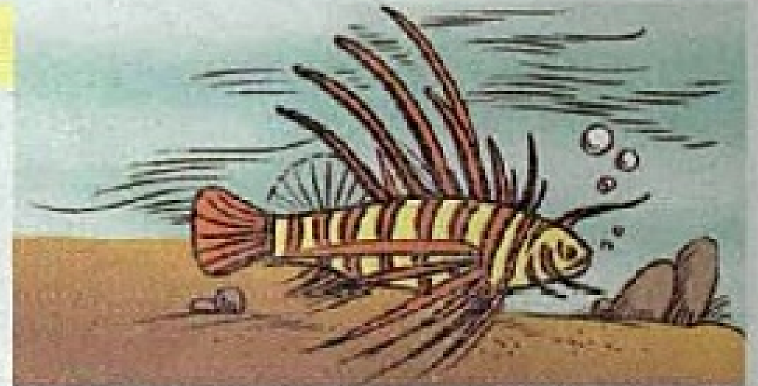
ओलमेक्संस्कृतिः मेक्सिकन्परिसरे क्रिस्तात् पूर्वं १०० - ३०० वर्षयोः मध्यकाले सुस्थिता आसीत् । सा च संस्कृतिः प्रगता आसीत् । तत्कालीनाः अवशेषाः इतिहासकारान् पुरातत्त्वविदः च विस्माययन्ति बहुधा । ४४ टन्भारमिता काचित् शीर्षाकृतिः तेषु अन्यतमा । कस्यचित् क्रीडाविशेषस्य पटोः शिरसः प्रतिकृतिः स्यात् सा इति तर्क्यते विज्ञैः ।

अद्यतनाः अमेरिकीयाः पादकन्दुकक्रीडकाः यादृशं शिरस्त्राणं धरन्ति तादृशेन शिरस्त्रेण युक्तम् अस्ति तत् शिरः । राष्ट्रियकन्दुकक्रीडायाम् ओल्मेक्-क्रीडापटवः आत्मरक्षणाय एतादृशं शिरस्त्रं धृतवन्तः स्युः इति तर्क्यते । एतैः यः कन्दुकः उपयुज्यते स्म सः नितरां कुतूहलकरः । सः रब्बरमयः भवति स्म । रब्बर्रसः तु वृक्षात् प्राप्यते स्म । अग्रिमे काले एतत् रब्बर् आभरणानां निर्माणे, शस्त्रचिकित्सावसरे बन्धनसाधनत्वेन च उपयुक्तम् ।

प्राचीनाः ओलमेक्जनाः रब्बर्निर्माणं, तस्य विविधान् उपयोगान् च यत् कुर्वन्ति स्म तत् विज्ञानिषु आश्चर्यं जनयति अद्यापि ।

भवतां परिसरः

लैन्फिश्जातीयाः मत्स्याः

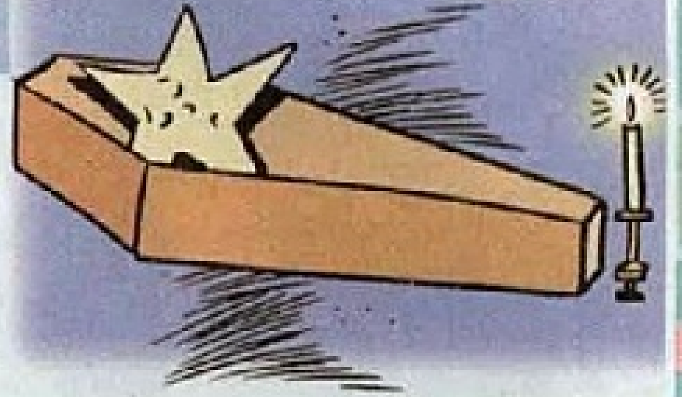
मीनेषु विविधाः जातयः । तासु लैन्फिश्-जातिः अपि अन्यतमा । एतज्जातीयाः मीनाः क्रान्तिवृत्ते, तत्समीपपरिसरे, परिमितजलमये समुद्रे च प्राप्यन्ते । ते वस्तुतः विषमयाः । पक्षाकारके तेषाम् अङ्गविशेषे भवति एतत् विषम् । औषधविशेषस्य निर्माणे एतत् विषम् अपयुज्यते ।

एतस्य मीनस्य शरीरे विविधाकाराः शलाकारूपाः पक्षाः भवन्ति । तेषु शलाकापक्षेषु विषग्रन्थयः भवन्ति । तत्रत्यं विषं व्रणजनने, वमनकारणे च समर्थम् । क्वचित् तत् मरणकारणम् अपि भवितुम् अर्हति । एतस्य विषस्य उपयोगविषये संशोधनं प्रचलति अद्य !

औषधीयं महत्त्वं तु तस्य अस्ति एव । तेनैव सह गृहीये मत्स्यागारे सौन्दर्यवर्धनाय अपि तं बहुधा इच्छन्ति बहवः मत्स्यपोषकाः ।

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवन्तः जानन्ति किम् ?

नक्षत्राणां मरणम्

रात्रौ यदि गगनाङ्गणं पश्येम तर्हि दृश्यन्ते अनेके प्रकाशमानाः आकाशकायाः, तन्नाम नक्षत्राणि । भूमितः दर्शनात् यावती प्रकाशमानता दृश्यते ततोऽपि अधिका प्रकाशमानता भवति तेषाम् । दूरकारणतः तत्र मन्दता दृश्यते ।

आश्चर्यं नाम मानवानाम् इव मरणं भवति नक्षत्राणाम् अपि । न हि अमराणि तानि । तेषां मरणं कथं भवति इति किं भवन्तः जानन्ति ? तत्र कारणद्वयं - प्रकाशमानता भारः चेति । यस्य प्रकाशमानता अधिका तस्य जीवितावधिः न्यूनः । अधिकः प्रकाशः दाहाधिक्यं सङ्केतयति । अधिकः भारः अपि नक्षत्रस्य जीवितावधिं ह्रस्वीकरोति । अल्पभारं नक्षत्रं पञ्चशतकोट्यधिकवर्षाणि जीवति इति श्रूयते ।

अभिवर्ध्यतां ज्ञानशक्तिः

सप्टम्बर्मासः आरब्धः चेद् पर्वमाला एव आरब्धा इव ।
मासेऽस्मिन् वयं पर्वणां विषये जानीयाम ।

१. राजस्थाने अधिकजनप्रियं पर्व किम् ?

२. गुजरातराज्ये जुनागढसमीपे गिमारप्रदेशे प्रचलतः पर्वणः नाम किम् ? कम् अंशं सङ्केतयति तत् ?

३. कार्त्तिकपूर्णिमायां कस्य जन्मदिनम् आचर्यते ?

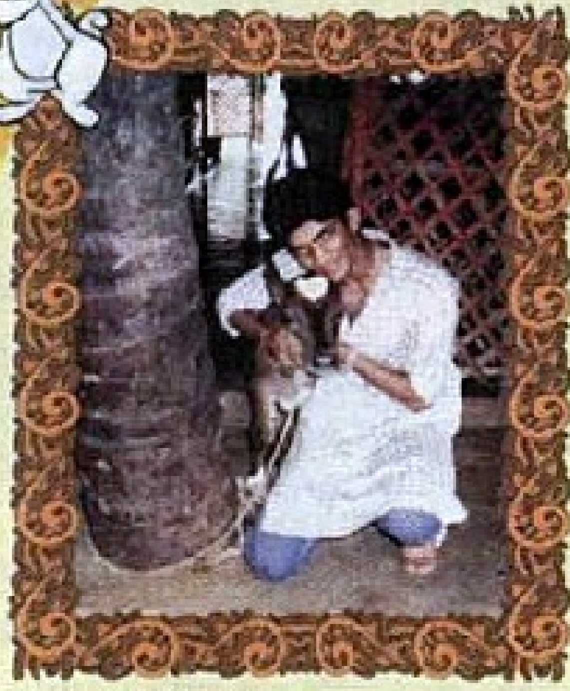
४. प्रतिद्वादशवर्षं येषु स्थलेषु कुम्भमेलापर्व आचर्यते तानि चत्वारि स्थानानि कानि ?

५. पश्चिमवङ्गे जनवरी-मासे आचर्यमाणं पर्व किम् ?

(उत्तराणि ६६ तमे पृष्ठे)

चित्रशीर्षिकास्पर्धा

KALANIKETAN BALU

अधस्तनं
चित्रद्वयं दृष्ट्वा
परस्पर-
सम्बन्धिना
वाक्यद्वयेन
चित्रशीर्षिकां
किं भवन्तः
प्रेषयितुं
शक्नुयुः ?

MAHANTESH C. MORABAD

समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -

चन्दमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, बेङ्गलूरु - ५६००८५

योग्या शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्वं प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रू.१००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते ।
पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

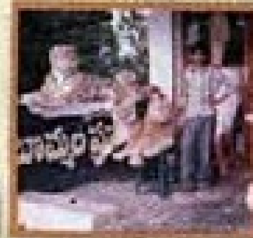
अभिनन्दनानि

'जुलै' मासस्य शीर्षिकाप्रेषकः -

वै. रामगणेशघनपाठी

मुख्याध्यापकः, राजवेदकाव्यपाठशाला
यागशालवीथी,
कुम्भकोणम् - ६१२ ००१ (त.ना.)

पुरस्कृता शीर्षिका

व्याघ्रात् न भीतिः चित्रस्थत्वात् ।
कोऽपि न क्रीणाति कालप्रभावात् ॥

अभिवर्ध्यतां ज्ञानशक्तिः - उत्तराणि

१. तीजपर्व ।
२. भवनाथयात्रा । तपः समाप्य प्रात्यगतस्य अर्जुनस्य स्वागतार्थम् ।
३. गुरुनानकस्य ।
४. हरिद्वारम्, उज्जयिनी, प्रयागः, नासिक् च ।
५. गङ्गासागरनामकः मेलः ।

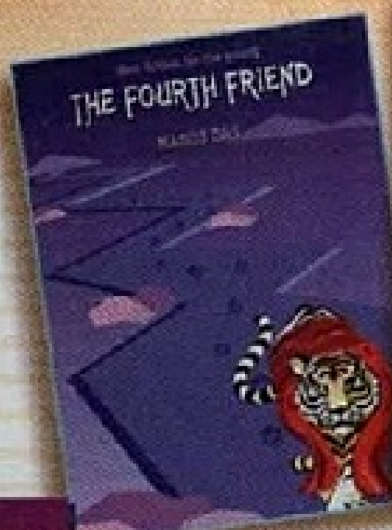
Printed and Published by B. Viswanatha Reddi at B.N.K. Press Pvt. Ltd., Chennai - 26 on behalf of Chandamama India Limited, No. 82, Defence Officers Colony, Ekkatuthangal, Chennai - 600 097. Editor : B. Viswanatha Reddi (Viswam)

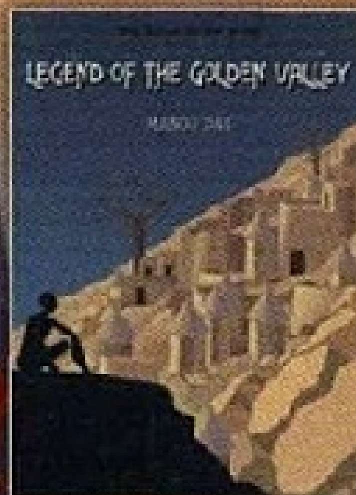
BEST GIFT FOR YOUR DEAR AND NEAR ONES

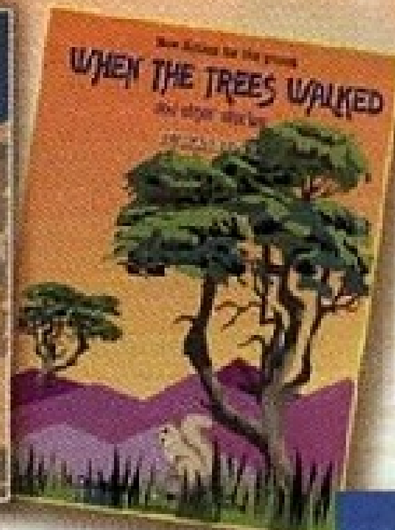
THREE EXCITING BOOKS FROM
TWO RENOWNED WRITERS FOR CHILDREN

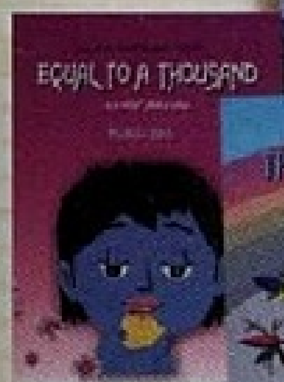
MANOJ DAS AND RUSKIN BOND

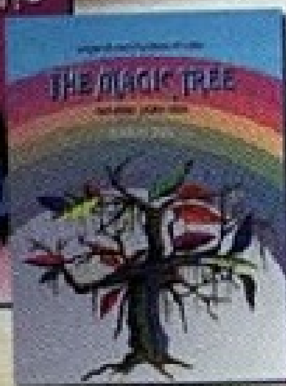
Single copy : Rs 50 each : A set of three for only Rs 125

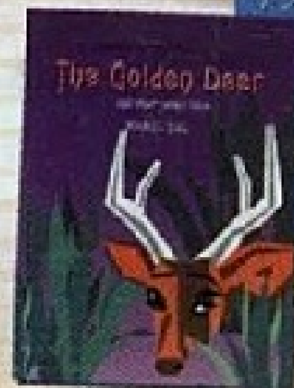

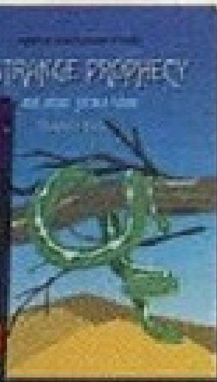

Also four books of
LEGENDS AND PARABLES OF INDIA
from CHANDAMAMA

Single copy Rs 50 each
A set of four for only Rs 175

INDIA IS A LAND OF STORIES, RICH IN LEGENDS, PARABLES AND MYTHS

Chandamama has enriched many generations of young minds with these stories. The spiritual subtext and moral lessons in these delightful stories continue to fascinate and mould young Indian minds.

Popular Prakashan has co-published these stories to educate, entertain and inspire the growing generation.

CHANDAMAMA   Popular prakashan

FOR FURTHER ENQUIRIES CONTACT :
CHANDAMAMA INDIA LTD., 82, DEFENCE OFFICERS COLONY,
CHENNAI - 600 097.

CHANDAMAMA (Sanskrit) SEPTEMBER 2006
Regd. with Registrar of Newspaper for India No. 42664/85. Regd No. TN/CC(S)Dn/158/06-08
Licensed to post WPP - Inland No.TN/CC(S)Dn/82/06-08, Foreign No. 83/06-08